

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ESKİ ARAP ŞİİRİ

NIHAD M. ÇETİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII - X
TRANSKRİPSİYON	XI
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR	XII - XXII
GİRİŞ	1-19
ESKİ ARAP CEMİYETİNDE ŞİİR	9-14
Şiirin cemiyetteki yeri ve ehemmiyeti	9
Şâir ve kâhin	12
Kadın şâirler	14
Şiiri teşvik eden vesileler ve edebî merkezler	14
İslâmiyet ve şiir	17
ESKİ ARAP ŞİİRİNİN İNTİKALİ VE MEVSÛKİYETİ	20-57
Rivâyet ve râvîller	22
Eski Arap şiirinin intikalini sağlayan ilk eserler	29
Eski şiirin dili	43
Eski şiirin mevsûkiyeti	48
ŞEKİL VE MUHTEVA	58-92
Vezin ve nazım şekilleri	59
Arûz	59
Nazmın yopısı, <i>kaşîd</i> , <i>racaz</i> ve <i>racaz</i> 'in gelişmesi	64
<i>Kaşîd</i> ve <i>kaşîda</i>	70
İlhâmı teşvik eden âmiller	75
Belli başlı mevzûlar	79
İNDEKS	93 - 106

ÖNSÖZ

Bu eserde eski Arap şiiri ve onun muhtelif mes'eleleri hakkında bilgi verilmek istendi. Müstakil kitap ve makale hâlinde pek çok çalışmada ele alınmış olan bu mevzûu pek tabîî olarak Arap edebiyatı tarihi mâhiyetindeki eserlerin muhtelif bölüm ve bahislerine serpiştirilmiş olarak bulmak da mümkündür.

Arap edebiyatı tarihi diyebileceğimiz Türkçe eserlerin muhtemelen ilki, Abdurahman Fehmi'nin *Medresetü 'l-Arab* (İstanbul, 1304 / 1888)'ıdır. Müellifin "İslâm medeniyeti tarihi" mânâsında "Arâp medeniyeti tarihi" şeklinde düşündüğü bu muhtasar eserin neşredilmiş bulunan birinci kısmı, dilin mâhiyeti ve Arapça'nın diğer diller arasındaki yeri, Arap dili gramerinin doğuşu, Basra ve Kûfe dil mektepleri, lügat ilminin tarihçesi, belli başlı mümessilleriyle şiir ve nesir, tarih ve coğrafya, riya-ziye ve hey'et sâhalarındaki müellifler ve eserlerine tahsis edilmiştir. Büyük kısmı itibâriyle bir edebiyat tarihi olan bu eser, pek tanınmamış olmakla beraber, ölçülü ve zamanına göre oldukça doğru

bilgiler veren bir kitaptır. Bunu takip eden Arap edebiyatı tarihi mâhiyetindeki Türkçe eser, yarım asır önce neşredilen, Mehmed Fehmi'nin *Tarih-i edebiyât-ı arabiye* (İstanbul, 1332/1917) adlı ders takrirleridir. Müellifinin tasarladığı geniş çalışmanın sâdece birinci cildi olan bu hacimli eser, giriş mâhiyetini taşıyan uzun bir kısımla bâzı Câhiliyye devri san'atkârlarını ve daha ziyâde *Mu'allaka* şâirlerini ele alır. *K. al-ağānī* gibi belli başlı kaynaklara dayandığı anlaşılan eserinde müellifin verdiği bâzı bilgiler ve bilhassa örnek olarak naklettiği metinlere dâir tercüme ve açıklamalar faydalıdır. Bununla berâber bu eserden de ancak muhtevâsı bir tenkid-süzgecinden geçirilerek istifâde edilebilir. C. Zaydân'ın Zeki Meğâmir tarafından *Medeniyet-i islâmiye tarihi* (İstanbul, 1328-29) adıyla tercüme ettiği mühim eserindeki edebiyata dâir bahisler için de hemen hemen aynı şeyler söylenebilir. Cl. Huart'ın, *Arap ve Arap dilinde İslâm edebiyatı* (İstanbul, 1944) adıyla Türkçeye çevrilmiş bulunan *Littérature Arabe*'ına gelince, ilk baskısı 1902'de yapılan ve müteâkip baskılarında herhangi bir tâdîlâtâ uğramamış bulunan bu eser, artık çok eskimiş, yeni araştırmalarla çok gerilerde kalmıştır. Ayrıca zikredilen tercüme de eserin aslını tam ve doğru olarak aksettirmemektedir.

Bahsedilen yazıların en büyük noksanı, öteden beri yaygın bâzı bilgi ve kanâatleri tekrarlamalarıdır. Hâlbuki, asrın başından beri, Arap edebiyatı-

na dâir araştırmalar çok mühim neticelere vardı. Meselâ bunlardan biri olan, C. Brockelmann'ın büyük eseri, bu sâhadaki çalışmalara sağlam bir zemin, emniyetli bir mecrâ açtığı gibi, neşredilen eski metinler, yapılan yeni araştırmalar, Şark'ta ve Garp'ta Arap edebiyatının muhtelif mes'eleleri veya şahsiyetleri hakkında çıkan monografiler, bir taraftan müteârife hâlindeki bilgileri değiştirir, düzeltirken, diğer taraftan yeni mes'eleler, yeni sorular ortaya koydu. Bu gelişmeler göz önüne alınarak yazılan Arap edebiyatı tarihleri arasında, R. Blachère'in 1966'da tamamladığı eserini (bk. bibl.) tarzının son merhalelerinden biri olarak zikretmek gerekir.

İşâret edilen sebeplerle Arap edebiyatı hakkında güvenilerek baş vurulabilecek tek Türkçe kaynak *İslâm ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleriyle, birkaç mecmuada intişâr etmiş bâzı makalelerden ibârettir. *İslâm ansiklopedisi*'nde muhtelif maddeler şeklinde bulunan bilgilere gelince, bunların büyük kısmı değerlerini hâlen muhâfaza eden yazılardır. Bu yazılar, insicamlı bir bütün hâlinde bilgi isteyenler için bâzan şaşırtıcı oluyorsa, bu, bahis mevzûu maddelerin bâzan farklı görüşlere dayanmalarından ileri gelmektedir.

Bu hususlar göz önünde tutularak, aşağıdaki sayfalarda, bir taraftan Arap edebiyatının muhtelif görüşlerde araştırmaların zeminini teşkil eden en

mühim mevzûlarından biri hakkında şarklı ve garp-
lı ilim adamlarının kanâatleri, müellifin kendi araş-
tırmalarının netîceleriyle birlikte verilmek istenmiş,
böylece çizilmeye gayret edilen insicâmlı bir çer-
çeve içerisinde, Arap şiirinin hâlâ münâkaşa mev-
zûu olan bâzı noktalarına dâir yeni îzah şekilleri-
nin getirilmesine veya birtakım hususların aydın-
latılmasına çalışılmıştır.

Şuna da temas etmek gerekir ki, burada bahis
mevzûu edilecek mes'elelerin bir kısmı, bu satır-
ların sâhibi tarafından, *İslâm ansiklopedisi* 'ndeki
şîir maddesi ile *şâir* maddesine yapılan ilâvelerde
kısaca ele alınmıştı. Muellif bu def'a, adı geçen
yazılarının mahdut çerçevesi içinde sâdece hüküm
şeklinde yer alan bâzı kanâatlerinin dayandığı mû-
tâları kaynaklarıyla göstermeğe çalışmıştır.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu kitapta, *İslâm ansiklopedisi* 'nde ve VI. sayısından itibaren *Şarkiyat mecmuası* 'nda kabûl edilmiş olan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır :

Sesliler : آ, ا, إ, ی : ā , ی : ī ,
و : ū , ا : a , إ : i , ؤ : u.

Sessizler : ء : ' , ب : b , ت : t , ث : s , ج : c ,
ح : ħ , خ : h , د : d , ذ : z , ر : r , ز : z , س : s ,
ش : š , ص : s , ض : z , ط : t , ظ : z , ع : c , غ : ğ ,
ف : f , ق : k , ك : k , ل : l , م : m , ن : n , و : v ,
ه : h , ی : y .

Yukarda anılan iki eserdeki transkripsiyon sisteminden farklı olarak :

a) Harf-i târif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir : Msl. *al-Kitāb*, *uş-Şi'r va 'ş-şu'arā*, İbn an-Nadīm.

b) Terkip hâlindeki ad ve lakapların cüzüleri ayrı değil, bitişik yazılmıştır : Msl. 'Abdallāh, 'Abdarrahmān, Şamsaddīn.

c) Türkçe eserlerin adları, arapça veya farsça terkipler şeklinde de olsa, transkripsiyonsuz yazılmıştır : *Teshîlū 'l-arûz*, *Tarih-i edebiyât-ı arabiye*.

BİBLİYOGRAFYA
VE KISALTMALAR

‘Abdalḳādir b. ‘Omar al-Baḡdādī, *Ḥizānat al-adab*, I-IV, Bulak, 1299.

*Ḥizāna*²: c. I-IV, Kahire, 1347-1351.

Abu ‘l-‘Atāhiya, *Dīvān*, Beyrut, 1904.

Abu ‘l-Farac al-İşfahānī, *K. al-aḡānī*, I-XX, Bulak, 1285; c. XXI, nşr. B. Brünnow, Leiden, 1306.

*al-Aḡānī*³: Kahire, 1927 v. d.

Abū Hilāl al-‘Askarī, *Dīvān al-ma‘ānī*, I-II, Kahire, 1952.

—, *K. aṣ-şinā‘atayn*, İstanbul, 1320.

Abū Nuvās al-Ḥasan b. Ḥānī’ al-Ḥakamī, *Dīvān*, Kahire, 1898.

Abū Tammām Ḥabīb b. Avs at-Ṭā’ī, *K. ḥamāsat al-kubrā*, bk. at-Tibrizī.

—, *al-Vaḥşīyāt*, nşr. ‘Abdal‘azīz al-Maymanī, Maḥmūd Muḥammed Şākir, Kahire, 1963.

Abu 't-Ṭayyib al-Luġavī, *Marātib an-naḥwīyīn*, nşr.
M. Abu 'l-Faẓl İbrāhīm, Kahire, 1375.

Abū Zayd al-Ḳuraşī, *K. Camharat aş'ār al-ʿArab fi'l-Cāhiliya va'l-İslām*; Bulak, 1308.

*Camhara*²: nşr. 'Alī Muḥammed al-Bacāvī,
Kahire, 1387/1967.

al-Aġānī, bk. Abu 'l-Farac al-İşfahānī.

al-Aḥfaş (Sa'īd b. Mas'ada), *K. al-ḳavāfī*, nşr.
'İzzet Ḥasan, Dimaşk, 1390/1970.

Aḥmed Badavī (A.), *Usus an-naḳd al-ʿarabī*, Ka-
hire, 1964.

Ahmed Hamdi, *Teshîlü 'l-arûz*, İstanbul, 1298.

al-Āmidī (Abu'l-Ḳāsim al-Ḥasan), *al-Mu'talif va'l-
muḥtalif*, nşr. F. Krenkow, Kahire, 1354.

al-ʿArabîya, bk. Fück (J).

Âsım Efendi, *Ḳāmūs tercümesi*, I-IV, İstanbul, 1304-
1305.

al-Bāḥarzī, *Dumyat al-ḳaşr*, Reisülküttap Ktp. (Sü-
leymaniye), nr. 795.

Blachère (Régis), *Histoire de la Littérature arabe
dès origines à la fin du XV^e siècle de J.-C.*,
Paris, 1952-1956.

Brockelmann (C.), *GAL: Geschichte der arabischen
Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949.

GAL, Suppl. : Geschichte der arabischen Literatur, Supplementband, I-III, Leiden, 1937-1939.

Buğya, bk. as-Suyūṭī.

al-Buḥarī (Muḥammed b. İsmā'īl), *al-Cāmi' aṣ-ṣaḥīḥ*, Bulak, 1913.

al-Buḥturī (Abū 'Uḇādat al-Valīd), *K. al-ḥamāsa*, nşr. Louis Cheikho, Beyrut, tsz.

al-Cāḥiẓ, *al-Bayān va't-tabyīn*, Kahire, 196.

Camhara, bk. Abū Zayd al-Ḳuraşī.

Cheikho (Louis), *Şu'arā' an-Naşrānīya*, Beyrut, 1890-1891.

al-Cumaḥī (İbn Sallām), *Ṭabaḳāt fuḥūl aṣ-şu'arā'*, nşr. M. Muḥammed Şākir, Kahire, 1952.

al-Curcānī (Abu'l-Ḥasan 'Alī), *al-Vasāṭa bayna'l-Mutanabbī va ḥuṣūmih*, Şaydā, 1333.

Dumyat al-ḳaşr, bk. al-Bāḥarzi.

Eche (Youssef), *Les Bibliothèques arabes publiques et semi-publiques... au Moyen âge*, Damas, 1967.

EI : Encyclopédie de l'Islām, Leiden, 1913-1934.

EI²: İkinci tabı, Leiden, 1960-

al-Fihrist, bk. İbn an-Nadīm.

Fück (Johan), *'Arabîya, Recherches sur l'histoire*

de la langue et du style arabe (fransızca trc. C. Denizeau), Paris, 1955.

GAL; GAL, Suppl., bk. Brockelmann.

Gaudrefroy-Demombynes, *Introduction au Livre de la poésie et des poètes*, Paris, 1947.

Goldziher (I.), *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I-II, Leiden, 1896-1899.

al-Ḥatīb al-Bağdādī, *Tārīḥ Bağdād*, I-XIV, Kahire, 1349/1931.

Ḥizāna, bk. ‘Abdalḳādir b. ‘Omar al-Bağdādī.

al-Ḥuşrī al-Ḳayravānī (Abū İshāḳ), *Zahr al-ādāb va şamar al-albāb*, I-IV, nşr. Zakī Mubārak, Kahire, 19 5.

— , *Zayl Zahr al-ādāb*, Kahire, 1325.

İA=İslâm ansiklopedisi, *İslâm âlemi coğrafya, etnografya ve biyografya lûgatı*, İstanbul, 1940 v. dd.

İbn ‘Abd Rabbihi, *al-‘İḳd al-farīd*, I-VI, Kahire, 1359-1369.

İbn al-Anbārī (Kamāladdīn ‘Abdarraḥmān). *Nuzhat al-alibbā’ fī ṭabaḳāt al-udabā’*, nşr. İbrāhīm as-Sāmarrā’ī, Bağdad, 1959.

İbn al-Carrāḥ, *al-Varaḳa*, nşr. ‘Abdolvahhāb ‘Az-zām, ‘Abdassattār Farrāc, Kahire, 1953.

İbn Cinnī, *al-Ḥaşā’iş*, Kahire, 1331.

İbn Hālikān, *Vafayāt al-a'yān*, I-VI, nşr. Muḥyid-dīn 'Abdalḥamīd, Kahire, 1367.

İbn Kūṭayba, *K. aṣ-ṣi'r va'ṣ-ṣu'arā'*, nşr. Aḥmed Muḥammed Şākīr, Kahire, 1364-1369.

——, *'Uyūn al-aḥbār*, Kahire, 1343/1925.

İbn al-Mu'tazz, *Dīvān*, Kahire, 1891; nşr. Bernhard Lewin, İstanbul, 1945 (*Bibliotheca Islamica*, 17 d).

——, *Ṭabaḳāt aṣ-ṣu'arā' al-muḥdaṣīn*, nşr. A. Eghbal, London, 1939 (G. M. S. NS., XIII).

*Ṭabaḳāt*² nşr. 'Abdassattār Aḥmed Farrāc, Kahire, 1375/1956.

İbn an-Nadīm, *al-Fihrist*, nşr. G. Flügel, Leipzig, 1871.

İbn ar-Raṣīl, *al-'Umda fī ṣinā'at aṣ-ṣi'r va naḳḁi-hi*, I-II, Kahire, 1325/1907.

İbn aṣ-Şacārī, *K. al-ḥamāsa*, Haydarābād, 1345.

İbn Ṭabāṭaba'l-'Alavī (Muḥammed b. Aḥmed), *'İyār aṣ-ṣi'r*, Kahire, 1956.

al-'İḳd al-farīd, bk. İbn 'Abd Rabbihi.

İnbāh, bk. al-Ḳiftī.

Introduction, bk. Gaudrefroy-Demombynes,

İrşād, bk. Yāḳūt al-Ḥamavī.

JRAS : Journal of the Royal Asiatic Society, London, 1864 v.dd.

Kaḥḥāla (ʿOmar Riẓā), *Muʿcam al-muʿallifīn*, I-XV, Dimaşk, 1957-1960.

Kaşf, bk. Kâtib Çelebi.

Kâtib Çelebi, *Kaşf az-ẓunūn ʿan asāmiʾl-kutub vaʾl-funūn*, I-II, nşr. Ş. Yaltkaya, R. Bilge, İstanbul, 1941-1943.

Ḳavāʾid aş-şiʿr, bk. Saʿlab.

al-Ḳiftī, *İnbāḥ ar-ruvāt*, I-III, nşr. M. Abu'l-Faẓl İbrāhīm, Kahire, 1369-1374.

Ḳudāma b. Caʿfar, *Naḳd aş-şiʿr*, nşr. S. A. Bonebakker, Leiden, 1956.

—, *Nakd an-naşr*, nşr. Tāhā Ḥusayn ve A. al-ʿAbbāsī, Kahire, 1933.

LA=İbn Manzūr, *Lisān al-ʿArab*, I-XX, Bulak, 1300-1308.

al-Maʿarrī, *Risālat al-ğufrān*, Kahire, 1950.

Macmūʿat al-maʿānī, İstanbul (Cevâib Matbaası), 1301.

Marātib an-naḥvīyīn, bk. Abu ʿt-Ṭayyib al-Luğavī.

al-Marzubānī, *Muʿcam aş-şuʿarāʾ*, nşr. F. Krenkow, Kahire, 1354.

—, *al-Muvaşşah*, nşr. ʿA. M. al-Bacāvī, Kahire, 1965.

al-Maşādir, bk. Nāşiraddīn al-Asad.

Mehmed Fehmi, *Tarih-i edebiyât-ı arabiye*, İstanbul, 1332.

al-Mu'allakāt: Abū Zakariyā at-Tibrizī, *Şarh al-Ḳasā'id al-ʿaşr*, Kahire, 1343.

al-Mu'allakāt as-sabʿ -Yedi askı- trc. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul, 1943.

al-Mufaẓẓal aẓ-Ẓabbī, *al-Mufaẓẓalīyāt*, İbn al-Anbārī'nin şerhiyle birlikte nşr. C. J. Lyall, Oxford, 1918-1920.

al-Muvaşşah, bk. al-Marzubānī.

al-Muẓhir, bk. as-Suyūṭī.

Naḳā'iz Carīr va'l-Farazdak, I-III, nşr. A. A. Bevan, Leiden, 1905-1912.

nşr. P. A. Salḫānī, Beyrut, 1922.

Naḳd aş-şiʿr, bk. Kudāma.

Nallino (C.—A.), *La Littérature arabe des origines à l'époque de la dynastie umayyade*, (fransızca trc. Ch. Pellat), Paris, 1950.

Nāşiraddīn al-Asad, *Maşādir aş-şiʿr al-cāhilī*, Kahire, 1962.

Nūr al-ḳabas, bk. al-Yağmūrī.

an-Nuvayrī, *Nihāyat al-arab*, I-XVIII, Kahire, 1928-1955.

Nuzha, bk. İbn al-Anbārī.

ʿOmar Farrūḥ, *Tārīḫ al-ādāb al-ʿarabī*, I: *al-adab*

al-ḡadīm min maṭlaʿ al-cāhiliya ilā suḡūt ad-davlat al-Amavīya, Beyrut, 1385/1965.

ar-Rundī (Şāliḡ b. Abi'l-Ḥasan ʿAlī b. aṣ-Şarīf), *K. al-vāfī fī nazm al-ḡavāfī* (Prof. Muhammed b. Tāvīt et-Tancī'nin hususī kütüphânesinde).

aṣ-Şaʿālibī, *Aḡsan mā samiʿtu*, Kahire, 1324.

——, *al-İcāz va'l-İcāz*, İstanbul, 1301.

——, *al-Muntaḡal*, İskenderiye, 1319.

——, *Yatīmat ad-dahr*, I-IV, nşr. Muḡammed Muḡyiddīn ʿAbdalḡamīd, Kahire, 1377.

——, *Tatimmat al-Yatīma*, I-II, nşr. ʿAbbās İlçbāl, Tahran, 1353.

Şadraddīn b. Abi'l-Farac al-Başrī, *Ḥamāsat al-Başrīya*, Nuruosmaniye Kütüphânesi, nr. 3804.

Şaʿlab (Abu'l-ʿAbbās), *Ḳavā'id aṣ-şīʿr*, nşr. C. Schiaparelli, Acte du VIII^{ème} Cong. Intr. des Orient., Partie II, Section I (sémitique), fascicule I, Leiden, 1891.

Sarkis (Yūsuf Elyān), *Muʿcam al-maṭbūʿāt al-ʿarabīya*, I-II, Kahire, 1928-31.

aṣ-Şulī (Abū Bakr Muḡammed), *K. al-avrāḡ, ḡism aḡbār aṣ-şuʿarāʿ*, nşr. J. h. Dunne, London, 1934.

as-Suyūṭī (Calāladdīn), *Buḡyat al-vuʿāt fī ṭabaḡāt al-luḡavīyīn va'n-nuḡāt*, I-II, Kahire, 1326.

——, *al-Muzhir fī ʿulūm al-luḡa va anvaʿihā*, Bulak, 1288.

*al-Muzhir*²: nşr. Muḥ. Aḥmed Cādalmavlā Bak, Muḥ. Abu'l-Faẓl İbrāhīm, 'Alī Muḥ. al-Bacāvī, Kahire, tsz.

Şams-i Kays, *al-Mu'cam fī ma'āyir aṣ'ār al-'Acam*, nşr. M. Kāzvinī, M. Rażavī, Tahran, 1338.

aş-Şi'r va 'ş-şu'arā', bk. İbn Kutayba.

ŞM: *Şarkiyat mecmuası*.

Şu'arā' an-Naşrānīya, bk. Cheikho.

Ṭabaḳāt an-naḥvīyīn, bk. az-Zubaydī.

Tārīḥ Bağdād, bk. al-Ḥatīb al-Bağdādī.

at-Tibrizī, *Şarḥ Dīvān al-ḥamāsa*, I-IV, Bulak, 1296.

Trabulsi (Amjad), *La critique poétique des Arabes*, Damas, 1956.

al-'Umda, bk. İbn Kūtayba.

Vafayāt, bk. İbn Ḥallikān.

al-Vaḥşīyāt, bk. Abū Tammām.

al-Yağmūrī (Abu'l-Maḥāsin Yūsuf b. Aḥmed), *Nūr al-ḳabas al-muḥtaşar min al-Muḳtabas*, nşr. R. Sellheim, Beyrut, 1964 (*Bibliotheca Islamica*, 23^a).

Yāḳūt al-Ḥamavī, *İrşād al-arīb*, I-XX, nşr. Farīd Rifā'ī. Kahire, 1936.

Zahr al-ādāb, bk. al-Ḥuşrī.

Zaydān (C.), *Medeniyet-i islâmiye tarihi*, trc. Z. Meğâmiz, İstanbul, 1328.

az-Zubaydī, *Ṭabaḳāt an-naḥvīyīn*, nşr. M. Abu'l-Faẓl İbrāhīm, Kahire. 1373.

Diğer kısaltmalar

aş. bk.	: aşağı bakınız
b.	: bin
bibl.	: bibliyografya
bk.	: bakınız
c.	: cild
cm.	: cem'i, cemi şekli
göst.	: gösterilen
h.	: hicrî (kamerî)
hş.	: hicrî şemsî
K.	: <i>Kitâb</i>
krş.	: karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphâne(si)
m.	: mîlâdî
md.	: madde
mf.	: müfredi
mlf.	: müellif
Muḥ.	: Muhammed
msl.	: meselâ
mz.	: mezkûr
<i>mz. mk.</i>	: <i>mezkûr makale</i>
nr.	: numara
nşr.	: neşir, neşreden
ölm.	: ölümü, ölüm tarihi
R.	: <i>Risâla</i> (t)
s.	: sayfa
str.	: satır
trc.	: tercüme, tercüme eden.

- v. d. : ve devâmı
v. dd. : ve devâmının devâmı
vr. : varak
v. s. : vesâire

GİRİŞ

Arapların İslâmiyet'ten önceki hayatlarından kalan en büyük san'at eserleri şiirleridir. Henüz yazının mütedâvil olmadığı bu basit cemiyet, kitâbî bilgi ve kaidelere dayanmayan, fakat an'aneleri teşekkül etmiş bir nazım san'atına, insanla berâber yaşamış ve yaşayacak beşerî duyguları ifâde edebilen işlek bir şiir diline sâhib bulunuyordu. Nitekim bundan 14—15 asır önce, bu basit topluluğun sert ve haşin tabiatlı çocuğu olan bedevî şâirler, sonraları seviyelerine zor erişilen şâh eserler bırakmışlardır. Eski araplar medenî hamlelerinin en büyüğünü böyle bir dile ulaşmakta göstermişlerdi. Şiir san'atından tecrid edilerek mütâlea edilirse bu cemiyet, kaba, haşin ve basit bir topluluk hâlini alır, hemen hemen bütün câzibesini kaybeder.

Şâirin ve san'atının bu eski araplar arasındaki kadar îtibâr gördüğü, cemiyette bu derecede canlı ve müessir bir rol oynadığı devir ve muhitler pek azdır. Dillerinin gücünü bilen, san'atın yaşama ve yaşatma kudretini sezen araplar, şiirden her vesile ile faydalanmağa çalışmışlardı. Samîmî medhiyelerine karşılık, Harim b. Sinân al-Murri, Zuhayr'e her fırsatta ihsanlarda bulunmuştu. Bir gün 'Omar b. al-Hattâb, Harim'in çocuklarından birine, "Zuhayr'in hakkınızda söylediği şiirlerden bana oku." der, dinledikten sonra şâir hakkında takdirlerini ifâde eder. Harim'in oğlu, bu şiirlerin

karşılıksız kalmadığını, şâire bunlar için ihsanlarda bulunup câizeler verdiklerini söyleyince ‘Omar b. al-Ḥaṭṭāb, “Sizin ona verdikleriniz kaybolup gitti, ama onun size verdikleri kaldı.” diye mukabelede bulunur¹. Nitekim bu şiirler hâlâ yaşamakta ve Harim’i de asıl ve cömert bir sîmâ ile yaşatmaktadır.

Şiir (şîr) ve şâir (şāir) kelimelerinin iştikak ettiği kökün iptidâî mânâsı ve bunların taşıdıkları son mânâları kazanışlarına kadar geçirdikleri merhaleler hakkındaki fikirler, bir takım tahminlere, kıyaslara dayanır. Çünkü F. Krenkow’un işâret ettiği gibi² bize, bu kelimelerin menşesindeki mânâyı aydınlatacak izler çok eski devirlerde silinmiş, kaybolmuştur. Eski arap dil âlimleri, isim olarak şîr’in ve ism-i fâil bünyesinde bir kelime olan şāir’in “şîr” kökünden geldiğini kabûl etmişler, bunları *Kur’ân*’da³ “sezmek, farkına varmak” mânâsında geçen ve bâzan *‘alima* (“bildi”) ile münâvebeli olarak gelen⁴ şāara fiiline bağlamışlardır. Lügatçiler şāara (u) ve şāura (u) fiillerine “şiir söylemek, nazm etmek” mânâsını verirlerse de⁵,

¹ aş-Şîr va’ş-şu‘arā’, s. 94.

² LA, 291 b.

³ Msl. bk. II, 9; III, 94, VI, 26; 123, VII, 95.

⁴ Msl. bk. II, 12, 13.

⁵ LA, VI, 77 aşağıda; Âsım Efendi, *Ḳāmūs tercümesi*, md. şîr.

bu hususta eski şevâhid zikretmezler. Bu sebeple *şîr* kelimesinin eski sâmi bir menşe'den gelen ve yine "*şîr, manzûme*" karşılığı olan bir tâbire bağlı bulunabileceği üzerinde de durulmuştur. Bu ihtimâl, İbrânice'de "*dinî merâsimlerde okunan ilâhî,*" mânâsında bir *şîr* kelimesinin bulunuşu ile te'yid edilmek istenilir. C. Brockelmann'ın işâret ettiği gibi ¹ bu zayıf bir ihtimâldir. Goldziher ² *şâir* kelimesine "*tabîat üstü sihrî bir bilgiye sâhip olan, sezîşle bilen*" mânâsını verir ³.

Gerek şâire, gerekse onun ilham kaynağına ve san'atına dâir eski telâkkîler, *şîr* ve *şâir*'i "*sezmek ve sezîşle bilmek*" mânâsını taşıyan "*şîr*" kökünden istikak ettiren öteden beri yaygın kanâati destekler mâhiyettedir. Bu arada fi'l^{un} vezniyle Arapçada mücerred mânâlı isimler (msl. *ilm, sihr, hilm* v. s.) teşkil olunduğuna da temas edilmelidir.

Menşe'inde sihrî bir mânâ sezilen bu kelimelerin ıstılah olarak delâlet ettikleri mefhumlara doğru geçirdikleri gelişmelerin başlangıcı bugün uzak bir mâzînin karanlıklarında kalmıştır. Bugün

¹ GAL, Suppl., I, 19; krş. Blachère, II, 332, not 2.

² Abhandlungen zur arabischen Philologie, I, 17.

³ Krş. F. Krenkow, *The Use of the Writing for the Preservation of Ancient Poetry, Or. St. to Browne*, Cambridge, 1922, s. 262. Eski müellifler de bu kelimeleri "sezîş ve sezîşle bilme" mânâsında *şâ'ara*'ya bağlamışlardır; msl. bk. al-'Umda, I, 74.

mevcut en eski kullanılışlarında da san'atkârâne bir şekil içerisinde, ilhâma dayalı bir muhtevayı veren, vezinli ve kafiyele sözlere delâlet eden *şîr* ve onun yapıcısını ifâde eden *şā'ir* kelimeleri Farsça'ya ve Türkçe'ye de geçmiştir.

Eski Arabistan'da yazının mütedâvil olmayışı, eski ve uzun bir devrenin edebî mahsûllerinin unutulup gitmesine sebep olmuş ve bugün, birden bire, gelişmiş, işlenmiş, büyük eserler vermiş bir dille karşılaşmamızı neticelendirmiş, bu dilin gelişme safhalarını tâkip ve tesbit imkânlarını elimizden almıştır. Yazılı bilgilere dayanmayan bu şiir san'atı, Câhiliyye devri dediğimiz İslâmiyetten önceki devrede, birçok bakımlardan hemen hemen tekâmülünü tamamlamış bulunuyordu. Sonraları Câhiliyye şiirinin an'anesi, büyük bir değişikliğe uğramadan, islâmî devirde de bir müddet devam etti. İslâmiyetle, başlayan devrede, aşağıda temâs edileceği gibi, şiir san'atına men'edici bir tavır takınılmadı. Hattâ şiir, bilhassa muhteva yönünden gittikçe gelişme imkânları buldu.

Eski müellifler, birbirini tâkibeden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak, şâirleri *tabaka*'lara¹, dolayısıyla şiir tarihini devirlere ayırmışlardır. Bu taksim, dil ve edebiyat çalışmalarıyla yakından

¹ *Tabaka* kelimesinin mânâsı hakkında tafsilât için bk. Heffening, *Tabakat*, I, XI, 590-92. Şâirlerin bu tarzda birinci ve ikinci derecede tabakalara ayrılarak nesil nesil tasnifi husûsunda bir fikir edinmek için meselâ al-Cumaî'nin *Tabakât fu-hûl aş-şu'arâ*'sının tertibine bakılabilir.

alâkalıdır. Fasih Arapça'nın kaidelerini tesbit eden ve lügat hazinesini toplayan dil âlimleri, eski lisânî malzemeyi değerlendirip ondan istifâde ederken bu tabakalara bir takım değerler verdiler ve bu değerleri çalışmalarında ölçü olarak kullandılar. Devirlere dayanan ve kendi içerisinde de nesil nesil tâlî tabakalara bölünen ana gruplar şunlardır¹: 1. *Cāhilīyūn*:

¹ 'Abd al-Ğādir al-Bağdādī, lügat ve gramer husûsunda hangi şâirlerin dillerinin fasih sayılarak şiirlerinden istişhâd edilebileceğinden, yâni sözlerinin delil ve hüccet sayılabileceğinden bahsederken şâirler hakkında üç tasnif verir. Bunlardan umûmiyetle yaygın tasnif kabûl ettiği birincisi (*Ğizāna*², I 20) *Cāhilīyūn*, *Muħazzamūn*, *Mutağaddimūn* veya *İslāmīyūn*, *Muwallalūn* veya *Muħdaşūn*'dur. Bunlardan ilk iki tabakaya dâhil olanların dillerinin fasih olduğunda ve sözlerinin delil sayılabileceğinde ittifak vardır. Muâsırlarınca *muħdaş* sayılmışken zamanla eskiler arasına katılan, meselâ al-Farazdakı, Kumayt ve Zü'r-Rumma'da görüldüğü gibi, eski dil âlimleri tarafından bâzı dil hatâları tenkîd ve münâkaşa edilmiş bulunan üçüncü tabaka şâirlerinin şiirleri de ihtiyatla delil olarak kullanılabilir. Dördüncü tabakaya gelince, Başşār ve Abū Nuvās gibi şâirleri içine alan ve müellifin ifâdesine göre "günümüze kadar gelen" bu devre şâirlerinin sözlerinin şâhid getirilmesine umûmiyetle cevaz verilmemiştir. Hatta *Ğamāsa*'sinde topladığı her beyit dilciler için güvenilir vesika teşkil etmiş bir âlim olduğundan dolayı Abū Tammām (ölm. 231/846)'ın bir beytini, az-Zamaḡşarī'nin onun, şiirlerini rivâyet ettikleriyle aynı ayarda saydığını belirterek, tefsirinde (*al-Kaşşāf*, Bulak, 1318, I, 170) şâhid olarak getirişi tenkid edilmiştir. Çünkü bu sûretle, çok sonraları gelen âlimlere de aynı salâhiyetin tanınmasını gerektirecek, belki indî görüşlere yer verebilecek bir kapı, bir yol açılmış olacaktır. al-Bağdādī'nin naklettığı (*Ğizāna*², I, 22) ikinci tasnif İbn

Cāhilīya devrinde yâni İslâmiyetten önce gelmiş olan şâirler. 2. *Muḥaẓramūn*¹ : *Cāhilīya* devrinin sonlarında gelip ömürlerinin bir kısmını da İslâmiyetten sonra geçirmiş olanlar. 3. *İslāmīyūn*² : İslâmî

Raşîk'e âittir (*al-ʿUmda*, I, 72 v. d. ve buradan naklen *al-Muẓhir*, II, 245=II², 489). Üçüncü tabakadakileri *islāmī*, dördüncü tabakadakileri de *muḥḥaṣṣ* diye zikreden İbn Raşîk'in tasnifi yukarda zikredilen tasniften farksızdır. al-Bağdādî'nin kaydettiği (aynı yer, str. 14-18) üçüncü tasnifin bunlardan ayrılan tarafı dördüncü grubu husûsî adlarla üç tabaka hâlinde göstermiş olmasıdır. Bu tasnifte *Mutaḥaddimūn*'dan (yâni ilk islâmî şâirlerden) sonra gelenler *al-Muwalladūn* adı ile dördüncü tabakayı, Abū Tammām ve al-Buhturî (ölm. 284/897) nesli *Muḥḥaṣṣ* adı ile beşinci tabakayı, daha sonra gelen al-Mutanabbî (ölm. 354/955) gibi şâirler de *al-Mutaʿahḥirūn* diye altıncı tabakayı teşkil ederler. Bâzı müelliflerin kendileriyle muâsır olan şâirleri *ʿAşrīyūn* tâbiriyle andıkları görülür (meselâ bk. aṣ-Ṣaʿalibî, *al-Muntaḥal*, s. 5).

1 Mf. *muḥaẓram*. Kelimenin çeşitli mânâları arasında "kesilmiş, ayrılmış" da vardır ki, ekseriya ıstılah olarak taşıdığı mânâyı —bu devrede yaşayanların hayatlarının iki farklı devrin sınırları ile bölünmüş olmasından dolayı— buna bağlarlar. Nitekim Emevîler devrinin sonları ve Abbâsîler devrinin başlarında gelmiş, yâni hayatı bu iki devrin sınırı ile bölünmüş olanlara da *muḥaẓram ad-daḥlatayn* denir. *Muḥaẓram* kelimesinin ıstılah olarak mânâsı için lügatlerden başka meselâ bk. *al-ʿUmda*, I, 72; *al-Muẓhir*², I, 296; II, 489.

2 Mf. *islāmī* ("islâma, islâmî devre mensup")'dir. Bu tabakaya *Mutaḥaddimūn* ("öne geçenler, önde olanlar") da denir. Bu son tâbir her hâlde kısaca, *al-Mutaḥaddimūn mina'l-İslāmīyîn* (meselâ bk. aṣ-Ṣaʿalibî, *al-Muntaḥal*, s. 5) yerine kullanılmıştır. Carîr (ölm. 110/728) ve al-Farazdağ (ölm. 110/728) nesli bu tabakaya dâhildir.

devrin ilk şâirleri. 4. *Muvalladûn* veya *muḥdaşûn*¹ : Yukardaki üçüncü tabakadan sonra gelenler olup, bu *muḥdaş*, yâni yeni şâirlerin ilki Başşâr b. Burd (ölm. 167/ 783) sayılmıştır². İlk üç gruptaki şâirler topluca *ḳudāmā*³ ("eskiler") diye anılırlar. İbn Kṯutayba'nın belirttiği gibi³, birçok *ḳadīm* şâir, kendi zamanında *muḥdaş* yâni yeni idi; eskidikçe, uzaklaştıkça *ḳudāmā*³ arasına katıldı. Fakat başlangıçta eskilerle muâsır şâirleri ifâde eden bu tâbirlerin sonraları mânâları tahdit edildi. Her yeni, zamanla eskiler arasına alınmadı. Eserleri müteâkip asırlarda klâsik sayılan, Arapça'nın lügat hazinesini ve gramer kaidelerini tesbit ederken Basra ve Kûfe dil âlimlerinin şiirlerini *şāhid* kabul ettikleri san'at-kârların en yenisi, İbn al-Mu'tazz'ın *muḥdaş*'lerinin en eskisi olan ve Emevîler devrinin sonları ile Abbâsîler devrinin başlarında yaşamış bulunan İbn Harma'dır⁴.

1 Mf. *muḥallad* ve *muḥdaş* olup her ikisi de "yeni" mânâsına gelir. Eski müellifler bu grubu kendi zamanlarına kadar birinci, ikinci... diye tâlî tabakalara ayırırlar. Bedevînin zıddı olan *Muvalladûn* ile *Muḥdaşûn* arasında fark gözetenler ve bunları ayrı tabakalar sayanlar da olmuştur, bk. yukarda s. 5, not. 1, sonları.

2 *Hizāna*², I, 22, as-Suyûṯî'den naklen.

3 *aş-Şi'r va's-şu'arā*³, s.7; *al-ʿUmda*, I, 56-57 ve buradan naklen : *al-Muzhir*, II, 244-245 (=II², 488).

4 al-Aşma'î (ölm. 216/831)'nin, şiirleri ile istiḥbâd edilebilen son şâirlerin İbn Harma, al-Hakam al-Huḫrî, İbn Mayyâda, Ru'ba, Tufayl al-Kinânî ve Makîn al-ʿUzrî olduğunu söylediği nakledilir : *aş-Şi'r va's-şu'arā*³, s. 729 ve buradan naklen

Aşağıdaki sayfalarda “kadîm şâir” denildiği zaman en eski câhiliyye san’atkârları, “eski şâir” veya “eski şiir” sözüyle de, umûmiyetle Câhiliyye devri şâirleri, Muḥazramûn ve ilk islâmî devir şâirleri ile onların eserleri kastedilmektedir.

*Ḥizāna*², I, 383, son iki satır (buralarda Tufayl zikredilmez); *al-Aġānî*³, V, 263-264; al-Aşma‘î’nin diğer şâirleri zikretmeden sâdece “İbn Harma ile şiirin son bulduğunu” söylediği nakledilir : İbn al-Mu‘tazz, *Ṭabaḳāt*², s. 20; *Ḥizāna*², I, 383, sondan üçüncü satır; bu son hüküm İbn al-A‘rābî (ölm. 231/845)’ye de isnâd edilir : *al-Aġānî*³, IV, 396, str. 14-15.—İbn Harma hakkında bk. *aş-Şî‘r va ‘ş-şu‘arā*², s. 729-731; İbn al-Mu‘tazz, *Ṭabaḳāt*², s. 20-21; *al-Aġānî*³, IV³, 366-397; *Ḥizāna*², I, 283-284; Blachère, s. 538-539.

ESKİ ARAP CEMİYETİNDE ŞİİR

Hicrî II., III. (mîlâdî VIII., IX.) asırlarda, şifâhî yolla nakledilegelen eski lisânî ve tarihî malzeme-yi derleyen âlimlerin kanâatlerine göre, bugün mev-sûk sayabileceğimiz en eski arap şiirleri mîlâdî V. asrın sonları ve — daha ihtiyatlı bir tahmin ile — VI. asrın başlarına kadar çıkar. Bu nümûneler mevcut hâlleri, dil ve üslûb husûsiyetleri, nazım tekniği v. s. gihi bakımlardan uzun bir mâzide gelişmiş bir san'at an'anesi zemîni üzerine binâ edilmiş olduklarını kabûl ettirecek olgunluktadır.

**Şiirin cemiyetteki
yeri ve ehemmiyeti**

Bu şiirlerin, kısmen de olsa üç asır hâfızalarda yaşayabilmesini her şey-

den önce, Câhiliyye devri şiirlerinin hayata, topluluğun müşterek duygularına sıkı sıkıya bağlı olması sağlamıştır. Bu devirde içtimâî hayatta şiirin pek büyük ve hayâtî bir tesîri, dolayısıyla aynı derecede ehemmiyetli bir yeri vardı. Câhiliyye devri şiiri mâşerî hayatın en aslî tezâhürlerinden biridir. Şâirin eserinin kaynağı, çoğu zaman kendi hissiyâtı ile muhîtinin hissiyâtının birleştiği noktalardadır.

İster aş-Şanfarā¹ veya Ta'abbata Şarran² gibi fakir ve yâğmacı bir haydut (şu'ulūk), ister İmru'ullķays³ gibi bir prens veya 'Amr b. Kulşūm⁴ gibi bir kabîle reisi olsun o, dâima arasında yetiştiği topluluğun, üzerinde hassasiyetle durduğu bâzı hasletleri temsil ve ifâde ederdi. Siyâsî müzâkerelere katılan hey'etlerde şâirin yeri vardı. O, kabîle veya kabîleler birliğinin sözcüsü olarak, kendisine şekil veren muhîtinin mümessiliydi. Kabîle, hayatının, hissiyâtının, mâzisindeki mefâhîrinin, zaferlerinin, düşmanlarına karşı beslediği kînin, onları küçültücü hicivlerin, her cephesiyle etrafını çeviren tabiatın en güzel ifâdesini şâirin sihirli sözlerinde bulur ve bütün bunları ondan beklerdi. Onun şiirinin korunmasına ve yayılmasına çalışırdı. Meselâ 'Amr b. Kulşūm'un *Mu'allaka'sı*, kabilesi Banū Tağlib arasında o kadar yayılmıştı ki, Bakr b. Vâ'il'e mensup bir şâir, günün birinde "‘Amr b. Kulşūm'un söylediği bir kasîde Tağlib'i her türlü asîlâne hareketten alıkoydu. Başlangıçlarından beri hep onunla övünür dururlar. Ey insanlar, şu bıkılmayan,

¹ Şâir ve hakkında bibliyografya için bk. *GAL*, I, 25; *Suppl.*, I, 52; F. Krenkow, N. M. Çetin, *Şenferâ*, *IA*, XI, 424-426.

² Şâir ve hakkında bibliyografya için bk. *GAL*, I, 15-16; *Suppl.*, I, 48; N. M. Çetin, *Teabbeta Şerren*, *IA*, XII, 76-78.

³ Şâir ve hakkında bibliyografya için bk. *GAL*, I, 24; *Suppl.*, I, 48; Cl. Huart, *İmru'ulkays*, *IA*, V / II, 987-989.

⁴ *GAL*, *Suppl.*, 51 v. d. ; A. Haffner, *Amr b. Kulşūm*, *IA*, I, 413-414; *El²*, I, 465 (R. Blachère).

usanılmayan övünmeden artık bizi kurtarın!" der¹.

Bilhassa *sayyid*'inin bu sihirli san'atla, bu tesirli silâhla mücehhez olması bir kabîle için büyük bir bahtiyarlıktı. Büyük şâirler yetiştirmiş olmak kabîleler için gurur ve şeref, buna mukabil, şâirden mahrum olmak sâdece bahtsızlık değil, aynı zamanda utanç ve ayıplanına vesîlesiydi. Kabîlenin şâire olan ihtiyacı, hasım kabîle şâirinin açtığı yaranın ancak ona aynı tarzda mukabelede bulunmakla onulabileceği husûsundaki inanış, o derecede kuvvetliydi ki, bu yüzden müştereken şiir nazmetmek zarûretini duyan kabîleler bile olmuştur².

Eski müellifler şiirin bahis mevzûu arap cemiyyetindeki yeri ve ehemmiyetine temas ederken onun Arapların, bütün bilgilerini içine alan, bunların muhâfazasını te'min eden, dâima baş vurdukları, istifâde ettikleri eserleri (*dîvân 'ilmihim* veya *dîvân al-^cArab*) olduğunu sık sık tekrarlamışlardır³. İbn Kûtayba eserine başlarken⁴, eski şiiri anlamak

1 *aş-Şi'r va'ş-şu'arâ'*, s. 188; *al-Ağânî*, IX, 183 (=XI³, 54).

2 R. Blachère, s. 304.

3 Msl. bk. *al-Cumahî*, *Ṭabaḳāt*, s. 22; *al-^cUmda*, I, 11; *al-^cİkd*, V, 269; *Makaddime-i İbn Haldûn*, trc. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1277. III, 266; *al-Muzhir*, II, 235, str. 15. v.d (=II², 470, sonda) ve *al-Cumahî*'den naklen: II, 236-237 (=II², 473); kırs. *al-Maṣādir*, s. 206 ve *Introduction*, s. 44, not 17'de zikredilen diğer kayıtlar.

4 *aş-Ş-i'r va'ş-şu'arâ'*, s. 7-8.

için önce bahsetmesi gerektiği şeyleri sayarak bunları bir başka kitabında ele almış olmakla tekrardan kaçındığını söyler. Müellifin burada işâret ettiği *aḥbār*'a (tarîhî-menkabevî rivâyetlere), ensâba, atlara, yıldızlara, rüzgârlara, bulutlara v.s. dâir bilgiler, aslında şiirlerle ve onlara bağlı rivâyetlerle intikal etmiş bilgilerdir. Bu sebeple İbn Raşîk¹, şiirin arapların ilimlerinin en büyüğü olduğunu söyler; eski arapların, şan ve şereflerini koruyan, mâzîde başardıkları büyük işleri unutulmaktan kurtaran, hâtıralarını yayan, şâirleridir. Zirâ Arapların eski tarihleri, bilgileri, âdet ve an'aneleri şiirle muhâfaza edilebilmiştir.

Şâir ve kâhin

Çok eskiden beri şâirin, kendisiyle alışkanlık, yakınlık ve dostluk kurduğu bir *cinn*'e sâhip bulunduğuna inanılıyordu. Meselâ al-Ḥuṭay'a'nın böyle *cinn*'den bir *sāḥib*'i yâni arkadaşı vardı², al-Farazdağ da gerektiği zaman *cinn*'i ile telâkide bulunuyordu³. Kuşayyir, bir yolculuğunda yanına gelen ve onun *karîn*'i olduğunu söyleyen bir *cinn* vasıtasıyla şiir söylemeye başladığını anlatırdı⁴. Böylece eski şâir ilham kaynağını, irtibat hâlinde bulunduğu bir

1 *al-Umda*, I, 3, str. 2-3; I, 37, str. 6-7.

2 *al-Ağânî*³, III, 177 v.d.

3 *Aynı eser*, XIX, 38 v.d.

4 *Aynı eser*, IX³, 24, str. 6-9.

cin ile, bu dünyanın ötesinde sihirli bir âleme bağlıyor, dolayısıyla kendisi de tabîat üstü bir kuvvetle mücehhez bulunuyordu. Bu, bilhassa onun hiçbirlerinin tesirini artırıyordu. Dili en korkunç silâh telâkki edilen şâirin sîmâsını, yaşadığı iptidâî cem'iyete bir sihir hâlesi ile çevrili gösteren âmiller sâdece onun san'atı ve bahsedilen ilham kaynağı değildi. Nitekim şâir eserini inşâd ederken bir takım remzî hareketlerde bulunuyordu¹. Eski şâirin buna benzer taraflarını göz önüne alarak bâzı müellifler şâir ile kâhin, sihirbazların secîli sözleri ile nazım arasında bir bağ kurmak istemişlerdir. Bir takım tahminlerle çok uzak ve tamamiyle karanlık bir mâzîde, eski arap cemiyetinin bu iki sîmâsını aynı şahısta birleştirmek gayreti, bugün için inandırıcı delillere dayanmamaktadır. F. Krenkow'un işâret ettiği gibi "eski devirlerde arap şiiri, dinî olan her şeyden tamâmiyle uzak kalmıştır. Zâten şiirin, kâide olarak, münhasıran lâdinî mevzûları istediğini ehemmiyetle belirtmek gerekir"². Ayrıca *sac*^c'i nesirden nazma geçişte bir merhale saymak, dolayısıyla nazmın edebî nesirden sonra geldiğini kabul demek olur ki, bu görüş de doğru değildir. Nazm *sac*^c'den önce, hiç değilse aynı zamanda, doğmuş olabilir. Kâhin ve şâir bahis mevzûu iptidâî cem'iyetin şekil verdiği iki ayrı tiptir. Bunların bir birine ben-

¹ A. Ateş, *Nâbiga*, I A, IX, 11^a.

² I A, XIII, 191^b.

zer taraflarının bulunması pek tabîîdir. Şâir, işâret edildiği gibi san'atının mevcut en eski nümûnelerinde umûniyetle lâdinî mevzûları işlemiş görülmektedir ki, onu aralarında bâzı bakımlardan benzerlikler bulunan kâhinle aynı şahısta birleştirmek güçtür.

Kadın şâirler

Eski arap cemiyetinde kadının şâirlerin de ayrı bir yeri ve vazîfesi vardı. Bunlar, bitip tükenmek bilmeyen kabîle mücâdelelerinde ölenlerin ardından ağlar, hâtıralarını mersiyeleleriyle yaşatır, yakınlarını ölenlerin intikamını almağa teşvik ederlerdi. Bu sebeple kadın şâirlerin çoğundan muhtelif tarihî hâdiselerle alâkalı, ekserisi kısa parçalar hâlinde şiirler kalmıştır. Bununla berâber kadın şâirler arasında al-Ḥansâ² (ölm. 24/644'ten önce)¹ gibi şiirleri, daha III./IX. asırda dîvan hâlinde toplanmış ve günümüze kadar kalmış san'atkârlar da vardır.

Şiiri teşvik eden vesîleler ve edebî merkezler

Câhiliyye devrinde, Arabistan'da şiiri teşvik eden bir takım vesîleler, onu besleyen muhitler ve

hatta san'atkârların birbirlerine âdetâ meydan oku-

1 al-Ḥansâ² için bk. *GAL*, I, 40; *Suppl.*, I, 70; F. Krenkow, *Hansâ, I A*, V/I, 218-220. —Eski kadın şâirler hakkındaki tarihî bilgiler, rivâyetler ve onlara isnâd edilen şiirler şu eserde toplanmıştır : L. Cheikho, *Riyâz al-adab fî marâşî şavâ'ir al-ʿArab*, Beyrut, 1897. M. Zihni'nin *Meşâhirü'n-nisâ*, I-II, İstan-

dukları müsâbakalar vardı. Şiir müsâbakalarının belli günlerde ve bir an'anesi bulunan merâsimler hâlinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Bu merâsimler umûmiyetle 'Ukâz, Zu'l-Macâz, Micannat aş-Şahr, Davmat al-Candal, Hacar, Şuhâr v.s. gibi her yıl muayyen günlerde kurulan panayırlarda cerayân ederdi¹. Zamanın en büyük şâirinin hakemlik ettiği bu müsâbakaya katılan şâirler en güzel elbiselerini giyerek, donatılmış binek hayvanlariyle gelirler, etraflarını çeviren halkın ortasında ve hakemin huzurunda eserlerini inşâd ederlerdi. Neticede birinci gelen şâir ilân edilirdi².

bul, 1294-1295 adlı eserinde gerek Câhiliyye devrinde, gerekse daha sonraları yetişmiş arap kadın şâirlerinin çoğunun hâl tercümesi mevcuttur. Ayrıca bk. *Zahr al-âdâb*, I, 290.

¹ Her yıl mücâdele ve kavgaların kesildiği bir nevî mü-târeke devresi olan haram aylarında (*aşhur al-ḥarâm*), çoğu menşinde ibâdet mahalli olan yerlerde kurulan pazarların, eski arapların dinî ve ticârî hayatında, kabîlelerin siyâsî münâsebetlerinde ehemmiyeti büyüktü. Arabistan'ın muhtelif yerlerinde kurulanlarından 25'inden çoğu bilinen bu pazarlar (*asvāk al-ʿArab*), ve mâhiyetleri hakkında müstakil ve etraflı bir çalışma için bk. Saʿid al-Afġānī, *Asvāk al-ʿArab fi'l-Cāhiliyya va'l-İslām*, 2. tab, Dimişk, 1379/1960; ayrıca bk. L. Cheikho, *al-Maʿāriż va'l-asvāk (al-Maşriq)*, 1921, XIX, 444-448); C. Zaydān, *Medeniyet-i islâmiye târihi*, III, 59-64; M. Fehmi, *Târih-i edebiyat-ı arabiye*, I, 92-95; H. Kindermann, *Sûk*, I, XI, 6-8.

² an-Nâbiġat az-Zubyānī'nin hakemlik ettiği bir müsâbakk için bk. aş-Şiʿr va's-suʿara², s. 119, 302; *al-Aġānī*, VIII, 194, (=IX³, 340); IX, 163, (=XI³, 6); A. Ateş, *an-Nâbiġa ad-Dubyānī*, ŞM, 1957, II, 391.

Bu panayırlarda rakibleriyle karşılaşma imkânı bulan bedevî şâirleri muhtelif âmillerle çeken, şehir hayatının oldukça teşekkül ettiği merkezler de vardı. VI. asırdan her hâlde daha eski bir tarihten itibâren bâzı şâirler kabîlelerinden ayrılarak bir takım hâmîlerin yanında gezgin mâdihler hâline gelmişlerdi. Bu şartlar altında da şâir, büyük nüfuz sâhibi bir kimsenin yanında, yine tamâmen bağlarını kesmediği kabîlesinin menfaatlerini korurdu.

Bu merkezlerin başında m. VI. asrın ikinci yarısından itibaren al-Mutalammis¹, an-Nâbiğa², Ḥassân³ gibi şâirlerin toplandıkları Lahmî ve Ğassânî meliklerinin muhîtləri zikredilebilir. Eski şiirin gelişmesinde Ḥîra ve Lahmî saraylarının büyük tesiri olmuş, çölden, bedevî muhîtinden gelen şiir an'anesi bu merkezlerde yabancı tesirlere açık bir muhît ve şehir hayatından doğmuş farklı bir zevkle temâsa geçmiştir⁴. Belki şiir dili yumuşaklığını buralarda kazanmış, bedevî şâirin fazla haşin ifâdeleri buralarda ayıklanmıştır.

En parlak devrini an-Nu'cman III.'ün zamanında

¹ GAL, I, 23; *Suppl.*, I, 46.

² GAL, I, 22; *Suppl.*, I, 46; A. Ateş, *an-Nâbiğa ad-Dubyânî, hayatı ve eseri hakkında araştırmalar*, ŞM, I, 1-36; II, 11-40; III, 91-124; aynı mlf., *Nâbiğa Zübyânî*, IA, IX, 7-13.

³ Şâir için bk. GAL, I, 37; *Suppl.*, I, 67; A. Ateş, *Ḥassân*, IA, V/I, 343-347.

⁴ Blachère, s. 347 v.d.

yaşayan Hîra'nin mîlâdî 602 yılında sönüşünü müteâkip bilhassa Hicaz'ın muhtelif yerlerinde teşekkül eden merkezlerde şiir yine rağbet görmekte devam etti. İslâm devleti Arabistan'da tek devlet olarak kurulup gelişmeğe başlayınca, şiir ve mûsikî inkişâfına en müsâit muhîti Medine'de buldu. Emevî ve Abbâsî devirlerinde ise yalnız Arabistan'da değil, İslâm devletinin yayıldığı çok geniş bir sahada müteaddit san'at ve edebiyat merkezleri teessüs etti.

İslâmiyet ve şiir

İslâmiyet ile bu san'at yeni bir safhaya girmiştir. Müşrikler Peygamberi "mecnun bir şâir" olmakla itham etmişlerdi¹. Bunun üzerine müşrik devrin şiiri men'edildi: "Şâirlere gelince, onların peşinden sapıklar giderler. Onların her vâdîde gerçekten ifrâta, mübâlağaya düştüklerini ve yapmayacakları şeyleri söyleyen kimseler olduklarını görmedin mi?"² Ancak daha sonra bu yasaktan, tahdit ile, "îman edip iyi amelde bulunan, Allah'ı çok zikredenler ..." ³ istisnâ edilmişlerdir. Bunun yanı sıra hadîste de İslâma ve ahlâka mugayir olmayan şiirin beğenildiği, hatta teşvik edildiği görülür⁴. Esâsen İslâm, doğrudan-

¹ *Kur'an*, XXXVII, 36.

² *Kur'an*, XXVI, 224-226.

³ *Kur'an*, XXVI, 227.

⁴ al-Buhârî, *Adab*, bâb 89 v.d.; *al-İçd al-farîd*, V, 274-283, 305; *al-Umda*, I, 5-12.—Peygamberi takip eden ilk

ten önceki şâirlerin ve *Muḥaẓramūn*'un şiirlerini ihtiva eder. *al-Aşma'īyāt*'ta bir kısmı bütün, bir kısmı parça hâlinde 92 şiir vardır (bu adet bâzı nüshalarda ve bunlara dayanan baskılarda 77'dir). Bu şiirler 71 şâire âit olup bu şâirlerden sadece 6'sı islâmî devre şâirlerindendir; 14'ü *Muḥaẓramūn*'dandır ve 7 şâirin tercüme-i hâle dâir eserlerde v.s. kaynaklarda devrini tâyine yarayacak mâlûmat yoktur.

Bu iki mühim eserin yanında yer alan *Camharat aş'ār al-ʿArab*'ı tertib eden Abū Zayd al-Ḳuraşî hakkında vâzıh bir bilgiye sâhip değiliz. Bu mühim eser, İslâmiyet öncesi devri ile hicrî I. asır şâirlerinin eserlerinden seçilmiş şiirleri ihtiva eder. Her biri 7 şiiri ihtiva eden 7 bâbdan meydana gelen *Camhara, al-Muʿallaḳāt* ile başlar¹.

Abū Tammām (231/846)'ın, ayrıca bahsedilecek olan hamâselerinden başka, bir nüshası Meşhed'de ar-Razavîya kütüphânesinde bulunan *Fuḥūl aş-şu-ʿarā*'sı, bugün için sâdece isimlerini tesbit edebildiğimiz daha birçok eser, bu tarz mecmualar arasında yer almaktadır.

Yukarda zikredilen mecmualarda umûmîyetle şiirler parçalanmadan, bütün olarak ve şâirlere göre

¹ *GAL, Suppl.*, I, 38; Blachère, s. 142 v.dd.; eserin en son neşri için bk. bibl.

yaşayan Hîra'nın mîlâdî 602 yılında sönüşünü müteâkip bilhassa Hicaz'ın muhtelif yerlerinde teşekkül eden merkezlerde şiir yine rağbet görmekte devam etti. İslâm devleti Arabistan'da tek devlet olarak kurulup gelişmeğe başlayınca, şiir ve mûsikî inkişâfına en müsâit muhîti Medine'de buldu. Emevî ve Abbâsî devirlerinde ise yalnız Arabistan'da değil, İslâm devletinin yayıldığı çok geniş bir sahada müteaddit san'at ve edebiyat merkezleri teessüs etti.

İslâmiyet ve şiir İslâmiyet ile bu san'at yeni bir safhaya girmiştir. Müşrikler Peygamberi "mecnun bir şâir" olmakla itham etmişlerdi¹. Bunun üzerine müşrik devrin şiiri men'edildi: "Şâirlere gelince, onların peşinden sapıklar giderler. Onların her vâdide gerçekten ifrâta, mübâlağaya düştüklerini ve yapmayacakları şeyleri söyleyen kimseler olduklarını görmedin mi?"² Ancak daha sonra bu yasaktan, tahdit ile, "îman edip iyi amelde bulunan, Allah'ı çok zikredenler ..." ³ istisnâ edilmişlerdir. Bunun yanı sıra hadîste de İslâma ve ahlâka mugayir olmayan şiirin beğenildiği, hatta teşvik edildiği görülür⁴. Esâsen İslâm, doğrudan-

¹ *Kur'an*, XXXVII, 36.

² *Kur'an*, XXVI, 224-226.

³ *Kur'an*, XXVI, 227.

⁴ al-Buhârî, *Adab*, bâb 89 v.d.; *al-ʿİk̄d al-farîd*, V, 274-283, 305; *al-ʿUmda*, I, 5-12.—Peygamberi takip eden ilk

doğruya şiiri ve mûsikîyi men'etmemiş, insanları kötü yola sevkeden bir mâhiyet aldıkları zaman bunları zararlı bulmuştur.

Şiirin Araplar için zikredilen ehemmiyeti bir yana, İslâmiyet'le beraber başka bir alâka vesilesi daha doğdu: Yeni dinin istinad ettiği *Kur'ân* ve hadîsi anlamak ve izâh etmekte — gramer ve lûgat güçlükleri husûsunda— eski şiirden istifâde edildi. İslâmiyetle berâber Arapça, *Kur'ân* ve hadîsin, buna muvâzi olarak siyâsî hâkimiyetin dili sıfatiyle birkaç asır içerisinde İspanya ve Şimâlî Afrika'dan Hindistan'a kadar uzanan çok geniş bir sahaya yayıldı. Yalnız Arap ırkının değil, İslâmiyet'i kabul eden muhtelif kavimlerin en müstesna zekâ ve kabiliyetlerinin dilinde ve kaleminde, san'at ve ilim lisânı olarak parlak bir gelişme safhası geçirdi; farklı medeniyetlerin unsurlarını yaşıtan müteaddit

halîfelerin de şiire ehemmiyet verdikleri, hatta bunların şiirden çok iyi anlayan şahsiyetler oldukları bilinmektedir. Bunlardan 'Omar b. al-Ḥaṭṭâb'ın muhtelif vesîlelerle şiir hakkında söylediği sözlerden ve ızhar ettiği kanâatlerinden, onun belki, zamanında şiirden anlayan en mühim sîmâlardan biri bulunduğu anlaşılmaktadır. Halîfe 'Alî'ye isnad edilen dîvânın mevsûk olmadığı bilinmekle berâber (bk. eski Arap şiirinin mevsûkîyeti bahsi, s. 48) onun da edebiyat ve şiire karşı alâkası bulunduğu muhakkaktır. Bâzı eserlerde ilk dört halîfenin şiiri takdir ve teşvik edici sözleri yanında hemen hepsine de isnâd edilen bâzı şiirler nakledilir. Msl. bk. *al-İḥḍ al-farîd*, V, 283; *al-Umda*, I, 13 v.d.; Amjad Trabulsi, s. 6 v.d.

ilim ve san'at merkezlerinde işlendi. Bu arada islâm medeniyetinin en canlı san'at şubelerinden biri olarak yaşayan şiirin yalnız Arapça nazm edilenlerinde değil, Türkçe'de, Farsça'da vücuda getirilmiş olanlarında ve bunların san'atkârlarında da, tarihini mîlâdî VI. asrın başlarına kadar çıkarabildiğimiz ilk Arap şiirinin ve şâirlerinin birçok husûsiyetleri bâzı tahavvüllere uğrayarak yaşayabilmiştir.

İslâmiyeti müteâkip şiir ehemmiyetini korumakla beraber, değişen içtimaî şartlara bağlı olarak şâirin mesleği ve hayattaki yeri değişmiştir. Bu, bilhassa şâirin eski siyâsî nüfuz ve tesirini kaybetmesine müncer oldu.

ESKİ ARAP ŞİİRİNİN İNTİKALİ VE MEVSÛKİYETİ

Eski Arap şiirinin intikali uzun zaman hâfızaya dayanan sözlü rivâyet şeklinde olmuştur. Bu vaziyet iki mühim mes'ele doğurmuştur : Bunlardan birisi edebî mahsûllerin, yazıya aktarılması sırasına kadar büyük bir kısmının unutulması, ikincisi ise hâfızadan hâfızaya, dilden dile nakli esnâsında uğraması zarûrî değişikliklerdir. Bugün eski şiirden bize pek az şey kalabildiği muhakkak ve tabîidir. Yüzlerce şâirin divânının tedvin edildiği, binlerce san'atkârın şiirlerinden uzun, kısa birçok parçaların henüz hâfızalarda yaşadığı asırlarda bile bu kayıptan şikâyet edilmişti. Meselâ al-Cumaî (232/847) meşhur eserinin mukaddimesinde şöyle der : "Güvenilir râvilerin, Tarafa ve 'Abîd'e âit olduğunu kabûl ettikleri on kadar kasîdenin bulunuşu, (eski) şiirin kaybolup gittiğinin ve bu râvilerin elinde pek az şey kaldığının delillerindendir. Eğer bunlardan başka şiirleri bulunmasaydı, bu iki şâir, şöhret ve ehemmiyet bakımından bugünkü mevkîlerini elde edemezlerdi; eğer

rivâyet edilen bâzı değersiz şeyler onlara âit olsa idi, râvilerin dilindeki yerlerine lâayık olamazlardı. Kanâatimizce bu ikisinden başka da, söyledikleri şiirler kaybolan şâirler çoktur. Şu kadar var ki Tarafa ve ‘Abîd’in bu husustaki kaybı daha büyük olmuştur. Bunlar büyük şâirlerin en eskilerinden diler, belki de kayıpları bu yüzdendir. (Kendi sözleri (unutulup) kaybolunca, onlara, söylemedikleri birçok şey isnâd edilmiştir...”¹

İbn Kûtayba (276/889) de, şiirleri ve hatta zamanları unutulmuş, haklarında zikredilecek mâlûmat elde edilemeyen pek çok şâir bulunduğunu, bunları eserinde zikretmediğini kaydettikten² sonra Câhiliyye devrinde ve islâmî devirde kabîle ve aşîretleri arasında tanınan şâirlerin sayılamıyacak kadar çok olduğunu, bir insanın, bütün ömrünü ve gayretini bunları araştıрмаğa sarfetse yine de hepsini tesbit edemiyeceğini belirterek “âlimlerimiz arasında, tanımadığı bir şâir, rivâyet etmediği tek kasîde kalmayacak derecede bir kabîlenin şiirini ihâta edebilen birinin bulunduğunu sanmıyorum” der ve Abû Hâtım (255/868-69) – al-Aşma‘î (216/831) yoluyla Kirdîn b. Misma‘³’dan şu fıkrayı nakleder :

¹ al-Cumaḥî, s. 23 ve buradan naklen : *al-Muzhir*, II, 237 (=II², 474).

² *aş-Şi‘r va’ş-şu‘arâ*, s. 3-4.

³ Bu zâtın adında ihtilâf vardır. Kirdîn lâkabı olup adının Misma‘ (veya Musamma‘) b. ‘Abdalmalik b. Misma‘

“Birkaç genç, gün battıktan sonra Abū Zamzam¹’a geldiler. Abū Zamzam “Ey haylazlar, sizi buraya hangi rüzgâr attı?” diye sordu. “Konuşmak için sana geldik” dediler. Abū Zamzam “Yalan söylüyorsunuz, siz, ihtiyar artık iyice kocadı, onunla alay eder oyalanırız, belki bir hatasını yakalarız, dediniz.” diye ilâvede bulundu ve onlara adı ‘Amr olan yüz —Kirdîn’in bir başka defa dediğine göre seksen— şâire âit şiir inşâd etti.”² Bunu naklettikten sonra İbn Kütayba şöyle devam eder: “al-Aşma‘î, ben ve Halaf al-Ahmar saydık, bildiklerimiz otuzu geçmedi, dedi. İşte bu Abū Zamzam’ın hıfzettiği şeydi. Halbuki o, bu hususta en çok rivâyet eden kimse değildi ve ‘Amr adını taşıyan şâirlerden onun bilmediklerinin bildiklerinden fazla olması daha akla yakındır. Şiirleri unutulmuş, âlimlerin ve râvilerin haklarında bir şey nakletmedikleri kabîle şâirlerine bunlar da ilâve edilmelidir...”³

Rivâyet ve râviler

Eski şâirlerin husûsî bir râvîsi hatta bâzan râvîleri vardı. Şâire refakat eden

b. Mâlik..olduğu da zikredilir, bk. *aş-Şi‘r va’ş-şu‘arâ*, s. 4, not 7, *Introduction*, s. 40, not 8; al-Cumaḥî, *Ṭabaḳât*, s. 10, not 1 ve buralarda gösterilen yerler.

1 Abū Zamzam al-Bakrî için bk. *Nūr al-ḳabas*, s. 347-348.

2 *aş-Şi‘r va’ş-şu‘arâ*, s. 4-5; krş. *al-İḳd al-farīd*, V, 808; *Nūr al-ḳabas*, s. 348.

3 *aş-Şi‘r va’ş-şu‘arâ*, s. 5.

râvî onun şiirlerini ezberler ve icâbında inşâd ederdi. Bu râvîlik mesleği şiir san'atının an'anevî mektebi mâhiyetindeydi. Nitekim bu râvîlerin birçoğu, zamanla nesillerinin belli başlı şâirleri arasına katılmış ve onlar da bâzı müstakbel san'atkârları yanlarında râvî olarak taşımışlardır. Meselâ Tufayl al-Ğanavî'nin râvîsi Avs b. Hâcar, onun râvîsi de Zuhayr idi. Zuhayr dayısı Başāma b. al-Ğadîr'in de râvîsi olmuştu. Zuhayr'in râvîleri ise al-Huṭay'a, aş-Şammâh ve oğlu Ka'b, idi ¹.

Daha islâmiyetten önce şiirlerin yazıya tevdi edildiğine inanmak isteyenler de vardır. Bu husustaki tahminlerin dayandığı rivâyetlerden birini İbn Sallām al-Cumaḥî kaydeder ki, buna göre, Hîra hükümdarı an-Nu'mân b. al-Munzir (602 m.)'in büyük Arap şâirlerinin şiirlerinden ve mensup olduğu hânedan için söylenmiş medhiyelerden müteşekkil bir *dî-vān*'ı vardı. Bu eser sonraları Emevîlerin eline geçmişti ². al-Cumaḥî'nin bu satırları Hammād ar-Rāviya (156/772-773) 'den gelen ve Nu'mân'ın bâzı şiirleri yazdırdığına, sonra sarayının altına gömdüğüne, bunların bilâhare al-Muhtâr b. Abî 'Ubayd as-Şaḫafî (67/687) tarafından çıkartıldığına dâir bir rivâyetle alâkalı olmalıdır ³.

¹ Başka misâller için bk. /A, XII, 292.

² *Ṭabaḳāt*, s. 23.

³ İbn Cinnî, *Haşâ'iş*, I, 393; krş. *al-Muzhir* ², I, 249.

İslâmın zuhûru, yazı sistem ve malzemesinin sür'atle gelişmesine yol açmış, istinsah edilen *Kur'-ân* nüshalarını tâkîben de hadîslerin kaydedilmesine, tefsîre ve sâir kur'ânî ilimlere dâir eserlerin yazılmasına başlanmıştır. Artık kütüphânelerin bile teşekkül ettiği hicrî I. asırda¹ tedvîn edilen muhtelif mevzûlar arasında dil ve edebiyata âit malzemenin de kaydedilmiş olması tabîîdir. Emevî sarayında daha I. Mu'âviya (hilâfeti: 41-60/661-680) devrinde mevcut olduğu bilinen kütüphânede bu mevzûda eserlerin bulunduğu açıklanmıyorsa da, Hâlid b. Yazîd b. Mu'âviya (85/704)'nin adına bağlanan ilk umûmî kütüphânede şiirleri ihtiva eden kitapların da bulunduğu², Valîd b. 'Abd al-Malik (hilâfeti: 86-96/705-715)'in eski *aḥbār*'ı ve şiirleri yazmak için resmî bir kâtip vazîfelendirdiği³, bir muganniye'nin 'Omar b. Abî Rabî'a (101/719)'nın bestelenmiş şiirlerini ihtivâ eden bir *daftar*'e⁴, şâir al-Farazdâk (114/732-733)'ın ise, Zuhayr'ın dîvânına sâhip bulundukları, nihâyet II. Valîd (hilâfeti: 125-126/743-744)'in Arapların *aḥbār*'ını, şiirlerini ve neseplerine dâir bilgileri toplattığı bilinmektedir⁵.

¹ Tâfsilât için bk. Youssef Eche, *Les Bibliothèques arabes*, s. 12 v. dd.

² Y. Eche, *aynı eser*, s. 14.

³ *al-Fihrist*, s. 6.

⁴ *al-Ağānī*, I, 37 (=18, 78).

⁵ *al-Fihrist*, s. 91, str. 20-21; *al-Maṣādir*, s. 155 v. dd.

Bütün bunlar bir hazırlık devrinin tezâhürleri olarak kabûl edilmelidir. Her hâlde şiirin hâfızadan hâfızaya nakli, yine sözlü rivâyetler hâlinde dolaşan tarih ve hâl tercümesine dâir bilgilerin derlenip yazılmasına —münferid hâdiseler olmak-tan çıkacak derecede— başlandığı hicrî II. asrın ilk yarısına kadar sürmüştür. Böylece yazının hâfızanın yerini alması ve bunun yaygın hâle gelmesi kolay olmamış, bir müddet her iki intikal yolu birbirine muvâzî olarak devam etmiştir.

Bu arada işâret edilmesi gereken bir husus da, Arap yazı sisteminin bahis mevzûu devirlerdeki vaziyetidir: İslâmiyet'ten önce ve hattâ hicretten sonra en az bir buçuk asırlık bir devrede yazı, ancak hâfızaya yardımcı olabilecek bir vaziyette idi. Bâzı harflerin noktalanması ve yazının harekelenmesi husûsundaki ilk gelişmeler bir tarafa, yazı hâlen mevcut sistemin esaslarını hicrî II. asrın ortalarında kazanmış olmalıdır. Harekelerin son şekillerine esas olan işâretlerin büyük âlim al-Ḥalîl (175/791) tarafından icad edildiğine dâir rivâyeti îzah ve te'yit eden deliller vardır. Yazı sisteminin eriştiği bu mühim merhaleye rağmen, hiç değilse dil ve edebiyata dâir eserlerin hâfızadan müstağni kalacak şekilde tesbitinin III. asrın başlarından itibâren umûmîleştiği kabul edilebilir. Bu tarihten önce yazılmış, birçok harflerinin noktasız olduğu an-

laşılan *daftar*'lerin¹ hâtırası bugün de rivâyet ve nüsha farkları hâlinde yaşamaktadır.

Yukarda zikredilen râvîlerle, bir san'atkârın şiirlerinin, kitap hâlinde değilse bile, hâfızada bir araya toplamak sûretiyle derlenmesi, ayrıca muhâfaza ve nakli temin ediliyordu. Yalnız bir şâirin manzûmelerini nakleden râvîlerden başka, bir kabîlenin bütün şâirlerinin eserlerini ezberleyen râvîler de yetişmiş, bunları, *râviya* ("çok rivâyet eden, büyük râvî")'ler tâkip etmiştir. al-Kalbî (146/763)² Hammâd ar-Râviya (156/773)³, al-Mufaẓẓal az-Zab-

¹ Msl. bk. *aş-Şî'r va's-şu'arâ*, s. 29 v.d. Burada İbn Kûtayba'nın, daha önce işitmek sûretiyle öğrenmeden, "*daftar*"-lerden, farklı veya yanlış okunabileceği hususunda zikrettiği beyitlerde, üzerinde durduğu kelimeler şunlardır :

الَّذِينَ - الَّذِينَ، الرِّبَلَات - الرِّبَلَات، سِيداً - سِيداً، شَابَةً - شَابَةً.

² Abu'n-Naẓr Muhammed b. as-Sā'ib için bk. *GAL*, I, 138 v.d.; C. Brockelmann, *Kelbî*, *IA*, VI, 549-550.

³ Aynı zamanda eski şiirin inceliklerine vâkıf bir âlim ve kudretli bir şâir olan Hammâd b. Maysarat ar-Râviya'nın, ezbere, yalnız Câhiliyye devri şâirlerine âit ve parçalar hâlindeki manzûmeler hâriç, alfabenin her harfi ile kafiye 100'er kasîde okuyabileceğini, daha sonraki şâirlerin eserlerinden bildiklerini bu hesaba katmadığını iddia ve hatta isbât ettiğine dâir rivâyetler vardır, bk. *al-Ağānî*, V, 165 (=VI³, 71). *İrşād*, X, 259. Rivâyet ettiği şiirleri değiştirdiği, hatta kendi şiirlerini eski şâirlere isnâd ettiği ötedenberi ileri sürülmüş olan Hammâd'ın adı, ilerde tekrar temas edileceği gibi, eski şiirin mevsûkiyetine dâir bugüne kadar devâm eden münâkaşalarda dâima tekrâr

bî (168/785), Halaf al-Aḥmar (175/791)¹ v.b. gibi ezberlerindeki şiirlerin sayısı hakkında menkabevî fıkralar nakledilen şahsiyetlerin hâfızalarında topladıkları malzeme talebeleri tarafından tesbit edilmiştir. Hâfızanın bu husustaki rolü ve şifâhî malzemenin toplanması Abū 'Amr aş-Şaybânî (213/828², al-Aşma'î (216/831)³, hatta İbn al-A'râbî

edilegelmiştir. Hammād ve hakkında bibliyografiya için bk. *GAL*, I, 18, 63; *Suppl.*, I, 34, 98; *IA*, V/I, 194 (C. Brockelmann); *El²*, III, 138-139 (R. Blachère); Aynı mlf., *Histoire de la littérature arabe*, 103-104; *al-^cArabîya* ve *al-Maşâdir*, bk. indeks.

¹ Abū Muḥriz Halaf b. Ḥayyān al-Aḥmar için bk. N. M. Çetin, *Arap sarf ve nahvine dâir üç eser*, *ŞM*, III, 165 v. d.

² Abū 'Amr İshāk b. Mirār aş-Şaybânî, eski şiirlerin hâfızadan yazıya nakli faâliyetinin en mühim sîmâlarından biridir. Kendisine *ar-Rāviya* sıfatı verilen Abū 'Amr, *K. aş'ūr al-kabā'il* diye anılan ve maalesef günümüze kadar muhâfaza edilememiş bulunan büyük eserinde 80 küsûr kabîlenin şiirlerini toplamıştı, msl. bk. *al-Fihrist*, s. 68; *Tārîḥ Bağdād*, VI, 331, *Nuzha*, s. 62, *İrşād*, VI, 79; *İnbāh*, I, 224; *Kaşf*, s. 104; Ayrıca, şiirlerini derlediği muhtelif şâirlerden bir kısmı için bk. *al-Fihrist*, s. 157, 158. Topladığı bu şiirler zaman itibâriyle, başlangıçtan hicrî II. asrın ortalarına kadar uzanan bir devreye âitti (*İnbāh*, I, 222-224). Müteâkiben eski Arap şiirlerini tedvin edenler onun bu eserlerinden geniş ölçüde istifâde etmişlerdir. Abū 'Amr aş-Şaybânî ve hakkında bibliyografiya için bk. *GAL*, I, 116; *Suppl.*, I, 179; F. Krenkow, Nihad M. Çetin, *Şeybânî*, *IA*, XI, 450-453.

³ Abū Sa'îd 'Abdalmalik b. Qurayb al-Aşma'î ve hakkında bibliyografiya için bk. *GAL*, I, 116; *Suppl.*, I, 178-179; *El²*, I, 739-740 (B. Lewin); N. M. Çetin, *Arapça'da kelimeleri*

(231/845)¹ nesline kadar sürmüş, eski *aḥbār* ve şiirleri tedvin eden bu neslin çalışmalarını İbn Habîb (245/860)², İbn as-Sikkî (246/861)³, at-Ṭūsî (246/861)⁴ v. b. ikmâl etmişlerdir. Nihâyet as-Sukkarî (275/888)⁵ nesli artık çalışmalarını seleflerinin yazılı rivâyetlerinin terkîbine hasretmiş bulunuyordu.

müzekkerlik ve müenneslik keyfiyetine dâir müstakil eserler, ŞM, I, 91-92.

¹ Muḥammed b. Ziyād b. al-Aʿrābî için bk. GAL, I, 116; *Suppl.*, I, 179.

² Muḥammed b. Ḥabîb için bk. *al-Fihrist*, s. 106-107; *Ṭabaḳāt an-naḥwîgîn*, s. 153-154; *Tārîḥ Bağdād*, II, 277-278; *İrşād*, XVIII, 112-118; *İnbāh*, III, 119-120; *Buğga*, s. 29-30.

³ Abū Yūsuf Yaʿqūb b. İshāk as-Sikkî için bk. GAL, I, 117; *Suppl.*, I, 180; *İA*, V/I, 874 (Moh. Ben Cheneb); N. M. Çetin, *Arapçada kelimelerin... keyfiyetine dâir müstakil eserler*, s. 93.

⁴ Abū'l-Ḥasan ʿAlî b. ʿAbdallāh at-Ṭūsî için bk. *al-Fihrist*, s. 71; *Ṭabaḳāt an-naḥwîgîn*, s. 225; *Nazha*, s. 124; *İrşād*, XIII, 268; *İnbāh*, II, 285; *Buğga*, s. 340.

⁵ Abū Saʿīd al-Ḥasan b. Ḥusayn b. ʿAbdallāh as-Sukkarî, eski Arap şiirinin tedvininde en büyük hissesi olanlardan biridir. O, bu tedvin işinde seleflerinin çalışmalarına dayanmış, bir taraftan Basra, diğer taraftan Kûfe mektebi mensuplarının yaptıkları rivâyetlerde bâzı tasarruflarda bulunarak, çok defa muhtelif âlimlerin derledikleri malzemeyi tekrar ele almış, ıslah ve ikmal etmiştir. İbn an-Nadīm (*al-Fihrist*, s. 78, 157-158), as-Sukkarî'nin topladığı 80'e yakın divân sayar. Onun verdiği listeye daha başka eserlerin ilâvesi de mümkündür, bk. GAL, I, 108; N. M. Çetin, *Sükkerî*, *İA*, XI, 92-94; A. Trabulsi, s. 18.

**Eski Arap Şiirinin
intikalini sağla-
yan ilk eserler**

Kısaca işâret edilen
bu rivâyet, derleme ve
tedvinfaâliyetlerinin yanı-
sıra, çoğu zaman aynı mec-
râda akan gramer ve lü-

gat çalışmaları¹, isimlerini eski kaynaklardan, bu
arada bilhassa İbn an-Nadîm'den öğrendiğimiz fakat
pek azı günümüze kadar muhâfaza edilebilmiş bulu-
nan eserlere müncer olmuştur. Şekil, tarz ve mâhi-

¹ Arap dili gramerinin doğuşu ve ilk eserler için bk. İlse Lichtenstädter, N. M. Çetin, *Nahiv*, *IA*, IX, 35-37; N. M. Çetin, *Sîbaveyhi*, *IA*, X, 578-585. Bu son makalede gösterilmeğe çalışıldığı gibi, Sîbavayhi, meşhûr *al-Kitâb*'ında nahiv mevzûun-
da daha önce yazılmış eserlerin muhteviyatını, yetiştigi âlimlerin ve bunlar arasında bilhassa hocası al-Ḥalîl'in rivâyet yoluyla veya bizzat dili fasîh bedevîlerden derlediği malzemeye dayanan bilgileriyle genişletmiş, kendi çalışmalarını da buna katarak hep-
sini eserinde tertip ve tasnif etmiştir. O, böylece, başlangıçtan II. / VIII. asrın sonlarına kadar geçen devrede cereyan eden ça-
lışmaları eserinde toplayarak, bu bilgilerin intikalini sağlamış-
tır. *al-Kitâb*, birkaç neslin âlimlerinin çalışmaları sonunda takar-
rür eden bilgilerin ve itibâr edilen fikirlerin, insicamlı bir hâle getirilmesine çalışılmış bir muhassalasıdır. Bu arada şuna da işâret edilmelidir: Sîbavayhi'nin muâsırlarından olup ondan biraz önce ölen Ḥalaf al-Aḥmar (175/791)'e de *Muḳaddima fi'n-naḥv* adlı bir küçük eser isnâd edilmektedir. Bu eserin hâlen bilinen tek nüshası şu yazı ile tanıtılmıştı: N. M. Çetin, *Arap dili sarf ve nahvine dâir üç eser*, *ŞM*, 1959, III, 165 v.d. Bu makale-
de belirtilmeğe çalışıldığı gibi, şekli ve bilhassa önsözü, eserin Ḥalaf'e âdiyetinden şüphe edilmesini gerektirmektedir. Buna rağmen *Muḳaddima fi'n-naḥv* Ḥalaf'e isnâd ve izâfe ile neşre-
dilmiştir: nşr. 'İzzaddîn at-Tanûḫî, *Şam*, 1961.

yetlerine göre tasnif ederek bu eserleri kısaca şöyle sayabiliriz¹ :

Arap şiirinin intikalinde en mühim âmili, pek tabîî olarak zikredilen devrede derlenen dî v a n l a r teşkil eder. Bu arada muâyyen bir kabîleye mensup şâirlerin eserlerini toplayan dergiler de tertip edilmiştir. İbn an-Nadîm'e göre² bu tip eserlerin ilki hicrî II. asrın ikinci yarısında yaşayan Muḥammed b. 'Abdalmalik al-Asadî'nin *K. ma'āşir Banî Asad va aş'ārihā*'sıdır. Bu tarz teliflerin günümüze kadar gelebilen bir örneği Abū Sa'īd as-Sukkari'nin *Şarḥ aş'ār al-Huzalī yīn*'idir.³

¹ Amjad Trabulsi (s. 16-57) ve bilhassa Nāşiraddīn al-Asad (s. 429-614) eserlerinde (bk. bibl.), bu ilk teliflerin tasnifini yapmış ve eski kaynaklardaki bu husûsa dâir bilgileri toplamışlardır.

² *al-Fihrist*, s. 49.

³ as-Sukkari, derleme ve ikmâl çalışmaları arasında muhtelif kabîlelere mensup şâirlerin eserlerini de bir araya getirmişti. Bu sûretle tertip ettiği mecmuaların sayısı 30'a yakındır (*al-Fihrist*, s. 159). Buna bâzı ilâveler yapmak mümkündür (*GAL, Suppl.*, I, 42-43; *al-Maşâdir*, s. 543 v. dd.). Onun, bu nevi derlemelerinin elimizdeki tek nümûnesi sayılan Huzayl kabîlesi şâirlerine dâir bu çalışmasının muhtelif kısımları muhtelif kimseler tarafından neşredilmiş (bk. *IA*, XI, 93), Dār al-Kutub al-Mişrîya neşriyatı arasında bütün bu kısımlar bir araya getirilmiştir (Kahire, 1364, 1367, 1368, 1369). as-Sukkari'nin bu çalışması, İbn Cinnî tarafından ikmâl edilmiştir: *at-Tamām fî tafsîr aş'ār Huzayl mim mā aḡfalahu Abū Sa'īd as-Sukkari*, nşr. A. N. al-Ḳaysî, H. al-Ḥadişî, A. Maṭlûb, Bağdad, 1962.

Dîvanların yanında diğer mühim bir grubu, muhtelif şâirlerden seçilmiş şiir mecmuaları teşkil eder. Bunların en tanınmış eski Arap şiirinin en güzel kasîdelerinden seçilmiş olup-kazandığı rağbet ve şöhretin neticesi, muhayyile mahsûlü bir takım rivâyetlerle nakladilen *al-Mu‘allaqāt*’tır¹. Bu dergi umûmiyetle, şerhli veya şerhsiz, yedi (bâzan on) kasîdeden ibâret mecmualar hâlinde intikal etmiştir.

Bu tip eserlerin en mühimlerinden biri ve tertip tarihinin belli olması itibâriyle en eskisi *al-Mufaẓẓal az-Ẓabbî* (168 / 785)’nin *al-Mufaẓẓalīyāt* (asıl adı ile: *al-İhtiyārāt*)’ıdır. Bu eser, 6’sı İslâmiyetten sonra doğmuş ve 14’ü *Muḥazramūn*’dan, diğerleri Câhiliyye devrinden olan 67 şâire âit 128 şiir ihtiva eder².

Bunu tâkip eden diğer mühim bir eser *al-Aşma‘î*’nin *al-Aşma‘īyāt*³’ıdır ki bu eser de İslâmiyet-

¹ Sarkis, s. 1127; *GAL*, I, 17; *Suppl.*, I, 34; R. Blachère, s. 144-147. *Mu‘allaqāt*’a alınan şiirler İmru’ulḳays, Ṭarafa, Zuhayr, Labîd, ‘Amr b. Kulḡūm, ‘Antara (veya al-Ḥārîḡ b. al-Ḥilliza), an-Nābiḡat az-Zubyânî (veya al-A‘şā)’nin kasîdeleridir. Bâzan bunlara ‘Abîd’i de ilâve ederler.

² *al-Mufaẓẓalīyāt*’taki şiir sayısı, eserin muhtelif rivâyetlerine göre bâzı küçük değişiklikler gösterir; Meselâ Lyall neşrinde 126, Kahire baskısında 127 şiir vardır. İbn an-Nadîm ise bunun 128 olduğunu söyler (*al-Fihrist*, s. 68). Bu eser hakkında bk. *GAL*, I, 19; *Suppl.*, I, 36; *IA*, VIII, 445-446; R. Blachère, s. 148-150, *al-Maṣādir*, s. 573-591.

³ *GAL*, *Suppl.*, I, 37, 164; *Maṣādir*, s. 578-582.

ten önceki şâirlerin ve *Muḥaḫramūn*'un şiirlerini ihtiva eder. *al-Aşma'īyāt*'ta bir kısmı bütün, bir kısmı parça hâlinde 92 şiir vardır (bu adet bâzı nüshalarda ve bunlara dayanan baskılarda 77'dir). Bu şiirler 71 şâire âit olup bu şâirlerden sadece 6'sı islâmî devre şâirlerindendir; 14'ü *Muḥaḫramūn*'dandır ve 7 şâirin tercüme-i hâle dâir eserlerde v.s. kaynaklarda devrini tâyine yarayacak mâlûmat yoktur.

Bu iki mühim eserin yanında yer alan *Camharat aş'ār al-'Arab* 'ı tertib eden Abū Zayd al-Ḳuraşî hakkında vâzıh bir bilgiye sâhip değiliz. Bu mühim eser, İslâmiyet öncesi devri ile hicrî I. asır şâirlerinin eserlerinden seçilmiş şiirleri ihtiva eder. Her biri 7 şiiri ihtiva eden 7 bâbdan meydana gelen *Camhara, al-Mu'allakāt* ile başlar¹.

Abū Tammām (231/846)'ın, ayrıca bahsedilecek olan hamâselerinden başka, bir nüshası Meşhed'de ar-Raḫavîya kütüphânesinde bulunan *Fuḫūl aş-şu-'arā'*'sı, bugün için sâdece isimlerini tesbit edebildiğimiz daha birçok eser, bu tarz mecmualar arasında yer almaktadır.

Yukarda zikredilen mecmualarda umûmîyetle şiirler parçalanmadan, bütün olarak ve şâirlere göre

¹ GAL, *Suppl.*, I, 38; Blachère, s. 142 v.dd.; eserin en son neşri için bk. bibl.

tertip edilmiştir. Mecmua şeklindeki eserlerden bâzılarında da şiirlerin mevzûlara göre taksim edildiği görülür. Bu tarzda tertip edilmiş mecmuaların ilki, Abû Tammâm'ın *K. al-ḥamāsa*'sidir¹. Bu eser Câhiliyye devrinden Abbâsîler devrine kadar gelmiş ve çoğu milâdî 640, 650 yıllarından önce yaşamış şâirlere âit 881 şiiri ihtiva eder. İlk bâbı *ḥamāsa* ("yiğitlik, bahâdırılık") mevzûundaki şiirleri ihtiva ettiği için bu adla anılan eser, daha sonraları tertiplenen bâzı mecmualara nümûne teşkil etmiş ve âdeta bir antoloji nev'inin doğmasına yol açmıştır. Yukarda zikredilen ilk şiir dergilerinde manzûmelerin bütünü verilirken bu eserde bir bütünün en güzel parçaları seçilmiş ve bâzan tek bir beyit ile iktifa edilmiştir. Şiirlerin parçalar hâlinde alınmasına, bu ve buna benzetilerek tertip edilmiş mecmualarda, tasnifin mevzûlara dayanmasının tesiri olmuştur. Zira bâzan uzun bir şiirin muhtelif parçaları, bunlara birinci derecede hâkim olan fikirlere göre ayrı ayrı yerlere konulmuştur. Abû Tammâm'ın eseri şu on muhtelif bâba ayrılır : 1. *Bâb al-ḥamāsa* (yiğitlik, bahâdırılık, şecâat bölümü), 2. *bâb al-marāṣī* (mersiyeler bölümü), 3. *bâb al-adab*², 4. *bâb an-nasīb* (sevgilinin hâtırasını ve ayrılık acısını

¹ Abû Tammâm ve eseri için bk. *Kaşf*, I, 692; *GAL*, I, 84-85; *Suppl.*, I, 39-40, 134, 136, 139; H. Ritter, *Philologica* XIII, *Oriens*, 1949, nr. 28-42; *IA*, IV, 54-56.

² *Adab* tâbirinin mânâsı için bk. burada, s. 90, not 1.

anlatan aşk şiirleri bölümü), 5. *bāb al-hicā'* (hiciv bölümü), 6. *bāb al-aẓyāf va'l-madīh* (misâfirperverlik ve medih bölümü), 7. *bāb aş-şifa* (tasvirler bölümü), 8. *bāb as-siyar va'n-nu'ās* (hayat, ömür ve vücûdun gevşemesi, hislerin gücünü kaybetmesi bölümü), 9. *bāb al-mulaḥ* (hoş ve lâtif sözler, lâtifeler bölümü), 10. *bāb al-mazammāt an-nisā'* (kadınların yerilmesi bölümü). Gerek ihtiva ettiği parçalarla Arap şiir tarihi kaynaklarından biri olması, gerekse mümtaz bir san'atkârın zevk süzgecinden geçerek derlenmiş bulunması itibâriyle bu eser, açtığı çığırın ilk ve mükemmel nümûnesi olmuş, dâima rağbet ve ehemmiyetini muhâfaza etmiştir ¹.

Abū Tammām, bu tarzda bir eser daha tertip etmiştir. Bu ikinci eser *Ḥamāsat aş-şuḡrā* veya diğer adıyla *al-Vaḥşīyāt*'tir ². Abū Tammām daha sonra tertip ettiği ³ bu ikinci hamâsesinde gene aynı taksîmatı muhafaza etmiş, sâdece 6. bâba *bāb as-samāḥa va'l-aẓyāf* (cömertlik ve misâfirperverlik bölümü) adını vermiş, 8. bölümün başlığını ise *bāb al-maṣīb* (ihtiyarlık bölümü) yapmıştır ⁴.

¹ Meselâ muhtelif zaman ve yerlerde bu eser için yazılan şerhler bunun en açık delili sayılabilir, bk. *Kaşf*, göst. yer; H. Ritter *aynı eser*.

² Eser için bk. *ĞAL*, I, 136; H. Ritter, aynı yer, nr. 42; bu eser son zamanlarda basılmıştır, bk. bibl.

³ H. Ritter, göst. yer; *al-Vaḥşīyāt*, s. 3.

⁴ Bu bölümün başındaki *Bāb al-maṣīb*'den sonra gelen

Abū Tamınām'ın bu küçük hamâsesini sağlığında kimseye göstermediğine, ancak ölümünden sonra eserin müsveddesinin ele geçtiğine dâir bir kayıt da vardır¹.

Bu eserlerden sonra, hemen hemen aynı ad altında pek çok dergi hazırlanmıştır. Bunlar arasında, Abū Tammām'ın eserlerini, bu tarzın ikinci büyük mahsûlü kabûl edilen diğer bir *K. al-ḥamāsa*, al-Buḥturî (284/897)'nin eseri, tâkip eder². Bu eser, 174 bâba bölünmüştür. al-Buḥturî, seleftinin ana mevzûlara göre ayrılmış belli başlı şiir nevîlerine dayanan sâde tasnifi yerine, daha çok *ma'āni*'ş-*şî'r* adı verilen eserlerde görülen bir ölçü kullanmıştır. Mânâ ve mevzûların pek ince farklarına kadar inen bu tasnîfin neticesi olarak metinlerin büyük bir kısmı iki, üç, hatta bir beyitlik parçalar hâlinde seçilmiştir. Bu ölçü ile 1454 parça şiiri 174 bölümde toplayan al-Buḥturî'nin devrinin en mühim şâirlerinden biri oluşu, eserinde, metinlerin seçiliş ve tasnîfini ayrıca değerlendirirse de, A.

“*hāzā baḍal min bāb as-siyar va'n-nu'ās*” ibâresinin (bk. *Vaḥşî-yāt*, s. 285), *al-Ḥamāsat al-kubrā* ile mukayese edilerek sonradan ilâve edilmiş olması da düşünülebilir.

¹ H. Ritter, *mz. mk.*, s. 261; *al-Vaḥşî-yāt*, s. 3.

² Abū 'Ubād al-Valīd b. 'Ubād al-Buḥturî ve eseri için bk. *ĠAL*, I, 20, 80, *Suppl.*, I, 41, 125; H. Ritter, *Buḥturî*, I, A, II, 775-777. al-Buḥturî'nin hicrî 285 yılı Muharreminde öldüğüne dâir bir kayıt için bk. *İnbāh*, III, 246.

Trabulsi'nin haklı olarak işâret ettiği gibi¹, al-Buhturî eserine, *Macmū'at al-ma'ānī* adını verebilirdi. Nitekim al-Buhturî'nin hamâsesine pek benzeyen, derleyeni meçhûl bir dergi, *Macmū'at al-ma'ānī*² adını taşımaktadır.

Daha sonraları da adını ilk bâbından alan bu tarz dergilerin tertibine devam edilmiştir. Bu eserlerden günümüze kadar muhâfaza edilebilenler şunlardır: Abū Muḥammed 'Abdallāh b. Muḥammed al-'Abdalakānī az-Zavzanī (431/1040)'nin, *Ḳ. ḥamāsat az-zurafā' min aş'ār al-muḥdaşīn va'l-ḳudamā'* 'sı³, İbn aş-Şacarī (542/1147)'nin *Ḳ. al-ḥamā-*

¹ *Mz. eser*, s. 28.

² Kim tarafından derlendiği maalesef bilinmeyen, fakat IV. / X. asrın sonlarında veya V. / XI. asrın başlarında tertip edildiği anlaşılan bu eser kısa bir mensûr mukaddime ile başlar. 100 *ma'ānā* (: mevzu)'ya göre tertip edilmiştir. İstanbul'da 1301'de yapılan baskısında, Esat Efendi Kütüphanesi'nde bulunan yazmasından tab'edildiği kayıtlıdır.

³ Bu eseri ilk defa tanıtan H. Ritter (*Philologica XIII. Oriens*, 1949, II, 263-265, nr. 43) olmuştur. Başlangıçtan V. / XI. asrın ortalarına kadar gelen bir devredé yetişmiş şâirlere âit 1500 parça şiiri ihtiva eden bu eser için bk. N. M. Çetin, *Abū Muḥammed 'Abdallāh b. Muḥammed b. Yūsuf al-'Abdalakānī az-Zavzanī va kitābuha Ḥamāsat az-zurafā' min aş'ār al-muḥdaşīn va 'l-ḳudamā'*, trc. 'İzzat Ḥasan, *Macalla Macma' al-Luḡat al-'Arabī ya bi-Dimaşq*, 1391/1971, XLVI, 712-26

⁴ Abu 's-Sa'ādēt Hibatallāh b. 'Alī aş-Şacarī için bk. *İnbāh*, III, 356-357; *Kaşf*, I, 692; *GAL, Suppl.*, I, 39-41, 492-493. Bu eser hicrî 1345'te Haydarâbâd'da metni F. Krenkow

sa'si, Şadraddîn b. 'Alî b. Abi'l-Farac al-Başrî (656/ 1258) 'nin tertip ettiği *al-Ḥamāsat al-Başrîya* adlı eser¹ ve nihâyet Abu'l-Ḥaccâc Camāladdîn Yûsuf b. Muḥammed al-Bayyāsî (654/1255)² 'nin *al-Ḥamāsat al-Mağribîya* 'si.

Arap şiiri tarihinin en mühim kaynaklarından biri de, umûmîyetle ilk nümûneleri *Ṭabaḳāt aş-şu'arā*³, *Kitāb aş-şi'r va 'ş-şu'arā*³, *Aḥbāraş-şu'arā*³, *Mu'cam aş-şu'arā*³ veya bunlara yakın bir ad taşıyan, sonraları daha değişik isimler altında te'lif edilen eserlerdir. Şâirleri devirlerine, değerlerine ve bâzan da alfabetik olarak adlarına göre tertip eden bu eserler, ihtiva ettikleri biyografik bilgi ve tenkîdî mülâhazalarla zikredilen şiir mecmualarından birçok bakımlardan ayrılırlarsa da, hâvî oldukları bol metinlerle onlara en çok yaklaşan teliflerdir. Bu sâhada yazılmış eserlerden bugün elimizde bulunanların başlıcaları şunlardır³:

Abū 'Abdallāh Muḥammed b. Sallām al-Cumaḥî

tarafından hazırlanmak sûretiyle basılmış, eserin sonuna İbn aş-Şacarî'nin hâl tercümesi de ilâve edilmiştir (s. 292-298).

¹ GAL, I, 257; Suppl., I, 457.

² Kaşf, I, 692; GAL, I, 224; Suppl., I, 41, 589,

³ Bu tarz te'liflere dâir Kaşf, I. 27, II, 1023'de, ayrıca İbn al-Mu'tazz'ın *Ṭabaḳāt*'ında, nâşirin mukaddimesinde (s. XIX-XXI) ve A. Trabulsi'nin mezkûr eserinde *al-Fihrist*'ten ve başka kaynaklardan çıkarılmış listeler vardır.

(232/847)¹'nin Cāhiliyye devri şâirlerinden Emevî-lerin sonuna kadar geçen devrede yetişmiş şâirleri içine alan *Ṭabaḳāt fuḥḫūl aş-şu'arā'*²'sı, Muḥammed b. Ḥabīb (45/860)²'in *Man nusiba ilā ummihi mina 'ş-şu'arā'* ve *K. al-muḡtālīn min al-aşrāf fi'l-Cāhilīya va'l-İslām va asmā' man ḳutla mina 'ş-şu'arā'* adlı eserleri³, İbn al-Mu'tazz (296/908)'ın Abbâsi devrinde gelen şâirler hakkında en mühim eserlerden biri olan *Ṭabaḳāt aş-şu'arā' al-muḥdaşīn*⁴'i, Abū 'Abdallāh Muḥammed b. Dā'ūd al-Carrāḥ (296/908)⁵'in *al-Varaḳa*'sı⁶, ve *Man summiya mina 'ş-şu'arā' 'Amran fi'l-Cāhilīya va'l-İslām'*

¹ al-Cumaḥī ve eseri için bk. *Marātib an-naḥwīyīn*, s. 108; *al-Fihrist*, s. 113; *Ṭabaḳāt an-naḥwīyīn*, s. 127. *Tārīḫ Bağdād*, V, 527-530; *İrşād*, XVII, 204-205; *GAL*, I, 505; *Suppl.*, I, 43, 163; Blachère, s. 139-141.

² İbn Ḥabīb için bk. s. 28 not 2

³ Bu iki eserin yazma ve basmaları için bk. *GAL*, *Suppl.*, I, 165-166; *İnbāḥ*, III, 121, not 1. Muḥammed b. Ḥabīb'in eserleri arasında bu mevzûda başka kitaplar da zikredilir, bk. *al-Fihrist*, s. 106; *İnbāḥ*, göst. yer.

⁴ İlk defa A. Eghbal (: 'Abbās İḳbāl) tarafından faksimile sûretiyle, notlar, fihristler ve bir önsözle neşredilmiştir, bu ve daha sonraki neşri için bk. bibl.

⁵ *GAL*, *Suppl.*, I, 224-225.

⁶ Neşri için bk. bibl.

⁷ Eser için bk. *GAL*, *Suppl.*, I, 225; bu eser H. H. Bräu tarafından neşredilmiştir (Leipzig, 1927, bk A. Eghbal, mezkûr mukaddime, s. XX). İbn al-Carrāḥ'ın tercüme-i hâlin-den bahseden eserlerde onun *aş-Şi'r va 'ş-şu'arā'*, *K. al-arba'a*

adlı eseri, İbn Ḵutayba (276/889) ¹ 'nin, kısa tarihî bilgilerle karışık olarak başlangıçtan III./IX. asrın ortasına kadar gelen şâirlerin şiirlerinden parçalar veren ve tarzının en karakteristik nümûnesi olan *aş-şi'r va'ş-şu'arā* 'sı, Abū Bakr Muhammed b. Yahyā aş-Şūlī (335/946) 'nin ² *K. aḥbār aş-şu'arā al-muḥdaşīn* ³ 'i, Abu 'l-Farac 'Alī b. al-Ḥusayn al-Kuraşī al-İşfahānī (356/967) ⁴ 'nin tarih ve kültür tarihi bakımından olduğu kadar başlangıçtan hicrî III. asra kadar gelen devrenin edebiyat tarihi için de emsalsiz bir kaynak olan *Kitāb al-aḡānī* ⁵ 'si burada zikredilmelidir.

fī aḥbār aş-şu'arā adlı eserler telif ettiği de zikredilir, bk. *al-Fihrist*, s. 128; *al-Varaqa*, nâşirin mukaddimesi s. 16.

¹ 'Abdallāb b. Muslīm b. Ḵutaybat ad-Dīnāvarī ve eseri için bk. *İnbāh*, II, 143-146; *GAL*, I, 120; *Suppl.*, I, 184; *İA*, V / II, 762-763 ve buralarda gösterilen yerler.

² *GAL*, I, 143; *Suppl.*, I, 218-219; Ign. Kratschkovsky, A. Ateş, *Sûlī*, *İA*, XI, 22-24.

³ Nşr. J. Heyvorth Dunne, London, 1934. Bu eser aş-Şūlī 'nin *K. avrāk fī aḥbār al-ḥulaḳā* (*Kaşf*; *aḥbār Āl al-Abbās*) *va aş'arihim* (*al-Fihrist*, s. 150, *Kaşf*, I, 201) adlı ve geniş kadrolu külliyyatının ikinci kısmı olabilir, bk. Trabulâi, s. 42. Nitekim *K. al-avrāk* 'ın bâzı kısımları da muhâfaza edilmiş, hatta basılmıştır, bk. *GAL*, *Suppl.*, I, 219, Trabulsi, *İA*, göst. yerler.

⁴ *GAL*, I, 146; *Suppl.* I, 225 v. d. ; C. Brockelmann, *Ebülferec*, *İA*, IV, 77; H. Ritter. *Philologica XIII*, *Oriens*, II/2, s. 276, 279, nr. 53.

⁵ Basmaları için bk. bibl.

Abū ‘Abdallāh Muḥammed b. ‘İmrān al-Marzubānī (378/988)¹’nin bu gruptaki eserlerden olup şâirleri isimlerine göre alfabetik olarak sıralayan ve sâdece ‘*ayn—yā*’ kısmı günümüze kadar muhâfaza edilmiş ve basılmış bulunan *Mu‘cam̃ aş-şu‘arā*² adlı eseri ile *Aş‘ār an-nisā*³ ismini taşıyan eseri³ de bu cümledendir.

Abū Manşūr ‘Abdalmalik b. Muḥammed aş-Sa‘ālībī (429/1037)⁴’nin pek bol sayıdaki eserlerinin birçoğu bilhassa hicrî IV. asırla V. asrın başlarına âit geniş ve rakipsiz malzemeyi ihtiva eder. Bu müellif, *Yatīmat ad-dahr fī maḥāsīn ahlal-‘aşr*⁵’ında, muâsırları ile kendisinden bir evvelki neslin şâirlerini Hârizm, Horasan ve Sicistan’dan Endelüs’e kadar, memleketlerine göre gruplandırarak zikreder. Bu şâirlerin hâl tercümelerine dâir kısa bilgiler, onlar hakkında hâtıra ve sâir notlarla birlikte şiirlerinden bol nümûneler verir. Bölgelere göre yaptığı büyük bâblar içinde şehirlere kadar inen tâli bir

¹ *İnbāh*, III, 180-184 ve nâşirin gösterdiği yerler; *GAL*, *Suppl.*, I, 43, 157, 190.

² al-‘Āmidī’nin *K. al-Ma‘talif va’l-muḥtalif*’i ile beraber basılmıştır, bk. bibl.

³ Yazması için bk. *GAL*, *Suppl.*, I, 191.

⁴ aş-Sa‘ālībī için bk. *Daḡyat al-kaşr*, vr. 198^{a-b}; *Zahr al-ādāb*, I, 68, 177; *Vasayāt*, II, 350-352; *GAL*, I, 284; *Suppl.*, I, 499-502; C. Brockelmann, N. M. Çetin, *Se‘alibī*, *IA*, XI, 262-266.

⁵ *Yatīma* iki defa basılmıştır : Şam, 1304; Kahire, 1934.

taksim de vardır. *Yatîmat ad-dahr*, zeyilleri ile, bilhassa Horasan ve Mâverâünnehr'de inkişaf eden Arap edebiyatının rakipsiz kaynağı olmuştur. al-ʿAbdalakānî'nin yukarda zikredilen hamâsesi, bu eserleri metin bakımından tamamlar.

aş-Saʿālibî'nin *Yatîma*'ye, aynı tasnife göre zeyl olarak yazdığı *Tatimmat al-Yatîma*'sinin¹ ve al-Bāharzî (467 1074)² tarafından gene aynı esere zeyl olmak üzere kaleme alınan *Dumyat al-kaşr*'ın taksimatı da hemen hemen *Yatîma*'nin tertibinin aynıdır.

Gerek Câhiliyye devri şâirlerinin, gerekse Muḥazramûn'un, ve bunları tâkip eden islâmî devir şâirlerinin şiirlerini büyük, küçük parçalar hâlinde ihtiva eden bir grup eser de umûmîyetle *maʿānî* 'ş-*şîr* veya *dîvân al-maʿānî* adını taşıyan, şiirlerin daha ziyâde mânâ ve mevzûları ile alâkadar olan, bâzı üslûp meselelerini göz önünde tutan eserlerdir.

¹ Bu eser ʿA. İkbâl tarafından neşredilmiştir, Tahran, 1353 hş. aş-Saʿālibî'nin eserleri arasında şiir mecmuası mâhiyetinde olanlar da vardır, meselâ *al-İcâz va 'l-iʿcâz* başlangıçtan müellifin zamanına kadar gelen şâirlerden seçilmiş kısa parçalardan müteşekkil küçük bir mecmuadır; *Aḥsan mâ samiʿtu, al-Muntaḥal* adlı eserleri de muhtelif mevzûlara göre bâblara ayrılmış şiir mecmualarıdır. Bu eserlerin basma ve yazmaları, ayrıca onun aynı mâhiyetteki diğer eserleri için bk. *GAL, Suppl., I A*, göst. yerler.

² *GAL, I, 252; Suppl., I, 446; D. S. Margoliouth, Bâharzî. I A, II, 222-223.*

al-Mufaẓẓal az-Ẓabbî'den başlayarak bir çok müellif tarafından yazılmış bulunan bu tip eserlerden pek azı zamanınıza kadar gelebilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: İbn Kûtayba'nın *K. ma'âni 'l-kabîr*'i, Abû Hilâl al-Askarî (400/1009'den sonra)'nin aşağıda tekrar temas edilecek olan ve bu tarzın tipik bir nümûnesini teşkil eden *Dîvân al-ma'ânî* adlı eseri.

Esâsını dil ve edebiyat ile tarihî, menkabevî bilgiler teşkil eden umûmî kültür verici sistematik birer ansiklopedi mâhiyetindeki *adab* kitaplarında da ilk derlenen ve çoğuna kaybolmuş gözüyle bakılması gereken malzemedен alınmış hayli şiir bulunmaktadır. Bu sâhada yazılmış eserlerin en belli başlıları şunlardır: al-Câhiz (255/869)¹ in *K. al-bayân va't-tabyîn*'i, İbn Kûtayba'nın *Uyûn al-aḥbâr*'ı ile *Adab al-kâtib*'i, al-Mubarrad (285/890)² in *al-Kâmil*'i, İbn 'Abd Rabbihi (328/940)³ nin *al-*

¹ al-Câhiz ve eseri için bk. *GAL*, I, 152; *Suppl.*, 239-247; *IA*, III, 12-14; Ch. Pellat, *Le Milieu Basrien et la formation de Ğahiz*, Paris, 1953.

² Abu'l-Abbâs Muḥammed b. Yazîd al-Mubarrad için bk. N. M. Çetin, *Arapçada kelimelerin... keyfiyetine dâir müstakil eserler*, *ŞM*, I, 98, nr. 8; aynı mlf., *Müberra*, *IA*, VIII, 779-781; *GAL*, I, 108 v. d. ; *Suppl.*, I, 168 v. d.

³ İbn 'Abd Rabbihi için bk. *GAL*, I, 154; *Suppl.*, I, 250-251; aynı mlf., *İbn Abd Rabbihi*, *IA*, V / II, 693.

‘*İkd al-farīd*’i; Abū ‘Alī al-Ḳālī (356/976)¹’nin *al-Amālī*’si.

Eski şiirin intikalini sağlayan eserler arasında lügat ve gramere dâir teliflerin de yer alacağı tabîdir.

Yukarda işâret edildiği gibi, sözlü rivâyet sırasında eski şiirin büyük kısmı zâyî olmuştur². Kalan kısmın yazıya intikalini sağlayan ve belli başlı nev’ileri tipik nümûnelerine temâs edilerek zikredilen eserlerden de yine pek azı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eserlerden bize kalabilen kısmının kaybolana nisbetini anlamak için Abū ‘Amr aş-Şaybânî’nin 80 kūsûr kabîlenin şiirlerini topladığı mecmualardan bugün elimizde hiç birisinin bulunmadığı, bu âlimin ve daha başkalarının çalışmalarına istinâd ederek as-Sukkarî’nin tedvin ettiği, kabîlelerin bütün şâirlerinin şiirlerini ihtiva eden mecmualardan günümüze sâdece bir tânesinin kaldığını hatırlamak kâfidir.

**Eski şiirin
dili**

Kadîm şâir, daha milâdî
VI. asırdan itibâren, san’atının
en mühim malzemesi olan ge-

leşmiş ve lügat hazinesi son derecede zengin bir
dile sâhipti. Bu dilin tekâmül safhalarını müşâhede

¹ Abū ‘Alī İsmâ‘îl b. al-Ḳâsim al-Ḳālī için bk. *GAL*, I, 132; *Suppl.*, I, 202 v. d.

² Bk. s. 20

edebilmemizi sağlayacak mahsûller yoktur. Sâdece, Arap yarımadasında, mevcûdiyeti bilinen muhtelif lehçelere rağmen, en eski nümûnelerinde de, şâirlerin, umûmîyetle müşterek bir şiir dili kullandıkları görülmektedir. Eski devirden intikal eden ve ancak pek azı elimizde bulunan eski edebî mahsûlleri daha yakından ve muhakkak daha çok sayıda nümûneleri ile müşâhede ve tetkik eden islâmî devir âlimlerinin, bâzı şâirleri, meselâ 'Adî b. Zayd'i ¹, *faşîh* telâkki etmemeleri ², bahis mevzûu eski devirde, muhtelif kabîle lehçelerinin üstünde, istisnâları hissettirecek derecede umûmîleşmiş bir edebî lehçenin (edebî *koîné*) bulunduğunu gösterir. Hicretin ilk asrında kaideleri ve kelime hazînesi büyük ölçüde tesbit edilen klâsik Arapça'nın esâsı bu müşterek edebî lehçedir. *Kur'ân*, hadîs, Peygamber'e ve ilk halîfelere âit resmî muhâberat, *ayyām al-ʿArab*'a dâir bâzı mensûr parçalar ve ata-sözleri (*amşāl*) ile birlikte eski şiirler, lisânî çalışmaların en güvenilir kaynaklarından birini teşkil etmişti.

Bu müşterek edebî lehçenin menşei öteden beri araştırılmış, ilk islâm müellifleri bunu muhtelif kabîlelerin lehçelerinde aramışlar ve sonraları da,

¹ Yabancı tesirlere açık bir muhitte yaşamış olan bu Câhiliyye devri şâiri için bk. *aş-Şiʿr va 'ş-şuʿarāʾ*, I, 176-185; *al-Ağānî*, II, 17-40; *Şuʿarāʾ an-naşrānîya*, II, 439-474; A. Haffner, *Adî b. Zayd*, *JA*, I, 138-139.

² al-Cumaḥî, *Ṭabaḫāt*, s. 117; *al-Muvaşşah*, s. 103; *al-Umda*, I, 66.

umûmîyetle Kûrayş kabîlesine bağlamışlardır. Muahhar araştırmacılar arasında bu lehçenin, Necd bedevîlerinin lehçesinden geldiğini kabul edenler veya eskiden beri yabancı unsurlarla temastan uzak kalarak saflığını muhâfaza eden muhtelif lehçelerin bir muhassalası sayanlar olmuştur.

Bugün umûmîyetle kabul edilmiş bulunan kanâate göre, klâsik arapçanın esas unsurlarını, Medîne yakınlarından Hîre'nin şimâline ve Mekke'nin biraz cenûbundan Bahreyn körfezine çekilecek iki hat arasında kalan sahadaki Kays, Tamîm, Huzayl, Tayy ve Kûrayş kabîlelerinin lehçeleri vermiştir¹. Bu şiir lehçesinin bilhassa kelime bakımından zengin olmasının âmilleri arasında, bedevîlere mahsûs kuvvetli müşâhede melekesi ve muhtelif lehçelerin lûgat malzemesiyle beslenmiş bulunması zikredilmelidir.

Eski şâir, eşya ve mevcudâtı ifâde ederken zihnin tasnif ve umûmîleştirmeğe gidişini bildiren kelimelerden ziyâde etrâfında müşâhede ettiği şeylerin muhtelif hâl ve vaziyetlerdeki farklı görünüşleri için, işâret edilen kaynaklardan istifâde ile, ayrı kelimeler kullanmıştır. Onun dilinde meselâ deve, arâzi şekilleri, bulut, şarap v.s. gibi bâzı hayvanlar, tabiat unsurları ve eşyanın muhtelif hâl, şekil ve evsafta olanlarına delâlet etmek üzere pek

¹ Blachère, s. 70 v. dd.

çok müstakil kelimenin ve bunların müterâdiflerinin bulunması bu yüzdendir. Çok kere bu vaziyet fiillerde de görülür.

Klâsik Arapçanın tesbit, tedvin ve devamında en büyük âmil *Kur'ân* olmuştur. Açık ve fasih Arapça ile nâzil alan *Kur'ân*¹'ın tefsirinde, bilhassa başlangıçta eski edebî mahsuller îzah unsuru olarak kullanılmıştır.

Eski şâirlerin dilinde, lehçelerden muhâfaza edilen bir takım mahallî unsurlar da vardı ki, hicrî II. ve III. asır âlimleri klâsik Arapça'yı insicamlı bir bütün hâlinde ve bir sistem dâhilinde tesbit ve mevcut metinleri îzahları sırasında, kısmî bir tasfiyeye giderek, bunların bir kısmını müşterek dilin esaslarına göre değiştirmişlerdir. Lehçeler arasındaki farklardan büyük kısmının kelimelerin telâfuzuna dayanması, ayrıca bu edebî mahsûllerin yazılmaya başlandığı sırada yazının vaziyeti bunu kolaylaştırmıştır. Bununla beraber ilk gramer ve lügatlerde, bilhassa *navâdir*'e dâir eserlerde bu husustaki müşâhedelerin bir kısmı muhâfaza edilmiştir.

Eski şiirin mevsûkiyeti husûsundaki şüpheler pek tabîî olarak her şeyden önce onun dilini de alâkadar eder. Ancak, bâzı mevziî tasarrufların bulunduğu kabul edilse bile, bu eserlerin bütün hâlinde

¹ Msl. bk. *Kur'ân*, XVI, 103; XXVI, 195.

eski olduklarını benimsemek gerekmektedir. Ayrıca bu iddiâların dayandığı en eski kaynaklarda da bahis mevzûu ilâve ve değiştirmeleri yapanların eski şiirin üslûb, tarz ve diline son derecede hâkim âlim şâirler oldukları kaydedilmiştir. Şu hâlde sahte olmalarından şüphe edilen parçalar da, hiç olmazsa mevsûk eski eserlerin çoğu zaman tefrîki mümkün olamayacak kadar başarılı benzerleridir. Lahmî ve Gassânî saraylarından ve Hicaz merkezleri gibi şehir hayatının kısmen hâkim olduğu, san'atkârların pek yadırgamadığı muhitlerden, islâmiyeti müteâkip teşekkül eden daha medeni şehir muhitlerine giren şâirin, ister istemez eserinin, muhtevasında olduğu kadar dilinde de değişiklik yaptığı görüldü. Nitekim zamanla şâirler yavaş yavaş *ğarîb* kelimeler kullanmayı terk ettiler, güç ve tekellüflü olandan, basit ve kolay olana yöneldiler¹.

Gittikçe yayılan İslâmiyet ve gelişen islâm medeniyeti ile birlikte Arapça, ana vatanından bâzan çok uzak ve çok farklı ülkelerde yeni muhit ve merkezler buldu. Fakat bu yeni şartlar içerisinde klâsik Arapça tabîî tahavvül ve inkişâfını yaşarken² dâima ilk çatısının ana hatlarını muhâfaza etti.

¹ al-Curcânî, *al-Vasâta*, s. 21 v. d. ; Ahmed Badavî, *Usus an-nağd al-ʿarabî*, s. 131.

² Bu uzun tarîhî seyrin husûsiyetleri J. Fück'ün *ʿArabîğa* 'sinde gösterilmiştir.

**Eski Arap şiirinin
mevsûkiyeti**

Eski arap şiirinden
intikal edebilen eserler ne
dereceye kadar ilk şekil-
lerini muhâfaza etmekte-

dirler? Bunlar gerçekten isimlerine bağlandıkları
şâirlerin midirler? Hatta bu şiirler hakikaten İslâ-
miyetten önceye mi âittirler, yoksa sonradan naz-
medilerek eski şâirlere isnâd mı edilmişlerdir?
Öteden beri bu sorular sorulmuş, daha hicrî II.
asırda bâzı âlimlerin bu yoldaki tahriflerinden bah-
sedilmiş, önceleri bâzı şiirlere veya bâzı büyük
râvîlerin naklettikleri malzemeye inhisar eden şüphe-
lerin¹ hududu, geçen asrın sonlarından itibâren
uzun çalışmaların ve münakaşaların mevzûu olarak,
bâzı âlimlerin ileri sürdükleri iddiâlarla, Câhiliyye
devrinden kalan edebî mahsullerin büyük kısmını
içine alacak şekilde genişletilmiştir².

¹ al-Cumaḥî, s. 40-41; *İrşād*, X, 265; *Muzhir* ², I, 171-183.

² Bu hususta yazılmış kitap ve makalelerin en mühimle-
ri, tarih sırasıyla şunlardır: Th. Nöldeke, *Beiträge zur Kenntniss
der poesie der alten Araber*, Hanovre, 1864, s. I-XXIV; W.
Ahlwardt, *Bemerkungen über die Aechtheit der alten arabischen
gedichte*, Greifswald, 1872; W. Muir, *Ancient Arabic Poetry,
its Genuineness and Authenticity*, JRAS, 1875, s. 72-92; R.
Basset, *La Poésie arabe antéislamique*, Paris, 1880; Ch. Lyall,
Translations of Ancient Arabian Poetry, London, 1885; Muṣṭa-
fâ Şâdiḳ ar-Râfi^c ĩ, *Tārīḫ ādāb al-^cArab*, Kahire, 1911; D.
Margoliouth, *The origins of Arabic Poetry*, JRAS, 1925, Ṭāḥā
Ḥusayn, *Fî'l-adab al-cāhilī*, Kahire, 1345/1927 (bu esere verilen

Câhiliyye devrine atfedilen şiirlerin mevsûkiyeti-ne dâir eski şüpheleri ele alarak, bunların sahte olmaları ihtimalini önce Th. Nöldeke ortaya attı ve eski Arap dâirlerinin naklettikleri şiirlerin şâirlerinin, bu eserlerin meydana gelişi hakkındaki rivâyetlerin, bu şiirlerdeki beyitlerin tertibinin kat'i olmadığını ileri sürdü (1864). Daha sonra W. Ahlwardt (1872), W. Muir (1875), R. Basset (1880), Ch. Lyall (1885), muhtelif yönlerden ele alarak, bâzan da buldukları yeni delillerle, önceden ileri sürülmüş iddiâları tekrar ederek bahis mevzûu mes'ele üzerinde durdular. 1925'te neşrettiği bir makaleyle Margoliouth, yazıya intikalinden önce Arap şiirinin çok bozulduğunu, bu devrede uydurmacılığın hâkim olduğunu söyleyerek Câhiliyye devrine isnâd edilen şiirlerin hemen hepsinin İslâmiyetten sonra uydurulmuş bulunduğunu iddia ve isbat etmek istedi. Hemen hemen aynı fikirlerin Şarkta mümessili olan Tâhâ Hüsain 1926'da neşrettiği, *Câhiliyye şiiri* adlı eserinde ve onu takib eden (1927) diğer bir eserinde eski edebiyata dâir metin ve rivâyetlerin hicrî II. asırda uydurulduğu fikrini müdâfaa etti.

câvaplar için bk. *GAL, Suppl, I, 32*). Şu iki eserde bu görüşler tahlil edilmekte, bunlar hakkındaki münâkaşalara dâir bibliyografya verilmektedir: *GAL, Suppl, I, 24*; Blachère, s. 166-179. Ayrıca Nêşiraddîn al-Asad, iddiâları birer birer bulâsa ederek bunlara cevap verir: *al-Maşûdir, s. 352-428*.

Bu şüpheler ve iddialar umûmiyetle şu noktalarda toplanmaktadır :

Mevcut şiirlere dâir isnâdlara güvenilemez. — Çünkü aynı adı, nisbeyi veya lâkabı taşıyan şâirlerin eserleri birbirine karıştırılmış, kabîle mücâdeleleri, İslâm'ın doğuşunu takib eden siyasî, dinî mücâdeleler, kasden bâzı şiirlerin asıl şâirlerinden başkalarına isnâd edilmesine, hatta bâzı şahsiyetlerin adına eserler uydurulmasına¹ sebep olmuştur. Bu arada böyle her hangi bir zorlayıcı sebep olmadan da bâzı şâirlerin eserlerinin birbirine karıştığı görülmektedir. — Bu tarz bozulmalar tabîidir. İki—üç asır hâfızalarda kalan ve sözlü yolla intikal eden şiirlerin, hâfızalarda, rivâyet sırasında yanlışlıkla sâhip değiştirmesi, her hangi bir şâire âit bir parçanın râvî tarafından, aynı adı taşıyan şâirlerden bir başkasına² veya en meşhûruna is-

¹ Meselâ 'Alî b. Abî Tâlib (40/661)'e manzûm, mensûr bir takım eserler isnâd edilmektedir (bk. *GAL*, I, 43 v. d.; *Suppl.*, I, 73). Bunlar arasında bir de *Dîvân* vardır (müteaddit defalar basılmış olan bu eser Kuypers tarafından lâtinceye de tercüme edilmiştir: Leiden, 1745). Bu eserin ihtiva ettiği şiirlerden ancak bir kaçının mevsûk olabileceği kabul edilmektedir. Eser bütünü ile Abu 'l-Ğâsim 'Alî b. Tâhir al-Murtaẓâ (436/1044)'nındır. Hatta ona isnâd edilen diğer meşhur bir mensûr eser de yine büyük bir ihtimal ile aynı zâtın veya kardeşi aş-Şarîf ar-Razî'nindir, bk. *GAL*, I, 405; *Suppl.*, I, 132, 705; aynı mlf., *IA*, VIII, 657 ve C.—A. Nallino, *La Littérature arabe*, s. 80-81.

² Aynı adı taşıyan şâirlerin sayısı pek yüksekti: Meselâ "Amr" adlı şâirler hakkında bir misâl için bk. s. 10. al-

nâd edilmesi elbette mümkündür. Hatta bu tarz bozulmaların ve bilhassa isim benzerliğinden doğan karışmaların, eski şiirin yazıya intikalinden sonra da devâm etmiş olması mukadderdir. Bu arada masal havasına açık iptidâî bir zihniyetin, şiir san'atının hudutlarını esrârengiz bir iklim ile birleştirip genişletmek isteyen isnâdlarına da tesâdüf edildiği bir vâkıadır. Meselâ 'Amālika'ya, 'Ād ve Samūd'a hatta Hazret-i Âdem'e ve cinlere atfedilen bâzı parçalar mevcuttur¹. Böyle temelsiz isnâdlara eski Arap müellifleri de işâret etmişlerdir². Şu hâlde tesbit safhasındaki râvî ve âlimler ara-

'Āmidî'nin, trazinesin bir nümûnesi olarak elimizde bulunan *al-Mu'talif va'l-muhtelif*'i bu hususta kâfî derecede fikir verebilir. Bu eserde meselâ 17 tane "al-A^çşâ", 8 tane "an-Nâbiğa" v. s. sayılır.

¹ Meselâ al-Marzubânî (384/994), cinlere isnâd edilen şiirleri müstakil bir kitapta toplamıştı, *Inbâh* III, 182, str. 14-15.

² Meselâ al-Cumâhî şöyle der: Şiiri bozan ve berbat edenlerden biri de Muḥammed b. İshāk b. Yasār'dır. Bu zât siyer âlimlerindendi... Siyerinde hiç bir zaman şiir söylememiş kimselerden şiirler nakletti! Erkeklerden çok kadınlara âit şiirler kaydetti. Hatta sonra bu işi 'Ād ve Samūd'a (atfedilen şiirlerden bahsetmeye) kadar götürdü. Bunlara âit, şiir olmayan sadece kafiyeyle örölmüş bir takım sözlerden ibâret şeyler yazdı. Hiç kendi kendine sorup düşünmemiş miydi ki, bu şiirleri binlerce sene kim nakletti, kim getirdi? Halbuki mübârek ve yüce Allah "Zulmedenler gürûhunun ardı kesilmişti" (VI, 45), yâni onlardan kalan yoktur der. 'Ād hakkında da "eski 'Ād'ı ve Samūd'u o helâk etti, (onlardan bir şey) bırakmadı" (LIII,

sında bozanlar olduğu kadar, mevcut şiir ve rivâyetleri kontrol edenler, onları aklın ve ilmin süzgecinden geçirmek isteyenler de vardı. Nitekim Câhiliyye devri şiirinin gayr-ı mevsûk oluşuna dâir iddiâlarda en sık zikredilen vesikalardan birisi al-Mufaẓẓal 'in meşhûr şâir ve *râvîya* Hâimnâd hakkındaki ağır ve acı hükmüdür: al-Mufaẓẓal, bu büyük râvînin, şiirleri bir daha tashih edilemeyecek kadar bozduğunu söylemiş, bununla Hâimnâd'ın rivâyette yaptığı hatayı mı, yoksa onun dil ve gramer yan-

50-51)... demektedir. Yûnus b. Hâbîb dedi ki, ilk defa arapça konuşan ve babasının dilini unutan İsmâ'îl b. İbrâhîm'dir. Mîsma' b. 'Abdalmalik [(lâkabı Kirdîn olan bu zât için bk. al-Yağmûrî, s. 48; al-Cumahî'de s. 10'da nâşirin notu. Müellif bu zâtı s. 51, 52, 133 ve 372'de de zikreder; ayrıca bk. aş-Şî'î *wa's-şu'arâ*, s. 5)] 'in...Bana bildirdiğine göre Muhammed b. 'Alî [b. al-Husayn b. 'Alî b. Abî Tâlib, Abû Ca'far al-Bâkir (h. 57-114)] şöyle diyordu: İlk def'a arapça konuşan ve babasının dilini unutan İsmâ'îl b. İbrâhîm'dir. Abû 'Amr b. al-'Alâ' [(154?/758?)] 'dan naklen Yûnus b. Hâbîb bana şöyle bildirdi: Hîmyar ile Curhum'den kalanlar bâriç, bütün araplar İsmâ'îl'in çocuklarıdır. Aynı şekilde İsmâ'îl b. İbrâhîm'in mücâvir olup evlenmek sûretiyle onlarla akraba olduğu rivâyet edilir. Fakat Muhammed b. 'Alî 'nin kasdettiği arapça, *Kur'ân*'ın nâzil olduğu arapça değildir... Araplar neseblerinde ve şiirlerinde 'Adnân'a kadar gitmemişler, Ma'add'da kalmışlardır. Sâdece Labîd b. Rabî'at al-Kalbî bâriç, Câhiliyye şâirlerinden kimse 'Adnân'ı zikretmedi... Şu hâlde biz nesebe dâir bildiklerimizi 'Adnân'dan öteye devam ettiremez, bilinen en eski araplara âit şiirler bulamazken 'Ad ve Şamûd'dan bahsedilebilir mi? Bunlar mânâsız sözlerdir... " *Tabakât*, s. 8-11).

lılıklarını mı kasdettiği sorulunca, “Keşke öyle olsaydı, —diye ilâve etmişti— âlimler hatâyâ düşeni doğruya çevirirler; ama nerde! O, Arap dilini ve şiirlerini, şâirlerin üslûplarını, onların kullandıkları mânâ ve mazmunları bilen bir adamdır: durmadan her hangi bir şâirin tarzına benzer şiirler söylüyor ve onun şiirine karıştırıyor; bunlar Hammād'dan nakledilerek her tarafa yayılıyor. Böylece eski şâirlerin şiirleri karışıp bozulmakta, bu eserlerin sahîh olanları, ancak iyiyi kötüden ayırabilen bir âlim (*‘ālim^{un} nāqid^{un}*) tarafından farkedilebilecek hâle gelmektedir. Ama böyle âlim nerde? ¹”

al-Mufaẓẓal'in, Hammād'ın yaptıkları hakkında duyduğu üzüntü açıkça görülmektedir. Fakat bu dürüst âlimin nakledilen sözlerine dayanarak eski şiirlerden büsbütün şüphe etmek de doğru değildir. Çünkü onun bahsettiği *nāqid* âlimler belki çok azdı, ama vardı ve bizzat bunlardan biri al-Mufaẓẓal'in kendisiydi. Eski Arap şiiri yalnız Hammād ve benzerleri tarafından değil, bu güvenilir âlimler yoluyla da rivâyet ve tesbit edilmiştir. Bu âlimler gördükleri ve sezdikleri zaman bâzı tahrifler ve sahte isnadlar (*naḥl*) karşısında red ve şüphelerini belirtmişlerdi.

Eski şiir karşısındaki tereddütlerden biri de bu eserlerin asıllarındaki dil ve lehçe husûsi-

¹ *al-Ağānī*⁸, VI, 89.

yetlerini kaybetmiş olmaları mes'elesidir. —Hemen belirtmek gerekir ki, bir Câhiliyye şâirinden kabîlesinin lehçe husûsiyetlerini ummak doğru değildir. Çünkü bu şâirler, yukarda belirtileneğe çalışıldığı gibi¹, eski Arabistan'da mevcûdiyeti bilinen lehçelerle değil, fakat lehçeler üstü müşterek bir edebî dille (edebî *kožne*) şiir söylüyorlardı. Bununla berâber, yine de bunların eserlerinde, bu *kožne*'nin umûmî çatısını bozmayacak bâzı lehçe husûsiyetleri vardı. Büyük ölçüde kaybolduğunu kabûletmek gereken bu husûsiyetleri, daha ziyâde sanatkârların lügat malzemesiyle kelimelerin kısa seslilerindeki farklar teşkil ediyordu². Bu farklar râvîlerin dilinde, ister istemez büyük ölçüde bozulmuş, hatta —nazmın nesre nazaran bozulmalara daha mukavim olmasına rağmen— dilin tabîî gelişmesi, çoğu şiirin veznine tesir etmeyecek mâhiyetteki birçok lehçe husûsiyetlerini silmiş, sözlü nakil sırasında devamlı ve tadrîcî bir değişmeyi zorlamış olmalıdır. Bu arada ilk râvîlerin aynı zamanda şâir olması, bu küçük değişme veya bozulmaları kolaylaştırdığı gibi, edebî mahsûllerin yazıya intikali sırasındaki Arap yazı sisteminin kifâyetsizliği de³, bunun daha bir müddet devâmına imkân vermiştir.

¹ Bk. s. 43

² Bk. al-Cumâhî. s. 15-16; *Lisān al-ʿArab*, XV, 195, md. s m m).

³ Bk. s. 25.

Yukarda bahsedilen yazılarda üzerinde durulan bir husus da, eski şâirlere isnâd edilen şiirlerin muhtelif rivâyetlerinde, beyit sayısının farklı oluşu yanında, ayrıca manzûmelerin tertibinde bir takım farkların görülmesidir. Eski olsalar bile bu eserler nazmedildikleri zamanki şekillerini ve beyit sırasını koruyamamışlardır. —Doğrudur, ve bunun en büyük âmili bizzat nazmın yapısı¹ olmuştur. Her beytin mânâca olduğu gibi, gramatikal kuruluşu yönünden de bir bütün teşkil edişi, bunların bâzılarının atlanabilmesine veya şiirin bütünü içinde kolayca yer değiştirmelerine imkân vermiştir.

Değil 15 asır önceki Arap şiirinde, Türk ve İran şiirinin bundan 2-3 asır önceki, aynı yapıyı taşıyan, gazel ve kasîdelerinde de böyle takdîm ve te'hîrler dâima görülmektedir. Kasîdelerde bu tarz değişmeler ekseriya mûsâit yerlerde olur ve bünyesi buna elverişli bulunan şiirin çatısını sarsmaz.

Fakat bahis mevzûu eserlerin muhtelif rivâyetlerindeki beyit sayısına veya tertibine dâir farkları dâima sonradan hâsıl olmuş bir bozulma telâkki etmek de doğru değildir. İrticâlen şiir söyleyen şâirlerin yanında, eserin doğmasına âmîl olan ilk ilhâmı, içinde yeniden ve tekrar tekrar yaşatarak, bir şiiri uzun zamanda tamamlayan san'atkârlar da

¹ Bk. s. 64-65.

vardı. Bu tarzda işlenen eserlere *ḥavlī yāt* (“yılık, üzerinde bir yıl çalışılmış şiirler”)¹ denirdi. Bu eserlerin, inşâ ve ikmâllerinin muhtelif safhalarında ve farklı olarak yayılmış bulunmaları pek tabîidir. Diğer taraftan bir şiire, meselâ ‘Amr b. Kulşûm’un *Mu‘allaḳa*’sında olduğu gibi, muhtelif vesîlelerle şâiri tarafından ilâveler yapılabiliyordu. Şu hâlde zikredilen farkların bir kısmını da bu sebeplerle izah etmeğe çalışmak gerekir.

Asıl mes’ele hayatına dâir menkabelerden eserine kadar uydurma şâirlerin îcâdı iddiâlarıdır. — Meselâ Tâhâ Ḥusayn², İmrû’ulḳays’ın hayatı hakkındaki rivâyetlerin ‘Abdarrahmân b. Muḥammed b. al-Aş‘aṣṣ (85 / 704)’ın hayatına bakılarak uydurulduğu kanâatindedir. Fakat bu çok cür’etli iddiâlar, en az eski san’atkârlara ve onların eserlerine dâir şüpheler kadar muallakta kalmış fikirler ve ihtimaller üzerine kurulu görüşlerdir. Mâziden intikal eden dil yâdigârlarının korunmasına taassup derecesinde bağlı eski âlimler, gördükleri veya sezdikleri kasıtlı bozmalar, uydurmalar karşısında irkilmişler, şüphe ve itimatsızlıklarını belirtmişlerdi. Bu itimatsızlık bilhassa iki büyük râvî (*râviya*) üzerinde toplanmıştı: Ḥalaf al-Aḥmar ve Ḥammād. Bunların gerçekten, rivâyet ettikleri şiir-

¹ *aş-Şi‘r wa’ş-şu‘arā*², s. 23, 93, aynı sayfa, not 2; *al-Maṣādir*, s. 118-121.

² *Fi’l-adab al-eḥilī*³, s. 216 v. d..

lerde bâzı tasarruflarının, bulunduğu, hatta bizzat nazmettikleri bâzı parçaları eski şâirlere isnâdları kabûl edilebilir. Fakat meselâ bir Hammâd'ın ayrı üslûpta bir takım büyük şâirler icâdederek bunların adına birbirlerinden farklı şâheserler nazmedebileceği düşünülemez.

Kısaca denilebilir ki, Câhiliyye devrinden kalan şiirler, lehçe husûsiyetlerini ve aslî beyit tertiplerini kısmen kaybetmiş, bâzı şiirler asıl sâhiplerinden başkalarına, fakat yine eski şâirlere isnâd edilmiştir. Bu arada bir takım kasdî bozma ve uydurmalar da olmuştur. Fakat bunlar iddia edildiği kadar büyük ölçüde değildir. Bütün bunlara rağmen adı geçen eserlerin bütün hâlinde eski olduklarını kabûl etmek gerekir.

ŞEKİL VE MUHTEVA

Her kavmin mâzîsinde olduğu gibi Araplarda da kadîm devirde şiir ile mûsikî arasında sıkı bir bağ vardı. İrticâlen söylenen, yüksek san'at eserleri sayılmadıkları için unutulmaya mahkûm olmuş ve bu sebeple çok eski nümûnelerine sâhip olmadığımız *hidâ'* lar (deveci ezgileri), ninniler, ağıtlar, ilâhiler v.s. de şiir ve mûsikî, âni bir ilhâmın iki kanadı olmuşlardır. Eski şâirlerin şiir söylemelerini ifâde ederken *anşada* fiilinin kullanılması da şiirin yüksek sesle alâkası olduğunu gösterir. Nitekim sonraları şiir söylemeye, okumaya delâlet eden bu fiilin kökünde, sâir mânâlarının yanında, eski ve aslî mânâsı olduğu intibânı veren “sesi yükseltmek” de vardır. Mevcut rivâyetlere göre şiir, husûsî bir tarzda, yeknesak, fakat —her hâlde vezni belirten — bir âhenk ile okunurdu. Hatta sesi güzel olmayan bâzı şâirler şiirlerini, yanlarında taşıdıkları râvîlerine inşâd ettirirlerdi.

Eski şâirin vezin bilgisi, sistemli ve kitabî bir kaynağa bağlanmadığına göre, inşâddaki husûsî makamın, manzûmelerin nazmedilişinde amelî bir hizmetinin bulunması da kuvvetle muhtemeldir.

Vezin ve bâzı nazım şekilleri

Eski şâir, seleflerinin uzak bir mâzide geliştirdiği nazım kaidelerini, şiirin esaslarını, tatbikî olarak öğreniyordu. Onun bir takım ana prensiplere göre mes'eleleri îzah eden sistemli bir kaynağı yoktu. Bununla beraber san'atkârların eskidenberi kullanıla gelen bâzı husûsî tâbirleri mevcuttu. Her hâlde islâmî devir âlimleri bu san'atın kaidelerini tâyin ve ıstılahlarını tesbit ederken bu iptidâî malzemenen istifâde etmişlerdir.

Arap edebiyatında arûz, bâzan
Arûz bağlı olarak kendisini tâkip eden,
 bâzan da onun çerçevesi içerisinde
 mütâlea edilen kafiye bilgisi ile, nazım sisteminin esâsı olmuştur. Araplarda şiirin eskiden beri şu dört unsurdan müteşekkil bulunduğu kabul edilmiştir : *lafz*, *ma'nâ*, *vazn*, *kâfiya*¹. *Hadd aş-şi'r* denilen bu unsurlardan son ikisi nazmı nesirden ayırır; mânâ ise, şiirin muhteva, mevzû ve mazmunlarını ifâde edegelmiştir.

Arap şiirinin vezni, beyit içinde uzun ve kısa değerli hecelerin, muayyen esaslara göre sıralanarak ahenkli gruplar teşkil etmesine dayanır. Bir beyitte bir çok uzun ve kısa hecenin bir birinin

¹ *Nağd aş-şi'r*, s. 8 ; *al-Umda*, I, 77.

yerini alabilmesi şâire geniş bir serbestlik ve kolaylık sağlar. Eski şâirler gelişmiş ve işlenmiş bir takım vezinleri — yukarda işâret edilen tarzda— öğrenip kullanmağa devam ettiler. Câhiliyye devri şâirlerinde arûzun klâsik bahirlerinin hepsi görülmez. En çok kullanılmış bahirler sırası ile *ṭavîl*, *vāfir*, *kāmîl*, *basîṭ*, *mutakārib* ve *munsariḥ* 'tir. bâzı bahirlerin mûsikî ile yakından alâkalı bulunduğu ve daha sonraları da devam eden bir kanâate göre, *ṭavîl* ile *basîṭ*, *madîd*, *vāfir*, *kāmîl*, ve *racaz* 'in tam şekillerinin bilhassa *kaşîd* 'e tahsis edildiği anlaşılmaktadır ¹. Bu arada eski şâirlerin, mevcut vezinlerle îzah edilemeyen şiirlerinin bulunmasından, bugün bilinmeyen bâzı bahirleri de kullandıkları neticesine varılmaktadır.

Arûzun kitabî bir esasa bağlanması ihtiyacı hicrî II. asırda hissedilmiştir. Öteden beri sanıldığı gibi buna ilk teşebbüs edenin al-Ḥalîl (175 h.) olduğu kanâati ihtiyatla karşılanmalıdır. Meselâ onunla aynı nesilden bulunan ve hatta birkaç yıl önce ölen al-Mufaẓẓal az-Ẓabbî (168/785) 'nin de arûza dâir bir eserinden bahsedilir ². Her iki âlim muâsır olmakla, al-Mufaẓẓal 'in böyle bir çalışmaya, al-Ḥalîl 'in eserine özenerek teşebbüs etmiş olması da mümkün bulunmakla beraber, çok daha önce mevcûdiyeti bilinen bâzı tâbirler de göz önünde tutulur-

¹ al-Aḥfaş, K. *al-ḳavāfî*, s. 68.

² *al-Fihrist*, s. 69; *İnbâh*, III, 302; *İrşâd*, XIX, 167.

sa, bu iki müellifin eserlerine tekaddüm eden, hiç değilse tasvirî bâzı denemelerin yapılmış olması çok muhtemeldir. Her hâlde bütün çalışmalarında, eline aldığı her mevzûu bir takım esaslara ırcâ ederek tasnif ve tertip eden bu müstesna âlim, al-Ḥalîl, daha önceki teşebbüslerin hepsini silerek yaşayacak olan sistemini kurmuştur. Eski müelliflerin onu bu işin öncüsü, vâzıı olarak zikretmelerini bu mânâda anlamak gerekir. Kafiye husûsunda da vaziyet aynıdır. Yâni bu mes'eleyi de sistemli bir izah şekline bağlayan yine aynı şahsiyet olmuştur.

al-Ḥalîl'i arûz mevzûuna yönelten vesîleler hakkında nakledilen fıkralardan hangisinin ilk kıvılcımı teşkil ettiği kestirilemezse de, onun mes'eleyi —her hangi bir tesâdüfün sevgiyle değil, aksine— pek şuurlu ve hazırlıklı olarak ele aldığı muhakkaktır. Onun sistemine al-Aḥfaş'ın bâzı ilâveler yaptığı söylenir ki, bunlardan biri *mutadârik* bahridir. Ancak, bizzat al-Ḥalîl'in bu bahrin iki değişik vezninde iki ayrı kasîdesi vardı¹. Buna göre bahis mevzûu bahir al-Ḥalîl için meçhul değildi. Bu bahri te'sis ettiği sisteme almayışı her hâlde onu çok yeni bulması ve klâsik bahirler arasına koymak istemeyişinden ileri gelmiş olacaktır².

¹ Bu ilki kasîdeden alınmış birkaç beyit için bk. *Nūr al-ḳabas*, s. 60; *İnbâh*, I, 342.

² al-Ḥalîl'in arûza dâir birden fazla eser kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Zira eski kaynaklarda *K. al-ʿarûz* (*al-Fîhris*,

III. / IX. asrın başlarından itibâren bu mevzûda müteâddit eserler yazılmış¹, daha sonraları zikre-

s. 43, str. 25; *İrşād*, XI, 74; *Kaşf*, md. *‘arūz*), *K. al-miṣāl min al-‘arūz* (az-Zubaydī, s. 291), *K. al-farṣ [fi'l-‘arūz]* (az-Zubaydī, s. 291) gibi isimlerle anılan eserlerinden bahsedilir. Hatta az-Zubaydī'deki kayıtlara nazaran *‘Abbās b. Firnās* (274/887) zikredilen son iki eseri görmüştür. Ancak onun bu mevzûdaki eserlerinden biri, hem kendi çalışmalarının, hem de müteâkib çalışmaların esasını teşkil etmiş olmalıdır. O, bu mühim eserde Arap nazmının ritm itibâriyle iç yapısını ilk defa tahlil etmiş, şâirlerin kullanmış oldukları pek bol sayıdaki vezinleri önce 15 grupta (*baḥr*'de), bu 15 grubu da 5 dâirede toplayarak insicamlı bir îzah tarzı bulmuştu. Yukarda temas edildiği gibi, al-Ḥalîl'in usûlünü vaz'ından önce şâirler vezinleri *inṣād*'ın ifâde etmek istediği bir nevi makam ile öğreniyor ve tatbik ediyorlardı. al-Ḥalîl'in bugün mâhiyeti hakkında kesin bir şey söyleyemeyeceğimiz bu makam veya âhenkten hareket etmiş olması, bâzı mûtâlara göre, pek muhtemeldir. Mûsikîye dayanan pratik vezin bilgisini, açık veya kapalı hece gruplarının âhenkli tertibine istinad eden usûlüne bağlayarak arûzu îzah çâresini bulan al-Ḥalîl, bu arada mûsikî ile de meşgul olmuştur. Nitekim onun mûsikîye dâir *K. al-îḳā‘* ve *K. an-nağam* adlı eserler yazdığı da kaydedilir (*al-Fihrist*, s. 43, str. 26; *İnbāh*, I, 346).

¹ al-Ḥalîl'den sonra arûz ve kafiye dâir eser yazdığı anlaşılan müelliflerden biri Abū ‘Alī Muḥammed b. al-Mustanîr al-Ḳuṭrub (206/821-22)'dur (*al-Fihrist*, s. 53, *Nūr al-ḳabas*, s. 174). Aynı nesilden olan büyük dil ve edebiyat âlimi al-Aḥḡaṣ (Abu'l-Ḥasan Sa‘îd b. Mas‘ada) de her iki mevzûa dâir eserler (*al-Fihrist*, s. 52; *İrşād*, XI, 230; *İnbāh*, II, 40, 42) yazmış ve yukarda işâret edildiği gibi, *matadārik* bahrini al-Ḥalîl'in sistemine ilâve etmiştir. al-Aḥḡaṣ'ın şimdilik bir nüshası bilinen, fakat neşredilmemiş bulunan *K. al-‘arūz* 'u (bk. *Fihrist maḥṭūṭāt al-Masūdî al-Aḡmedî bi-Tanṣū*, İskenderiye, 1964, s. 111), bu

dilen klâsik vezinlere, yeni vezinler, hatta vezin grupları demek olan bahirler ilâve edilmek isten-

sâhada kaleme alınmış ve mevcut eserlerin en eskisidir. al-Ahfaş'ın kafiye dâir eseri de bugün elimizdedir (bk. bibl.). Bu eserleri Abū 'Osmān al-Māzinī (249/863) 'nin (*al-Fihrist*, s. 57; *İrşād*, VII, 122; *İnbāh*, I, 247) ve Abu'l- 'Abbās al-Mubarrad (285/898)'in eserleri (*al-Fihrist*, s. 59, str. 18, 25; *İrşād*, XIX, 122; *İnbāh*, III, 52, 251) tâkip eder. IV./X. asrın başlarında vefat eden müelliflerden Abū Muhammed 'Abdallāh b. Maḥ-niūd al-Ḳayrāvānī al-Makfūf (308/920, telifi için bk. az-Zu-baydī, s. 257; *İnbāh*, II, 148, str. 1-2) da arûza dâir mühim bir eser yazmıştı. Daha sonraları bu mevzûda yüzlerce eser yazılmıştır. *El²*'da, Gotthold Weil, *'arūḏ* maddesinde, mevcut ilk eseri İbn Kaysān (320/932)'ın *Talkīb al-ḳavāfī va talkīb ḥarakātihā* (nşr. W. Wright, *Opuscula arabica*, 1859, s. 47-74) adlı eseri ile başlatarak müteâkib asırlarda yazılan eserlerin başlıcalarının kısa bir listesini vermiştir. Bu listeye al-Ahfaş'ın yukarıda zikredilen kitabından başka, hiç olmazsa hicrî IV. asırda kaleme alınmış ve hâlen mevcut şu eserler ilâve edilmelidir: Abū İshāk İbrāhīm b. Sarī az-Zaccāc (311 / 923)'ın *K. al-'arūḏ* 'u (Carullah Efendi, nr. 1834 / 4, vr. 215^a-220^a) İbn as-Sarrāc (316/ 929) 'ın *K. al-'arūḏ* 'u (bk. *Liste de manuscrits arabes précieux, exposés à la Bibliothèque de l'Université Quaraouiyine à Fès, à l'occasion du onzième centenaire de la fondation de cette université*, Rabat, 1960, s. 42, nr. 181/10) ve İsmā'īl b. Hammād al-Cavharī (396/ 1006) 'nin *K. 'arūḏ al-varaḳa* ve *K. al-ḳavāfī* 'si (Âtîf Efendi, nr. 1991).

Ayrıca adab kitaplarında bâzan arûz ve kafiye dâir bâb-lar ayrılmıştır. Bunlardan İbn 'Abd Rabbihi (328/940) 'nin *al-'İḳd al-farīd* 'inin *K. al-camharat as-sāniya fī a'ārīḏ as-ši' r va 'ilal al-ḳavāfī* adlı bölümü müstakil bir kitap teşkil edecek hacimdedir (V, 424-495). Müellifin yer yer kullandığı ifâdeler-den, onun al-Halīl'in eserini gördüğüne hükmetmek mümkündür

miş¹, fakat umûmiyetle bunlar mevzîî teşebbüsler olarak kalmış, arûz klâsik 16 bahrin içinde gelişmiştir.

**Nazmın yapısı, kasfı
recez ve recezin
gelişmesi**

Arap nazmında en küçük nazım parçası beyit'tir. Kadîm devirden beri bir beytin şekilce olduğu gibi mânâca da bir bütün teşkil etmesi âdetâ bir zarûretti. Bu husus şâiri, fikrini mahdud

(msl. bk. s. 424, str. 6-14). İbn 'Abd Rabbihi, eserinde teferuâta dâir bâzı tenkidlerine rağmen, al-Ḥalîl'e tamamiyle sâdık kalmış, 16. bahir olan *mutadârik*'i almamış, hatta muhtelif vezinler için al-Ḥalîl'in verdiği misâlleri muhâfaza etmiştir.

1 al-Cavharî gibi bâzı müellifler de al-Ḥalîl'in dâire ve bahirler içerisinde vezinleri gruplandırma tarzında değişiklik yapmak istemişlerdir. Bunların yaptıkları şey aynı vezinleri başka münâsebetler tesîs ederek, fakat yine aynı prensip dâhilinde, yeniden gruplandırmaktır. Ancak bâzıları muhtelif yeni vezinler aramışlar ve bunları yeni bahirlerde toplamışlardır. Meselâ VII. asır müelliflerinden Şâlih b. Abi 'l-Ḥasan 'Alî b. aş-Şarîf ar-Rundî, K. *al-vaḫfî fî naẓm al-kaḫvâfî*'inde (vr. 111^b-113^b) on yeni bahir zikretmiş ve bunların yedisini klâsik dâirelere yerleştirmiştir; üçü ise bu dâirelerden hâriçtir. Bâzı şâirlerin bu yeni vezinleri denedikleri de anlaşılmaktadır.

İran arûzunun, ilk iki dâirede toplanan *ṭavîl*, *basîṭ*, *maḏîd*, *vāfir* ve *kāmil* hâriç, diğer 11 bahre dayandığı mâlumdur. İran nazmı için de müteaddit yeni vezinler hatta bahirler aranmıştır. Nitekim bunları Şams-i Kays, *al-Muḥcam fî ma'āyîr aş'ār al-'Acam*'inde (s. 181-189 krş. Ahmed Hamdi, *Tashîlû 'l-arûz*, s. 142-146, 149-155, 157-165) görmek mümkündür.

bir hüküm çerçevesi içinde ifâdeye ve teksîfe zorlamıştır. Bu kaideyi ancak bâzı belli hâllerde ve husûsî ifâde şekillerinde¹ ihlâl eden şâir için *taẓmīn* (bir hükmün, bir cümleinin beyitten taşması) kusur telâkki edilmiştir. Eski şiirlerin, beyit tertipleri birbirinden farklı rivâyetlerle intikal etmesinin başlıca sebebi, beyitlerin bu tarz yapısıdır. Bu telâkkî, İran ve Türk şiirinde, bilhassa gazellerde daha kuvvetle yaşamıştır: Meselâ Şā^cib (1081 / 1670-1671)'in müstakil beyitlerden müteşekkil bir dîvânı vardır.

Câhiliyye devrinde ve bu devrin şiir an'anesinin devam ettiği hicretin ilk yarım asrında birbirinden açıkça ayrılan iki nazım nev'i vardı: *racaz* ve *kaşîd*². Recez, yapısı itibâriyle diğerlerinden çok farklıdır: Arûzun yine aynı adı taşı-

¹ Bk. R. Blachère, s. 365.

² Eski müellifler bu iki tâbiri aralarındaki farkı belirterek zikretmişlerdir, msl. bk. al-Câhiz, *al-Bayân va 't-tabyîn*, I. 51, 151; aş-Şi^cr va'ş-şu^carâ', s. 595; al-^cUmda, I, 65, 121; al-Muzhir, II, 242, sondan 4.-8. satır (=II², 484, str. 4).

Bâzı şiirlerde umûmîyetle kullanıla gelen ve al-Halîl tarafından kat'i kaidelere bağlanmış vezinlerle îzah edilemiyen şekiller vardır. Bunun en eski nümûnelerinden biri ^cAbîd b. al-Abras'ın *Mu^callaqât* arasına alınan kasîdesidir, Şiir tenkidcilerinin nazım kusurlarından saydıkları (msl. bk. al-Marzubânî, *al-Muvaşşah*, s. 122; İcudâma b. Ca^cfar, *Nağd aş-şî^cr*, s. 106-107; al-^cUmda, I, 91) bu husustan bahsederken al-Ahfaş, vezin bakımından beyitlerinin yapısı birbirine uymayan bütün zayıf şiirlere

yan bahriyle nazmedilir¹. Recezde bir beyit, mısra diyebileceğimiz iki *şatır*'dan mürekkep değildir. Bir başka ifâdeyle bunda, her *şatır*, kafiye ile nihâyet bulan birer beyit hâlinedir. Arap şiirinin en eski şekli kabûl edildiği hâlde, Câhiliyye devrinden pek az recez muhâfaza edilebilmiştir. Çünkü bu şekil, *hidâ'*, hakaret, savaşçıların birbirlerine meydan okumaları, kadınların muhâriplere serzenişleri, ninniler v. s. gibi ânî ilhamların irticâlen ifâdesinde kullanılırdı. Bunlar umûmîyetle kısa şiirlerdir. an-Nâbiğat az-Zubyânî, Zuhayr, 'Antara, Tarafa, 'Al-ğama gibi birçok büyük şâirin mevcut şiirleri arasında receze tesâdüf edilmez. Başlangıçta yüksek san'at şekli sayılmayan recezi² kasîde tipinde

ramal denildiğini ve bunun kusur ('ayb) kabûl edildiğini kaydeden (K. *al-ğavâfî*, s. 67). Daha sonra yaptığı açıklamaya göre (s. 68), Arapların çoğu, bütün şiirleri *ğaşîd*, *ramal* ve *racaz*'den ibâret sayarlar. *Ğaşîd*, *ğavîl* ile *basîğ*, *kâmil*, *madîd*, *vâfir* ve *racaz* bahirlerinin tam şekilleriyle nazmedilen şiirlerdir. Deveye binmiş olarak yolculuk yapanlar bu şiirlerle tegannî ederler. Bununla berâber deveye binmiş olanların *ğafîf* ile tegannî ettiklerini ileri sürenler de vardır. *Racaz*, beyitleri üç cüz'lü manzûmelerdir. Araplar bunu çalışırken, develeri sevkederken *hidâ'*larında terennüm ederler. *Ramal*, bu iki tarzdan ayrı olan bütün şiirlerdir (krş. *al-Muvaşşah*, s. 23-24). al-Ağfaş'ın bu ifâdesine göre *ramal*, bir bahir adı olmaktan başka ve belki daha önce, başka mânâlarda ıstılah olarak kullanılıyor, hatta bir nazım nev'ine delâlet ediyordu.

¹ Bk. A. Schaade, N. M. Çetin, *Recez*, I, IX, 657-663.

² Bu telâkki islâmî devirde de bir müddet devam etmiş-

uzun şiirler hâline sokaş şâir, al-Ağlab b. Cuşam al-^cİclî (21 / 641) olmuştur. al-Cumaî¹'nin bu şâirden "recez söyleyenlerin ilki" diye bahsetmesi bu yüzdendir. Bu yeni tip recezlere *urcūza* (cm. *arācīz*) denmiştir. Hicrî I. asrın yarısından sonra gittikçe rağbet gören bu tarz, bâzı san'atkârların eserlerinde büyük ölçüde yer almış, hatta zamanla ilhâmını yalnız *urcūza*'lerle terennüm eden *rāciz* (veya *raccāz*, *raccāza*)'ler ("recez şâirleri") yetiştirmiştir². al-^cAccāc (97 / 646) ve oğlu Ru'ba (145/762) bu tarzın en büyük mümessilleri sayılırlar. Meselâ Ru'ba'de görüldüğü gibi, bâzan 400 beyitlik bir *urcūza* söylemek çok zordu; çünkü pek kısa fasıllarla kafiyeleli kelimelerin tekrarını gerektiriyordu. Diğer taraftan bu şekil, mahallî dil unsurlarını bol ve rahat kullanma an'anesine de bağılı kalmıştır. Bu sebeple recezlerde nâdir kelimelere çok yer verilmiştir.

Recezin eriştiği bu parlak devir uzun zaman devam etmedi. Abbâsî devrinin başlarından itibaren

tir. Meselâ Z̤ur 'r-Rumma (117/735-36), yalnız recez nazmetmesini bilen şâir Hişām al-Mara'î'yi hicvedince bu şâir dostu Carîr 'e baş vurarak "Ben bir rācizim, o kasîde söylüyor, recez hicivde kasîde kadar kuvvetli değil" diyerek ondan yardım istemişti, bk. al-Cumaî, s. 473; al-^cUmda, I, 56.

¹ *Ṭabaḳāt*, s. 571; krş. *aş-Şi'r va 'ş-şu'arā'*, s. 595; al-^cUmda, I, 56; al-*Muzhir*, II, 243, str. 5-6 (=II², 484); C.—A. Nallino, *Littérature arabe*, s. 146 v. dd.

² C.—A. Nallino, *aynı eser*, s. 151 v. d.

bu şeklin kullanılış sâhası âdeta sınırlanarak hikâye, fıkra, tasvir, öğretici eserler v. s. gibi bâzı mevzûlara tahsis edildi. Bununla berâber *urcûza*, *mesnevî* (*maşnavî*) gibi bâzı ehemmiyetli nazım şekillerinin doğmasına ve gelişmesine yol açtı. Buna arap şiirinde *mu z d a v i c* şiir veya *mu z d a v i c a* denmiştir. *Urcûza*'lerin birer mısra uzunluğundaki kısa beyitlerinin ikişer ikişer kafiyelemesinden ibâret olan *mu z d a v i c a*, uzun manzûmelerin yazılabilmesine imkân vermiştir (*racaz*'de bir *şatır*'lık parçaya, *mu z d a v i c a*'de iki *şatır*'lık parçaya beyit denilmektedir).

Mesnevî şeklinin, İran şiirinde daha Pehlevî devresinde mevcut olduğu, mensûr sanılan bâzı metinlerin bu tarzda kafiyelemiş manzûm eserlerden ibâret bulunduğu ileri sürülmüş¹, bu şeklin ilk arapça örneklerini İran asıllı Abân b. 'Abdalhamîd al-Lâhikî (200/815)'nin verdiği kabul edilmiştir. Abân'ın başta, 14.000 beyit olduğu rivâyet edilen *Kalîla va Dimna* tercümesi olmak üzere Pehlevî'den Arapça'ya çevirdiği eserlerle kendi te'lifleri belki bu şeklin kullanıldığı ilk uzun eserlerdir². Abân'ın ve onun çalışmalarını devam ettiren oğlu Hâmdân'ın aslen İranlı oluşları, pehlevî dil ve edebiyatına vukufı, yukarda zikredilen kanâati teyit eder görünürse de,

¹ Bk. /A, VIII, 128-129.

² Abân'ın sâdece bâzılarından küçük parçalar kalmış olan eserleri için bk. *GAL, Suppl.*, I, 238.

arap şiirinde *muzdavica*'nin çok daha eski bir tarihi olduğuna işâret edilmelidir: Nitekim Valîd b. Yazîd (hilâfeti: 125-126 / 743-744)'in bu tarzda 19 beyitlik bir hutbesi vardır¹; Hammâd 'Acrâd (161/778)'in de bir *muzdavica*'sinden bahsedilir². Hatta bunu çok eski bir tarihe kadar götürmemize imkân verecek örnekler mevcuttur. Takrîben mîlâdî 250'de cereyan ettiği sanılan³ ve iki kardeş kabîle (Taşm ve Cadîs) arasında geçen bir hâdisenin, masal unsurlarına dayanan tâlî teferruatla süslenmiş rivâyetinde bâzı manzûmeler de nakledilir. H. H. Bräu'ya göre⁴: "Kaynaklarda parçalar hâlinde muhâfaza edilmiş bulunan ve halk şarkılarını andıran bu eski recezler, şüphesiz hikâyenin aslındaki şeklini aksettiren bir nazım tarzının, bir manzûm hikâye şeklinin kalıntılarıdır." Bugünkü şekilleri ile de Câhiliyye devri mahsûlû olması gereken bahis mevzûu parçalar arasında müzdevce tarzında olanlar vardır⁵.

Mevcut nümûne ve bilgilere göre bu şekil, arap şiirinde tabîî bir gelişme kaydetmiş, Abû Nuvâs (198/813), Abu 'l-^cAtâhiya (211/826)⁶, İbn al-Mu^ctazz

¹ *al-Ağānī*, VI, 128 v. d. (= VIII³, 57 v. d.).

² *al-Ağānī*, XIII, 74 (= XIV³, 324).

³ T, H. Weir, *Cedis*, I A. III, 42.

⁴ I A, XII, 81^b.

⁵ *al-Ağānī*, XI³, 165-166.

⁶ *Dīwān*, s. 361-364; *al-Ağānī*, III, 143 v. d. (= IV³, 36 v. d.).

(296/908)¹ gibi şâirler, eserlerinde bu tarza yer vermişlerdir. İbn ‘Abd Rabbihi’nin Endelüs Emevî-lerinden III. ‘Abdarrahmân b. Muhammed’in hicrî 301-322 yılları arasındaki gazâ ve fetihlerine dâir 445 beyitlik şiiri² bu tarzın târihî-destânî mevzû-larda kullanıldığını da göstermesi bakımından mü-himdir.

Şiir için kullanılan eski **Kasîd ve kasîde** tâbirlerden biri *ķarîẓ*’dir. Bu tâbir önceleri muhtemelen, kasî-deye nazaran daha kısa manzûmeleri ifâde ediyordu; fakat III. / IX. asırdan sonra recez de dâhil, geniş mânâsiyle şiir ve nazım karşılığı olarak kullanılmıştır³. Bu tâbire nazaran medlûlü daha açık olan *ķaşıd* ise ikişer mısralık (*ķaṭr*) ve son mısraları birbiri ile kafiyeli beyitlerden müteşekkil, emek mahsûlü manzûmelere delâlet etmiştir. Aynı kökten iştikak eden *ķaşıda* uzun bir şiir olup sâdece şekle âit bir husûsiyeti değil, fakat aynı zamanda muayyen mevzûların dâhilî bir tertip ve nizam içinde işlenmesini de gerektiren bir edebî nevidir. Arap şiirinin en eski nümûnelerinde yüksek san’at eserleri bu tarzda söylenmişlerdir.

Klâsik kasîde’nin, dâhilî plânını (aş. bk.)

¹ *Dîvân*, cüz IV, 72-79.

² *al-‘İķd al-farîd*, IV, 501-527.

³ Krş. al-Ma‘arrî, *Risâlat al-ķaṭrān*, s. 297 v. d.

tabîî bir gelişme sonunda kazandığı anlaşılmaktadır. Bununla berâber Araplar, bunu her hangi bir san'atkârın ihtirâî gibi düşünerek muayyen bir başlangıca bağlamak istemişlerdir: İlk defa kasîde nazmeden şâirin al-Muhallil b. Rabî'at at-Tağlibî olduğu söylenir¹. Diğer taraftan şâirin, klâsik kasîdenin en mümeyyiz parçası olan *nasîb'e*, terkedilmiş bir konak yerinde kalan izlerin önünde durup, orada, ayrı düştüğü sevgilisiyle geçen günlerini yâdederek başlaması çığını İmrû'ulqays'ın açtığı rivâyeti vardır². Halbuki bizzat İmrû'ulqays bahis mevzûu izlerin önünde "İbn Hızâm (veya İbn Humâm)'ın ağladığı gibi" göz yaşı dökmek ister³.

Kasîdenin mebdei için, açık bir tereddüt ve zorlama ile belli bir tarih ve şahıs tesbiti husûsundaki bu rivâyetleri tetkîk eden R. Blachère'e göre, bu arada adı geçen şâirlerin yaşadıkları bölgeye dikkat ederek, bunlarda bir hakikat payı sezmek de mümkündür: Muhtemelen kasîde, mîlâdî V. asrın ortalarında, Şarkî Arabistan'da, Bakr ve Tağ-

¹ al-Cumahî, s. 33; *aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ*, s. 266; *al-Muvaşşah*, s. 105.

² al-Cumahî, s. 46; *aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ*, s. 57, 77. Bu sûretle şiire başlama tarzının mâhiyeti ve müteaddit nü'nûneler için bk. 'İzzat Hasan, *Şi'r al-vuķūf 'ata 'l-aţlāl. Maccalla Macma' al-Luġat al-'Arabî ya bi-Dimaşk*, 1968, XLIII, 351-368, 635-642; 1969, XLIV, 505-514, 813-823.

³ al-Cumahî, s. 33; *aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ* s. 77; *Hızāna*, II, 235 v. d.

lib kabîleleri arasında gelişmiş, Hîra muhîti vasıtasıyla yayılma imkânı bulmuştur ¹.

Tek kafiyeyle istinad eden kasîde, Arap edebiyatında umûmîyetle 30-120 beyitlik bir şiidir. Bununla berâber İbn al-Fâriż 'da görüldüğü gibi 700 beyti aştığı da olmuştur. Klâsik kasîdenin ilk beytinin murassâ olması mîlâdî VI. asırdan beri âdet hâlindeydi; fakat bu, terkedilemez bir kaide değildi.

Arap şiirinin en mühim tarzı olan klâsik kasîdenin iç yapısı, muhtevâ plânı, eski şâirin meşgul olduğu ana mevzûlarla sıkı sıkıya bağlı bulunup üç merhalelidir: Şiire, terkedilmiş bir konak yerinin tasviri ile başlayan şâir, birinci kısımda ayrılık ve hâtıra temleriyle sevgilisinden ve aşkından bahseder. *Nasîb* denen bu kısım muhtemelen daha önceleri müstakil olarak nazmedilen hazin aşk neşîdelerinden alınmıştır. İkinci kısım, çölde geçen uzun, yorucu ve tehlikeli bir yolculuğun, bu esnâda şâirin bindiği devenin, rastladığı bir çöl hayvanının tasvirini, nihâyet üçüncü kısım, kasîdeye hüviyetini veren asıl mevzûu (*madh*, *fahır* v.s.) ihtiva eder.

'Amr b. Kulşûm'un *Mu'allaka*'sı gibi muhtelif vasîlelerle tamamlandığı bilinen kasîdeler vardır. Bunların inşâ safhalarından her hangi birinde

¹ R. Blachère, s. 376.

kalabilmeleri de pek tabîîdir. Bununla beraber Kasîdenin iç plânı başlangıçta kat'î değildi. Şâirler oldukça geniş bir serbestî içinde eserlerini nazmediyorlardı. Nitekim mevcut şekilleriyle, hicrî II.-III. asır âlimlerinin kesin bir kaide hâlinde tesbit ettikleri bu tertibe uymayan örnekler çoktur¹.

İbn Kûtayba'nın² klâsik kasîde hakkındaki mütâleası sâdece nazariyatçıların ve eskiye bağlı san'atkârların görüşünü değil, aynı zamanda değişen şartlar ve zevkin tesiriyle doğan bir eski-yeni ihtilâfının bu sâhadaki hareket noktalarını da aksettirir. İbn Kûtayba'ye göre yeni şâir, eserinde, eskilerin yolundan ayrılıp mâmur ve sağlam yapılı menzillerin önünde durarak şiire başlamamalı, yolculuğunu deveden başka bir binek hayvanı ile yapmamalıdır. Hatta memdûhuna giderken geçtiği yol, nergis (*narcîs*), mersin (*ās*) ve gül (*vard*) biten bir arâzi olamaz. Çünkü eskiler kasîdelerinde, yavşan otu (*şîh*), fesleğen (*hanva*) ve bir nev'i papatya (*'arāra*) yetişen bâdiyelerden geçmişlerdir. Kudretli şâir, kasîde'nin bütün kısımlarında muvaffak olan, bunları şiirinde muvâzeneli ve insicamlı olarak işleyen, birinden diğerine ustalıkla geçebilendir.

Nazarîyecilerin sert hükümlerine rağmen, Arap şiirinde hayatı ve tabiatı seleflerinin çizdiği tablo-

¹ Misâller için bk. R. Blachère, *aynı eser*, s. 377.

² *aş-Şi'r va 'ş-şu'arā* s. 20 v. d.

larda görmek ve onların benzerlerini inşâ etmek isteyen san'atkârların yanı sıra, başlangıçta karşılaştıkları bütün yadırganmalara rağmen "nergis" ten ve "gül" den bahsedenler ve Abū Nuvās, Abū'l-[‘]Atāhiya, al-Mutanabbī gibi, kasîdenin iç yapısını arzu ve mizaçlarına göre değiştirenler de kendilerini kabûl ettirebilmişlerdir.

Eski şâirlerden kasîde gibi dâhili bir plânı olmayan kısa manzûmeler de intikal etmiştir. Bunların bâzıları uzun şiirlerden kalmış parçalar-
dır. Fakat bir kısmının aslında da böyle kısa şiir-
ler olduğu sanılmaktadır. Nitekim sonraları da aşkî,
dinî, felsefî v.s. bir mevzûu işleyen *kıṭʿa*'ların söy-
lenmesine devam edilmiştir. Kasîdenin *nasīb* kıs-
mından ayrı, müstakil aşk şiirleri nazmetmeğe
tağazzul denirdi. İran ve Türk edebiyatlarındaki
mânâsiyle gazel, Ârap şiirinde yoktur. Bu tarz,
klâsik şeklini İran edebiyatında kazanmıştır.

Hārūn ar-Raṣīd zamanında bir câriye halk
dilinde şiirler söyleme modasını açtı. Ayrıca bend
mânâsında kıt'alardan mürekkep nazım şekilleri
doğmağa başladı. Bağdad'da bilhassa Ramazan
gecelerinde halk diliyle söylenen şarkılar kıt'a
şeklinde idi. Bu, kıt'alardan kurulu şekiller, Ende-
lūs'te büyük bir gelişme gösterdi. Muhtelif şekil-
leri bulunan *muvaşşah*'lar ve İbn Kuzmân'ın edebî
nevîler arasına yükseltmek istediği *zaccal* bu cümle-
dendir. Bu hareketler nazmı şekil bakımından zen-

ginleştiren klişeleşen eski şiir dilinin sert kayıtlarını da yumuşatıyordu.

Eski Arap şiiri, ekseriya inşâdına sebep olan bir hâdisenin hikâyesiyle birlikte nakledilmiştir. Bu hâl onun hayata olan sıkı bağıny gösterir. Eski şâir her ne kadar ilhâmını *cinn*'i vasıtasıyla, müşahhas dünyanın ötesindeki bir kaynağa bağlamak ister görünürse de¹, san'atkârın bu kaynaktan istifâde edebilmesi hakikî bir âmile bağılı idi. Onun dilinin çözülmesi, kendi tasavvurunca cinninin fısıldaması için, sevin-direcek, coşturacak, gazaba getirecek şartlar lâzımdı. Meselâ rivâyete göre aş-Şanfarâ, kendisini tuzaga düşürerek eziyet eden düşmanlarına, şiir söylemesini istedikleri zaman, "şiir meserret ânında söylenir" demiş; bununla berâber içinde bulunduğu acı şartlar ona son beyitlerini ilhâm etmişti². Arţât b. Suhayya de 'Abdalmalik b. Marvân'ın arzûsuna, "bugün nasıl şiir söyleyebilirim? Ne içtim, ne sevindim, ne kızdım, ne de korktum..." şeklinde cevap vermişti³.

¹ Bk. s. 12. v. d.

² *al-Ağânî*, XXI, 130; *aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ*³, 25 v. d.; sâir yerler için bk. F. Krenkow, N. M. Çetin, *Şâir*, I, 425.

³ *aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ*³, s. 25, 504; *al-Ağânî*, XI, 140 (= XIII³, 31).

Eski müellifler, bahsedilen tabiat üstü kaynağın zamanla yerini alan, ilhâmı teşvik edici ve şiir söylemeyi kolaylaştırıcı şartları tesbit etmeye çalışmışlardır¹. Bunların başlıcaları ihtiras derecesinde şiddetli arzu, özleyiş, aşk, sevinç veya kederden doğan şiddetli heyecan, öfke v.s. dir². Bunların sayısını daha artırmak da mümkündür.

Eski Arap şâiri, ilhâmını ifâdeye müsâit ruh hâlini idrâk ettiği zaman³, teferruâta kadar inen bir müşâhede kudretine sâhip gözlerini iç âlemine değil, müşahhas âleme çeviriyordu. Zamanla bu

¹ aş-Şi'r va 'ş-şu'arâ', s. 24 v. d., 37; *al-'Umda*, I, 136 v. d. ; *Introduction*, s. XXXI, 15, 26 ve not 63.

² Eski müellifler bu noktadan hareketle şâirlere ve onların eserlerine dikkat etmişler, bir san'atkârın mizâcının her türlü his ve heyecânı terennüme müsâit olmadığını görerek, şairlerin muayyen mevzûlarda muvaffak olduklarını, her şâirin her mevzûda aynı başarıya ulaşamadığını belirtmişlerdir. msl. *Zu'r-Rumma*, terkedilmiş yurt tasvirlerindeki başarısını medih ve hicivde gösterememiştir, msl. bk. *al-'Umda*, I, 138.

³ San'atkârlar ilhâmı dâvet ve şiir söylemelerini kolaylaştırmak için kendilerine en uygun şartları aramışlardır. Meselâ Kugayy'ir, şiir söylemekte güçlük çektiği zaman bahçelerde, tabiatte dolaşırdı; Carîr, gece ışık yakar, tek başına bir köşeye çekilir, bâzan da evinin damına çıkar, yatar, yalnızlığını iyice hissedebilmesi için başını örterdi; al-Farazdağ ise, devesine biner yalnız başına ıssız dağ yollarında, vâdilerde dolaşırdı; Abû Nuvâs, kendi ifâdesine göre, şiir söylemek istediği zaman sarhoşlukla ayıklık arasındaki hâlin huna müsâit olduğunu ileri sürerek, şarap içerdi, bk. *al-'Umda*, I, 137 v. d.

davranış, oldukça değişti. San'atkârlar, hâricî âlem-den aldıkları ilhâmı, seleflerinin eserlerinden seçilmiş unsurları, bir takım ince ve muayyen hendesî nisbetlerle tanzîm sûretiyle inşâ ettikleri kendi san'at dünyalarında işleyip ifâde edebilmek için gözlerini dışarıya kapamayı tercihe başladılar. Bu hâl bilhassa İran edebiyatında ve klâsik Türk şiirinde son haddine kadar inkişaf imkânını buldu.

Bu arada nazım veya nesirde, san'at eserlerinin doğuşuna müsâit olan veya bunu güçleştiren zaman ve hâller üzerinde de durulmuştur. İbn Kuttayba, ifâdenin hemen eşiğine kadar yaklaşmış ilhâmları uzaklaştıran, serkeş ve kolay yola gelmeyen ilhâmların ifâdesini daha da güçleştiren zamanların bulunduğunu söyleyerek bunun sebebini insanın tabiatine (*al-ğarîza*) tesir eden rahatsız edici bir şeyin yenmiş olmasında, kalbi bir kederin meşgul etmesinde arar. Böyle, şiire elverişsiz anlarından bahseden al-Farazdağ "Ben, Tamîm kabîlesinin en büyük şâiriyim; bununla berâber öyle anlarım oluyor ki, bu anlarda azı dışının çekilmesi benim için bir beyit söylemekten daha kolay" demiştir. Buna mukabil bâzı hâl ve zamanlar da şâire ilhâmını kolay ifâde edebilme imkânını verir. Bu müsâit zamanlar, gecenin ilk kısmıyla uykudan evvelki saatler, günün ilk yarısında öğle yemeğinden önceki saatler, insanı ferahlatan *davâ'*lar içildiği günler, san'atkârın tek başına bir yere kapandığı veya yolculukta yalnız başına kaldığı

vakitlerdir. Böyle anlarda ifâdeye yakın ilhâmlar âdeta koşuşur, uzak ve çekingen ilhâmların ifâdesi kolaylaşır. Maddî ve mânevî tesirlerle san'atın güçleştiği, yahut kolaylaştığı hâl ve zamanların bulunması, bir san'atkârın mensûr veya manzûm eserlerinin dâima aynı seviyede olmamasını neticelendirebilir. Meselâ an-Nâbiğat al-Ca 'dî ve benzeri şâirlerin eserleri arasında en güzel parçaların yanında değersizlerinin de bulunması bu yüzdendir. Büyük şâirler baştan sonuna kadar eserlerinde yüksek bir seviyeyi devâm ettirebilenlerdir. Nitekim en büyük şâir şiirine başlanıldığı zaman bitirilmeden bırakılamıyandır¹.

Pek tabîî olarak ilhâmın güzel ifâde edilmesi de gerekir. Eski müellifler şiirin seviyesini düşüren dil ve nazım tekniği kusurları üzerinde uzun uzadıya durmuşlardır. Ancak, böyle hatâlardan sâlim olsa bile, sevimsiz bir kelime şiir heyecanını dağıtır, güzelliğini silebilir².

Daha Câhiliyye devrinden itibâren zihinleri meşgûl eden bir mes'ele *man aş'aru 'n-nâs?* -veya- *man aş'aru 'ş-şu'arâ?* ("en büyük şâir kimdir?,,) sorusu olmuştur³. Bu hususta müşterek bir kanâ-

¹ *aş-Si'r va 'ş-şu'arâ*, s. 26-27.

² *Aynı eser*, s. 15.

³ Meselâ bk. *Camhara*, s. 16; *al-Cumâhî*, s. 52-54; *al-Ağānî*⁸, IX, 109; *al-ʿİkd al-farīd*, V, 270 v. d.; *al-Inbāh*, III, 295, *al-Muzhir*, II. 239 v. d. (=II², 478 v. d.). Bu soru Arap

ate varılamayışın sebebi, ayrı mevzûlarda, şiirin muhtelif husûsiyetlerinde, başka başka san'atkârların daha başarılı olduğunun müşâhede edilmesidir. Nihâyet bunda da eski münekkîd veya bizzat şâirlerin vardıkları netice, san'atkârların mizaç ve psikolojileri olmuştur. Meselâ "en büyük şâir kimdir?" sorusuna şâir al-Huṭay'a (30/650) "korktuğu zaman an-Nâbiğa (az-Zubyânî), bir şey elde etmeyi istediği vakit Zuhayr, öfkelenince Carîr." demişti¹.

**Eski Arap şiirinin
belli başlı mevzû-
ları**

Gerçek san'atın, her devir ve muhitteki tezâhürlerinde olduğu gibi, eski Arap şiirinde de ze-

mîni, beşerî duygular teşkil ediyordu. Pek tabîî olarak zaman ve muhîte bağlı bir takım âmiller bu duyguların hem tezâhürlerini, hem de ifâde tarz ve şekillerini husûsîleştirmiş, onlara kendi aralarında öncelikler vermişti. Bu bakımdan Câhiliyye devri şâirinin cemiyette işgal ettiği yer, onun sanatının mevzûunda çok müessir olmuştur. Eski müellifler Câhiliyye devri şiiri ile aynı an'aneyi ana hatlariyle devam ettiren ilk islâmî asrın mahsûlleri hakkındaki müşâhede ve tenkidlerini kaydederler-

edebiyatında şiir tenkidinin ilk hareket noktalarından biri olmuştur. En büyük şâirin kim olduğu husûsundaki çeşitli kanâatlere dâir bâzı rivâyetler için bk. A. Trabulsi, s. 3-10, 259-60.

¹ *al-İkḍ al-farîd*, V, 271.

ken eski şiiri, ona hâkim olan ana mevzûlara göre tasnif etmişlerdir. Bahis mevzûu edebî mahsûlleri daha çok sayıda nümûneleriyle gören bu müelliflerden birkaçının bu husustaki fikirlerine kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Şiir hakkında yazılmış ve bugün elimizde bulunan en eski te'liflerden biri Abu'l-Abbās Sa'lab (291 / 904) 'in *Ḳavā'id aş-şi'r* 'idir¹. Müellif bu eserinde şiiri mevzûlarına göre 7 nev'e ayırır². *Madḥ* ("medih"), *hicā'* ("hiciv"), *marṣiya* ("mersiye"), *taşabbub* ("aşktan bahsetme"), *i'tizār* ("özür dileme"), *taşbīh* ("benzetme"), *iḳtişāş al-aḥbār* ("târihî-menkabevî rivâyetlerden bahsetme"). Bu tasnifin başında yer olan 4 madde Câhiliyye devrinin en belli başlı mevzûlarından; *i'tizār* 'a gelince, bu, aşağıda temas edileceği gibi sun'î olarak müstakil bir mevzû telâkki edilmiştir. *Taşbīh* 'i de yine ayrı bir mevzû saymak mümkün değildir.

Ḳudāma b. Ca'far (h. 320'den sonra), *Naḳd aş-şi'r*³ 'inde Sa'lab'inkine yakın bir tasnif verir⁴: *Madīḥ*, *hicā'*, *al-marāṣī*, *taşbīh*, *vaşf*, *nasīb* ("kadınları tasvir ve onlara karşı duyulan alâka ve aşktan bahsetme"). *Taşbīh* bir tarafa bırakılırsa burada,

¹ Neşri için bk. bibl.

² *Ḳavā'id aş-şi'r*, s. 183.

³ Burada istifâde edilen neşri için bk. bibl.

⁴ *Naḳd aş-şi'r* s. 23, 28, 44, 49, 55, 63, 65.

eski şiirin belli başlı nevilerinden olan ilk üç mevzû ve kasîdenin dâhilî kısımlarıyla alâkalı, bu sebeple öteden beri mevcut iki nevi olan *vaşf* ve *nasîb*'in zikredildiği görülür. Aynı müellif başka bir eserinde¹ bütün şiir nevilerini şu 4 grupta toplar: Medih, hiciv, hikemî şiirler ve hoş vakit geçirten hafif şiirler (*lahv*). Bu tasnifi verdikten sonra müellif, birçok nevilerin bu sayılanlara ithal edilebileceğini söyler: meselâ mersiye ölen bir kimseyi, fahr ise şâirin bizzat kendisini medhinden başka birşey değildir. Ayıplama ve çıkışma için söylenmiş şiirleri hicivde, kadın, şarap ve av şiirlerini de *lahv*'de toplamak mümkündür.

Abu 'l-Hasan Muhammed b. Aḥmed b. Ṭabāṭaba 'l-^cAlavî (322/934), şiir san'atına dâir meşhûr eserinin muhtelif yerlerinde, birbirini tamamlayan kayıtlarıyla² şöyle bir tasnif kabul ettiğini ifâde eder: *Madḥ* ve *tahānî* ("övgü" ve "tebrik") *iftihār* ("övünme"), *i'tizār*, *hicā*³, *risā*³ *vaşf*, *ğazal*, *iktişāş ma'āsir al-aslāf*.

Abū Hilāl al-^cAskarî (h. 400'den sonra)'nin *Dīvān al-ma'ānî*'sinde, gerek eserin bâb ve fasıllar hâlindeki tertibinde kabul edilen esaslar, gerekse bilhassa eski Arap şiirinin *aḫsām*'ı hakkında verilen bilgiler, müellifin ana mevzûlara dâir

¹ *Naḥd an-naḡr*, s. 70.

² *ʿIyār aş-şiʿr*, s. 6, 9, 16, 77, 111, 122.

görüşünü açıklar. Ona göre¹ Câhiliyye devri şiiri-
nin *kısm*'ları *madîh*, *hicā'*, *taşabbub* ve *marāşî'*dir.
Bunlara an-Nābiga altıncı bir nevi (*kısm*) olarak
i'tizār'ı ilâve etmiştir. Abū Hilāl al-^cAskarî bir
başka eserinde², zikredilen beş mevzûu tekrar ile
bunlara —yukarda adı geçen eserinde aynı bâbın
fasılları olarak *madh* ile bir arada mütâlea ettiği—
fahır'ı ekler.

İbn Raşîk, *al-^cUmda*'sinde üç ayrı tasnif
zikreder. Bunlardan sâhibini kaydetmediği ve fakat
mes'eleyi psikolojik zâviyeden ele alan bir görüşe
nazaran³ şiirin, her biri arzu (*rağba*), korku (*rah-
ba*), heyecan (*şarab*) ve hiddet (*ğazab*)'ten doğan
dört esas nev'i vardır: *Madh*, *i'tizār* ve *isti'tâf*, *na-
sīb* ve *ğazal*, *hicā'* ve *i'tāb*. Bu tasnifte her ne ka-
dar Aristo'nun fikirlerinin tesiri görülmek istenmiş
ise de⁴, muâyyen ruh hâllerinin şâir üzerindeki
müsbet ve menfi tesir ve alâkaları üzerinde uzun
uzun duran müellifler olmuştur. Dikkat edilirse,
eski san'atkâr ve müelliflerin ilhâmı teşvik edici
hâller diye saydıkları âmiller, İbn Raşîk'in naklet-
tiği tasnifin esâsasını teşkil etmektedir⁵. *al-^cUmda*

¹ *Dīvān al-ma'ānī*, I, 91.

² *K. aş-şinā'atayn*, s. 99.

³ *al-^cUmda*, I, 77.

⁴ Bk. A. Trabulsi, s. 218.

⁵ Bk. s. 75, Artât b. Suhayya'nın sözleri.

'de yer yer bu husustaki muhtelif görüşler zikredilir¹. Müellifin kendi görüşüne nazaran Arap şiirinin belli başlı mevzûları ondur². Bu tasnifte, yukarıda zikredilen beş esas mevzûa (*nasīb*, *madīh*, *risāʿ*, *hicāʿ*, *vaşf*), şunlar ilâve edilmiştir: *iftihār*, *al-iḵti-żāʿ* va' *l-istincāz* ("verilen bir va'din yerine getirilmesini isteme"), *al-vaʿīd* va' *l-inzār* ("tehdit ve korkutma"), *al-iʿtizār* ("özür, afv dileme") şiirleri.

Çoğu tam şiirler olmaktan ziyâde kısa parçalar hâlindeki manzûmeleri mevzûlarına göre muhtelif bâblarda toplayan mecmualar olup tarzın ilk nümûnesine uyarak *hamāsa* adını taşıyan³ bir seri eser de bu bakımdan dikkate alınmalıdır. Bunların en eskisi A b ū T a m m ā m (231 / 846)'ın *Kitāb al-ḥamāsa* (vaya *Dīvān al-ḥamāsa*, aynı mevzûdaki diğer eserlerinden ayırmak için: *Ḥamāsat al-kubrā*) diye anılan eseridir⁴. Eski Arap şiirinin en mühim kaynaklarından sayılan bu eserinde Abū

¹ Msl. bk. *al-ʿUmda*, I, 78 v. d.

² *Aynı eser*, II, 93, 103, 114, 117, 127, 128, 136, 138, 143, 216.

³ Abū Tammām'ın yukarıda zikredilen ve bu adı taşıyan eseri de ismini ilk bölümünden almış olmalıdır. Eski te'lifler bilindiği gibi, bâzan *bāb* yerine *kitāb* başlığını taşıyan bölümlere taksim edilirlerdi. Bu yüzden büyük bir ihtimalle Abū Tammām'ın bu eserinin ilk bölümünün başlığı eserin adı olmuştur. Nitekim onun aynı mâhiyetteki ikinci eserinin asıl ismi *al-Vaḥşī-yāt*'tır.

⁴ Eser ve bâbları için bk. s. 33-34.

Tammām, şiirleri on grupta tasnif ederken, yukarıda zikredilen beş esas mevzûa şunları ilâve etmiştir: *Hamāsa* ("yiğitlik, kahramanlık, cesaret"), *adab*¹, *as-siyar va'n-nu'ās* ("hayat, ömür; zamanla vücûdun gevşemesi, hislerin gücünü kaybetmesi"), *al-mulaḥ* ("hoş ve lâtif sözler"), *mazammāt an-nisā'* ("kadınları yerme"). Abū Tammām, *al-Vaḥşīyāt*'ında aynı tasnifi muhâfaza etmiştir.

al-Buḥturī'nin hamâsesi mânâ nüanslarına inen tafsilâtlı bir taksime göre tertip edilmiş olduğundan eski şiirin ana mevzûlarını tesbit husûsunda bizi vuzûhtan uzaklaştıracak için bir tarafa bırakılmalıdır².

al-ʿAbdalakānī, (431/1040) nümûne edindiği *Hamāsat al-kubrā*'nın tasnifini hemen hemen aynen kabul etmiştir³.

1 Mâhiyeti için bk. s. 90.

2 Bu eserin 174 bâbı, bize, tesbit etmek istediğimiz ve klâsik Arap şiirindeki belli başlı şiir nevilerine esas olan ana mevzûların tâlî taksimatını vermeğe yarıyabilir. Esâsen bu eserin tasnifinde çoğu *dīvān al-maʿānī* veya *maʿānī ʿş-şīʿr* adını taşıyan başka tarzda eserlerdeki şiiri ele alış ve onu tahlile esas olan bir ölçü kullanılmıştır. Nitekim s. 96'da zikredilen *Macmūʿat al-maʿānī* adlı eser, işâret edilen tâlî taksimat bakımından *al-Buḥturī*'nin eserine çok yaklaşmakta, mensûr bir mukaddimeden sonra 100 *maʿnā* (mevzû)'ya bölünmüş bulunmaktadır.

3 *al-ʿAbdalakānī*'nin eserindeki bâblar şunlardır: *al-Hamāsa*, *al-marāṣī*, *al-adab va'l-ḥikma*, *an-nasīb va'l-malāḥī*, *al-*

İbn aş-Şacarî (542 / 1147), *K. al-Ḥamāsa*'sinde bâb sayısını 15'e çıkarmakla berâber, yine seleflerine aşağı yukarı bağlı kalmıştır. Bu hamâse-de *al-lavm va'l-ʿiṭāb* için ayrı bâb açılmış *şifāt* bâbı *taşbihāt* ile birlikte 20 fasıl hâlinde verilmiş, bundan önceki eserlerde müstakil mevzû şeklinde yer almayan şu mevzûlara bâblar tahsis edilmiştir: *al-Ḥanīn ila 'l-avṭān* ("yurt hasreti ve iştiyakı ile ağlayıp inleme"), *al-irtiyāḥ ʿinda ḥubūb ar-riyāḥ* ("rüzgâr estiği vakit neş'elenme"), *al-iştiyāk ʿinda la-maʿān al-burūk, an-nizāʾ ʿinda navḥ al-ḥamām, aş-şavḥ ʿinda ḥanīn al-ibil, oṭ-ṭayf va'l-ḥayāl*.

Nihâyet 656 / 1258 yılında ölen Şadraddîn b. Abi 'l-Farac al-Başrî'nin *Ḥamāsat al-Başrîya* diye anılan eseri 12 bölüme ayrılmıştır. Abū Tammām'ın eserindeki tasniften pek ayrılmayan müellif, *madīḥ* ile *faḥr*'ı bir arada zikretmiş, al-ʿAbdalakānî'nin eserindeki gibi, *aẓyāf*'ı ayrı bir bâb yapmıştır. Bu eserin tertibindeki en mühim yenilik 12. bâbı olan *al-ināba va'z-zuhd* ("günâhları terk ile Hak yoluna dönme ve takvâ") bölümüdür.

Yukarda gözden geçirilen eserlerden başka, eski şiirin ve ilk islâmî asırlara âit mahsûllerin ana mevzûları hakkında fikir verebilecek iki divânın burada anılması faydalı olacaktır: Abbâsîler devri şâirlerinden Abū Nuvâs ve İbn al-Muʿtazz'ın divânla-

kıbar va'l-maşīb, al-hicāʾ, al-madīḥ, al-aẓyāf va's-saḥāʾ va's-ṣi-nāʾ al-maʿrūf, aş-şifāt, al-mulaḥ.

rındaki mevzûa dayanan tertip tarzı, ilk islâmî asırlarda revaç bulan bâzı yeni mevzûları göstermesi bakımından da mühimdir.

Abū Nu v ā s (198/813)'ın Ḥamzat al-İşfahānî tarafından tertip edilmiş olan *Dīvān*'ı 11 mevzûa dayanan bâblara bölünmüştür: *Naķā'iz*, *al-madīḥ*, *al-marāṣī*, *al-ʿitāb*, *al-hicāʿ*, *az-zuhd*, *aṭ-ṭarad*, *al-ḥamrīyāt*, *al-mucūn*, *ğazal al-muʿannaṣ*, *ğazal al-muzakkar*. Bu divânda ilk defa olarak av şiirlerine (*aṭ-ṭarad*) tahsis edilmiş bir müstakil bâb görülmektedir¹. Diğer bâblardan *ḥamrīyāt* da bundan evvelki eserlerde yer almamıştı.

İbn al-Muʿtazz'ın mevzûlara göre tasnif edilmiş bulunan *Dīvān*'ında da, Abū Nu v ā s'ın eserinde gördüğümüz *aṭ-ṭarad* ve *al-ḥamrīyāt*'a müstakil bâblar ayrılmıştır².

Bu müelliflerin tasniflerinden ve mevcut eserlerin müşâhedesinden hareket ederek klâsik Arap şiirinin belli başlı mevzûlarını sırasıyla şunların teşkil ettiğini söylemek mümkündür: Övmek (*madḥ*), övünmek (*faḥr*), mersiye söylemek (*risāʿ*), hicvetmek (*hicāʿ*), kadından ve aşktan bahsetmek (*nasīb*, *tağazzul*, *taşabbub*), özür ve şefkat dilemek (*iʿtizār*,

¹ H. Ritter, *Ebū Nu v ā s*, I A, IV, 43^a.

² Bu divânın bâbları şunlardır: *al-Faḥr*, *al-ğazal*, *al-madīḥ va't-tahānī*, *al-hicāʿ va'z-zamm*, *aş-şarāb va'l-ḥamrīyāt*, *al-muʿātabāt*, *aṭ-ṭardīyāt*, *al-mulaḥ va'l-avşāf*, *al-marāṣī va't-taʿāzī*, *az-zuhd va'l-ādāb va'ş-şayb va'l-ḥikma*.

isti'ṭāf), tasvir (*vaşf*, *taşbīḥ*), ayrıca *ḥamāsa*, *zuhd*, *adab*, *hikam*, kadın ve şaraba dâir hafif mevzûlar (*mulah*, *lahv*).

Bunlardan ilk üçü plânlı kasîdenin en mühim mevzûu idi. Medh edilen şahsın övülmeğe vesîle olan vasıfları cesâret, kahramanlık, cömertlik, himâye ve yardım, hissiyâtına hâkim olma (*ḥilm*), sebât v. s. 'dir¹. Medihte bir şahsın, taşıdığı tâc, ziynet gibi ârizî taraflarıyla değil, cesâret, cömertlik ve bilhassa sonraları adâlet, iffet gibi sıfatlarıyla övülmesi esastı².

Faḥr'ın esaslarını da yine aynı sıfatlar teşkil eder. Şâir, şahsı, kabîlesi veya selefleriyle övünürken zikredilen sıfatların tezâhürlerini sayıp dökcektir. Böylece muhitin en çok ehemmiyet verdiği iki şey, cesâret ve cömertlik şiirde büyük bir yer

¹ Bu hasletlerin mühim bir kısmını *murû'a* içine alıyordu. Bu kelimenin taşıdığı mânâ için bk. *ʿUyûn al-aḥbâr*, I, 295; an-Nuvayrî, *Nihāyat al-arab*, II, 64; *al-ʿİḳd al-farīd*, II, 393; *Introduction*, s. XXVI; R. Blachère, II, 402; B. Fares, *Mürüvvet (Murû'a)*, I A, VIII, 812-814.

² Meselâ halîfe ʿAbdalmalik b. Marvân (65-86/684-705), şâir İbn Qays ar-Ruḳayyât medhiyesini okurken, "Tâc başına yaraşır" sözünü ihtiva eden beyti üzerine, onun inşâdını keserek "Nasıl, demişti, ey İbn Qays, benî, sanki Arap değilmişim gibi medhediyorsun!" Halife daha sonra şâire, onun Musʿab için söylediği bir medhiyenin beyitlerini hatırlatmıştı ki, bu beyitlerde Musʿab mânevî ve zâtî meziyetleriyle övülüyordu, bk. *al-Ağānî*³, V, 79; krş, *Tārīḥ Bağlād*, XIII, 106.

işgal etmiştir. Yiğitlik, cengâverlik, kahramanlık (*hamāsa*) şiirlerinin ve —garipleri sofraya dâvet için çöl gecelerinde yakılan ateş temleriyle— cömertliği işleyen manzûmelerin, yukarda anılan eserlerin bir kısmında müstakil bâblar sayılması bu yüzdendir.

İ'tizār kasîdeleri de yine medih grubunda mütâlea edilmelidir. an-Nābiğat az-Zubyânî'nin içten bağlı olduğu hâmisine, özür dilemek için söylediği meşhur kasîdeleri, bu nev'in ilk örnekleri sayılmıştır. Esas noktalarında medih ile birleşen bu şiirlerin müstakil bir nevi sayılarak müteâkip asırlarda da devamının âmili, her hâlde an-Nābiğat'ın büyük san'at kudreti olmuştur. Ona bu tarzda, sonraki şâirlerden yalnız al-Buhturî (284/897)'nin erişebildiği kabul edilir.

Yukarda görüldüğü gibi bâzan ayrı bir mevzû olarak kaydedilen, seleflerin zaferlerinden, büyük işlerinden ve eski hâdiselerden bahsetmek (*iktisâş ma'âsir al-aslâf*, *iktisâş al-aḥbâr*) de yine anılan mevzûların kadrosu içerisinde işlenir.

Risâ', ölen bir kimsenin yukarda zikredilen sıfatlarla medhidir. Mersîye (*marṣiya*) esas itibâriyle kasîde plânından ayrılmaz. Ancak bunlarda nesîbin yerini, sevilen bir kimsenin kaybı karşısında duyulan acı ve teessürler alır; sonra da bu şahıs medhedilir. Bu şiirlerde ekseriya kadın şâirler temâyüz etmiş, bir taraftan gidenin ardından

ağlarken, diğer taraftan yakınlarını onun intikamını almaya teşvik etmişlerdir.

Hicvin en eski şekli muhtemelen irticâî recez idi. Kasîde şeklindeki hicivlerin dâhilî plânı nesib-hiciv veya nesîb-hiciv-fahr şeklindedir. Yeri- len, hakaret edilen şahısta sayılan sıfatlar, medih ve fahrdakilerin zıddıdır (korkaklık, cimrilik v. s.). Hicvin içtimâî hayatla çok sıkı bir bağı vardı. İki şahıs veya zümrenin düşmanlık ve mücâdelesinde kullanılan bu en korkunç silâhın hedefi şeref ve 'irz'dır. Bu silâh mukabeleyi de gerektiriyordu. *Na- kîz* (cm. *naķā'iz*) da bu arada zikredilmelidir. Nazîreler şeklinde teâtî edilen bu hicivler, daha Câhiliyye devrinde de mevcuttu; fakat en meşhur nümûneleri Carîr ile al-Farazdaķ ve al-Ahṭal mücâ- delesinin hâtıralarıdır.

Aşk şiirlerini, yukarda işâret edildiği gi- bi, kasîdenin bir parçası olan nesîb ile kadınlara düşkünlükten ve aşktan (*ğazal*) bahseden manzûme- ler teşkil ediyordu. Câhiliyye devri san'atkârları bu mevzûda umûmîyetle gerçekçi ve bâzan per- vasızdırlar. Müteâkiben en çok değişen husûslar- dan birisi, aşk telâkkisi ve onun ifâde tarzı olmuştur. Daha Emevîler devrinde bu mevzû, kasîdeyi asıl gayeye sevkeden bir vesile olmaktan kurtularak bir kısmı bedevî, diğer bir kısmı şehirli iki grup san'atkârın eserlerinin asıl rengini teşkil etti. Camîl, Kuşayyir ve Ḳays b. al-Mulavvaḥ'ın temsil ettikle- ri temiz, hazin ve ılvî aşk, tasavvufî eserlerde ve

romantik hikâyelerde geliştirildi. İbn Abî Rabî'ca gibi şehirliler ise, yeni şehir hayatının zevke bağlı maddî aşkını şuh bir ifâde ile terennüm ettiler.

Tasvir de kasîdeye bağlı olup, eskiden beri mevcuttu. Tasvirî parçalar arasında tabiat, çöle mahsus av hayvanları, bedevî hayatında mühim yeri olan deve v.s.'nin, çoğu defa zengin ve güç bir lügat malzemesiyle yapılmış en ince teferruâta kadar inen tasvirleri vardır. Bunlarda bugün gerçek şiirin zevkini bulmak zordur. Bununla berâber bâzan, hareket hâlinde tabiat ve hayat levhalarının pek canlı ifâdelerine de rastlanır.

Câhiliyye devri şiirinde din, az ve mübhem bir yer tutar. Bunun yerini mükemmel insan tipinin hasletlerinden bahseden *adab*¹'e âit parçalarla ölüm

¹ Edeb (: *adab*) "asil ve insanî şeylere meyiletme hasleti ve bunun ferdî hayatta ve içtimaî münâsebetlerde belirmesi mânâsına kullanılır" (fA, IV, 105). Dindeki *sanna*'nin karşılığı olarak da cemiyette ötedenberi örf ve âdet hâlini almış hareket ve münâsebet tarzlarına denilmiştir. Bu tâbir, sonraları insanı bu üstün müâşeret seviyesine yükseltecek tahsile, ona bu olgunluğu verecek bilgilere teşmil edilmiştir. Bu mânâsıyla edeb, Arap dil ve edebiyatı, bilhassa şiir ve tarihten okçuluk ve satranca kadar umûmî kültür sâhibi olabilmek için edinilmesi gerekli sayılan bilgileri içine alan bir genişlik kazanmıştır. Yukarda bahsedilen hamâseler ve diğer bâzı eserlerde bu başlığı taşıyan bâblar, olgun ve mükemmel insan tipinin hasletlerini terennüm eden şiirlere tahsis edilmiştir. *Adab* kelimesinin iştikakı, mânâsı, bir tâbir, bir ıstılah olarak geçirdiği tarihî inkişaf

karşısında beşerin aczini ifâde ve hayat tecrübelerini aksettiren öğütler, hikemî sözler alır. Dünyevî hazları terk ile Allah'a yönelişi (*zuhd*) anlatan şiirler sonraları sık sık işlenmiştir. Tasavvufî şiirler ise, ancak 'Omar b. al-Fâriż (632/1235)'ın eserlerinde ilk büyük mümessiline erişebilmiştir.

Nihayet II. / IX. asırdan itibaren divânlarda ayrı bir bölüm teşkil edebilecek kadar yer alan ş a r a p şiirleri (*hamrî yât*) ile a v şiirleri (*ṭardî yât*) de bu arada zikredilmelidir. İlk defa Abū Nuvās'ın divânında müstakil bir bâb olarak görülen av şiirlerinin çoğunda av köpeği; doğan ve at tasvir edilmiştir. Eski bedevî şiirlerinde de yaban öküzleriyle (*baḡar vaḥşî*) av köpeklerinin mücâdelesini sahnelerinin tasviri görülürse de, Abū Nuvās'ta bulduğumuz ve sonra İbn al-Mu'tazz'ın geliştirdiği tarz, yeni bir başlangıç sayılmaktadır¹.

Arap şiirinde İslâmiyetten önce ve onu takip eden birkaç asırda işlenen mevzûların temlere kadar inen teferruatlı bir listesini örnekleriyle birlikte, meselâ al-Buhturî'nin hamâsesinde, *Macmû'at al-ma'ânî*'nin 100 bâbında, Abū Hilâl al-Askarî'nin *Divân al-ma'ânî*'sinin bâb ve fasıllarında, aş-

bakkında bk. I. Goldziher, *Edeb (Adab)*, *IA*, IV, 105-106; F. Gabrieli, *Adab*, *El*², I, 180-181; M. Fehmi, *Târih-i edebiyât-ı arabiye*, s. 199-207; ve bilhassa bk. C.—A. Nallino, *La Littérature arabe*, s. 7-28.

¹ H. Riter, *Ebû Navâs*, *IA*, IV, 43^a.

Şa'ālibî'nin bölümleri mevzûlara dayanan mecmualar şeklindeki eserlerinde v.s. görmek mümkündür.

Yukarda inkişâfına temâs edilen nazım şekillerine IV. / X. asırdan itibâren ilâve edilen İran menşe'li *rubā'î* veya *dubayt* de ilâve edilirse, Arap şiiri, gerek şekil, gerek muhteva bakımından kayda değer bir değişikliğe uğramaksızın uzun zaman devam etmiştir. XIX. asırdan itibâren başlayan kalkınma devrinde şiir, muhtelif edebî nevîler arasında eski ehemmiyetli yerini korudu. Bahsedilen kalkınma ve yenileşme hareketi, şiirde bilhassa şekil ve üslûb bakımından eski devirlerden bâzılarının taklid ve ihyâsı mâhiyetinde başladı ve son zamanlarda gerek şekil, gerekse muhteva yönünden cûretli teşebbüslere müncer oldu. Eski nazım sisteminin kadrosunu kıran şâirler, arûz vezninin husûsiyle kısa tef'ilelerini muhtelif şekillerde gruplandırarak serbest nazımla (*şî'r al-ḥurr*), hatta mensûr şiirle duygu ve düşüncelerinin tabîî akışına müsâit bir mecrâ aradılar.

İ N D E K S

İ N D E K S

- ‘Abbās b. Firnās (274/887), 62.
- Abbāsîler, Abbâsî devri, 7, 17, 33, 38, 67, 85.
- Abān b. ‘Abdalhamîd al-Lāhikî (200-815), 68.
- al-‘Abdalakānî az-Zavzanî (Abū Muhammed ‘Abdallāh b. Muhammed, ölm. 431/1040), 36, 41, 84, 85.
- ‘Abdalqādir al-Bağdādî (1093/1682), 5, 6.
- ‘Abdallāh b. Maḥmūd al-Ḳayravānî al-Makfūf (Abū Muhammed, ölm. 308/920), 63.
- ‘Abdalmalik b. Ḳurayb (Abū Sa‘îd al-Aḡma‘î, ölm. 216/831), 21-22, 27, 31.
- ‘Abdalmalik b. Marvān (hilâfeti: 65-86/684-705), 75, 87.
- ‘Abdarrahmān b. Muhammed III. (Endelūs Emevîlerinden, hilâfeti: 300-350/912-961), 70.
- ‘Abdarrahmān b. Muhammed b. al-Aḡḡagḡ (85/704), 56.
- Abdurrahman Fehmi, s. VII
- ‘Abîd b. al-Abras, s. 20-21, 31, 65.
- Abu'l-‘Abbās Sa‘lab (291/904), 80.
- Abū ‘Alî İsmā‘îl b. al-Ḳāsim al-Ḳālî (356/976), 43.
- Abū ‘Amr b. al-‘Alā’ (154?/758?), 52.
- Abū ‘Amr aḡ-Ṣaybānî (213/828), 27, 43.
- Abu'l-‘Atāhiya (211/826), 69, 74.
- Abū Bakr aḡ-Ṣulî (Muḥammed b. Yahyā, ölm. 335/946), 39.
- Abū Ca‘far al-Bāḡir (Muḥammed b. ‘Alî, ölm. 114/732), 52.
- Abu'l-Farac al-İṣfahānî (‘Alî b. al-Ḥusayn al-Ḳuraṣî, ölm. 356/967), 39.
- Abu'l-Ḥaccāc Camāladdîn Yūsuf b. Muhammed al-Bayyāsî (654/1255), 37.
- Abū Ḥātım as-Sicistānî (255/868-69), 21.
- Abū Hilāl al-‘Askarî (400/1009’dan sonra), 42, 81-82, 91.
- Abu'l-Ḳāsim ‘Alî b. Ṭāhir al-Murtaḡā (436/1044), 50.

- Abū Muḥammed 'Abdallāh b. Muḥmūd al-Ḳayravānī al-Makfūf (308/920), 63.
- Abū Nuvās (198/813), 5, 69, 74, 76, 85-86, 91.
- Abū 'Osmān al-Māzinī (249/863), 63.
- Abū Sa'īd al-Ḥasan b. Ḥusayn as-Sukkarī (275/888), 28, 30, 43.
- Abū Tammām Ḥabīb b. Aws at-Ṭā'ī (231/846), 5, 6, 32-35, 83-84, 85.
- Abū Zāmzam, 52.
- Abū Zayd al-Ḳuraşī, 32.
- al-'Accāc (97/646), 67.
- 'Ād, 51.
- adab* kitapları, 42.
- adab, ādāb*, 33, 84, 86, 87, 90.
- Adab al-kātib* (İbn Ḳutayba'nin), 42.
- Ādem (Hz.), 51.
- 'Adī b. Zayd, 44.
- 'Adnān, 52.
- Afrika (Şimālī-), 18.
- al-Aḡānī*, s. VIII, 39.
- al-Aḡlab b. Cuşam al-'İclī (21/641), 67.
- aḥbār*, 12, 24.
- K. aḥbār aş-şu'arā' al-maḥda-sīn* (aş-Şulī'nin), 39.
- al-Aḥfaş (Abu'l-Ḥasan Sa'īd b. Mas'ada, ölm. 207/822), 61, 62-63, 65.
- Ahlwardt (W.), 49.
- Ahmed Hamdi, 64.
- Aḥsan mā sami'tu* (aş-Sa'ālī-bi'nin), 41.
- al-Aḥṭal, 89.
- aḳsām aş-şi'r*, 81.
- 'Alī b. Abī Ṭālib (40/661), 38, 50.
- 'Alī b. Ṭāhir al-Murtażā (Abu'l-Ḳāsim, ölm. 436/1044), 50.
- 'Alkama, 66.
- al-Amālī* (Abū 'Alī al-Ḳālī'nin), 43.
- 'Amālika, 51.
- al-Āmidī (Abu'l Ḳāsim al-Ḥasan b. Bişr, ölm. 370/980), 51.
- 'Amr adlı şâirler, 22, 50.
- 'Amr b. Kulşüm, 10, 31, 56, 72.
- amşāl*, 44.
- anşada, inşād*, 58, 62.
- 'Antara, 31, 66.
- Arabistan, Arap yarımadası, Şarkî Arabistan, 17, 44, 71.
- Arap ve Arap dilinde İslâm edebiyatı* (C. Huart'dan tre.), s. VIII.
- K. al-arba'a fī aḥbār aş-şu'arā'* (İbn al-Carrāh'ın), 38-39.
- Aristo, 82.
- Arṭāt b. Suhayya, 75.
- 'arūz, arûz, 59-64.
- K. al-'arūz* (al-Ḥalīl'in), 61.

- K. al-ʿarūḡ* (az-Zaccāc'ın), 63.
K. al-ʿarūḡ (İbn as-Sarrāc'ın), 63.
K. al-ʿarūḡ (al-Aḥfaş'ın), 62.
K. ʿarūḡ al-varaḡa (al-Cavharī'nin), 63.
Āṣṣār an-nisāʾ (al-Marzubānī'nin), 40.
al-Aşmaʿī (Abū Saʿīd ʿAbdalmalik b. Ḳurayb, ölm. 216/831), 21-22, 27, 31.
al-Aşmaʿīgāt (al-Aşmaʿī'nin), 31-32.
ʿAşrīgān, 6.
Aşvāk al-ʿArab, 15.
al-Aʿşā adlı şâirler, 51.
al-Aʿşā Maymūn b. Ḳays, 31.
aşur al-ḡarām, 15.
K. avrāk fī aḡbār al-ḡulafāʾ va aşʿārihim (aş-Şūlī'nin), 39.
Avs b. Ḥacar, 23.
avşāf, bk. *vaşf*.
ayyām al-ʿArab, 44.
aẓyāf, 85.
 Bağdad, 74.
al-Bağdādī (ʿAbdalkādir b. ʿOmar, ölm. 1093/1682), 5, 6.
al-Bāḡharzī (ʿAlī b. al-Ḥasan, ölm. 467/1074), 41.
baḡr, 62.
Bahreyn, 45.
Bakr (Banū-), 71.
Bakr b. Vāʾil, 10.
basīṭ, 60, 64, 66.
Basra, 7.
Basset (R.), 49.
Başāma b. al-Ġadīr, 23.
Başşār b. Burd (167/783), 5, 7.
K. al-bayān vaʾt-tabyīn (al-Cāḡiẓ'in), 42.
bayt, beyit, 64.
Blachère (R.), s. IX, 71.
Bräu (H. H.), 69.
Brockelmann (C.), s. IX, 8.
al-Buḡturī Abū ʿUbād al-Valīd b. ʿUbād (284/897), 6, 35-36, 84, 88, 91.
Cadīs (Banū-), 69.
cāḡilī, *Cāḡilīgān*, cābiliyye devri şâirleri, 5-8, 41.
al-Cāḡiẓ (255/869), 42.
Camāladdīn Yūsuf b. Muḡammed al-Bayyāsī (Abu'l-Ḥaccāc, ölm. 654/1255), 37.
Camharat aşʿār al-ʿArab (Abū Zayd al-Ḳuraşī'nin), 32.
Camīl, 89.
Carīr (110/728), 6, 76, 79, 89.
al-Cavharī (İsmāʿīl b. Ḥammād, ölm. 396/1006), 63, 64.
cinn (cin), 12, 75.
al-Cumaḡī (Abū ʿAbdallāḡ Muḡammed b. Sallām, ölm. 232/847), 20, 23, 37-38, 67.
Curhum, 52.

daftar, 26.

Daymat al-Candal, 15.

dinî şiirler, 90.

Dīvān (Abū Nuvās'ın), 86.

Dīvān (°Alī b. Abī Ṭālib'in), 50.

Dīvān (İbn al-Mu°tazz'ın), 86.

Dīvān'lar, 30.

Dīvān al-ḥamāsa, bk. *K. al-ḥamāsa*.

dīvān al-ma°ānī adlı eserler, 41, 84.

Dīvān al-ma°ānī (Abū Hilāl al-°Askarī'nin), 42, 81, 91.

dubayt, 92.

Dumyat al-ḫaşr (al-Bāḫarzi'nin), 41.

Emevîler, *Emevîler devri*, 7, 17, 23, 24, 38, 89.

Endelüs, 40, 74.

fahr, *iftihār*, 72, 81, 82, 83, 85, 86, 87.

al-Farazdak (110/728), 5, 6, 12, 76, 77, 89.

K. al-farş fi'l-°arwāz (al-Ḥalīl'in), 62.

Fuḫm̄l aş-şu°arā (Abū Tammām'in), 32.

ğarīb kelimeler, 47.

al-ğarīza, 77.

Ğassānī'ler, *Ğassānī sarayı*, 16, 47.

ğazab, 82.

ğazal, *tagvzzul*, aşk şiirleri, 74, 81, 82, 86, 89.

ğazal al-mu°annaş, *ğazal al-muzakkar*, 86.

Goldziher (I.), 3.

Hacar, 15.

ḥadd aş-şi°r, 59.

hadīs, 18.

ḥafīf, 66.

al-Ḥakam al-Ḥuzrī, 7.

Ḥalaf al-Aḫmar (175/791), 22, 27, 29, 56.

Ḥalid b. Yazīd b. Mu°āviya (85/704), 24.

al-Ḥalīl b. Aḫmed al-Farāhīdī (175/791), 25, 29, 60-64, 65.

ḥamāsa, yiğitlik, cengâverlik, kahramanlık şiirleri, 84, 87, 88.

ḥamāsa adını taşıyan eserler, 83.

K. al-ḥamāsa (İbn aş-Şacarī'nin), 36-37, 85.

K. al-ḥamāsa veya *al-Ḥamāsat al-kubrā*, *Dīvān al-ḥamāsa* (Abū Tammām'ın), 5, 33-34, 35, 83-84.

al-Ḥamāsat al-Başrīya, 37, 85.

al-Ḥamāsat al-kubrā, bk. *K. al-ḥamāsa*.

Ḥamāsat aş-şuğrā veya *al-*

- Vahşî yât* (Abū Tammām-
'ın), 34-35, 83, 84.
- K. al-ḥamāsa* (al-Buḥturî'nin),
35.
- al-Ḥamāsāt al-Mağribîya* (Abu
'l-Ḥaccāc al-Bayyāsî'nin)
37.
- K. ḥamāsāt az-zarafā' min
aṣ'ār al-maḥdaşîn va'l-
kaḍamā'*, 36.
- Ḥamdān b. Abān, 68.
- Ḥammād 'Acrad (167/783), 69.
- Ḥammād ar-Rāviya (156/773),
23, 26, 52-53, 56-57.
- ḥamrîyât*, şarap şüirleri, 86,
91.
- Ḥamzat al-İşfahānî, 86.
- al-ḥanî n ila'l-avṫān*, 85.
- al-Ḥansā' (24/644'ten önce), 14.
- Harim b. Sinān al-Murrî, 1-2.
- al-Ḥāris b. al-Ḥilliza, 31.
- Hârizm, 40.
- Hārūn ar-Raşîd, 74.
- Ḥassān, 16.
- ḥavlîyât*, 56.
- al-ḥayāl*, 85.
- hicā'*, *hiciv*, 80-83, 85-86, 89.
- Hicaz, 17, 47.
- hiciv*, bk. *hicā'*.
- ḥidā'*, 58, 66.
- ḥikām*, mf. *ḥikma*, 81, 84,
86-87.
- ḥilm*, 87.
- Ḥimyar, 52.
- Hindistan, 18.
- Ḥîra, 16, 17, 23, 45, 72.
- Hişām al-Marā'î, 67.
- Horasan, 40, 41.
- Huart (Cl.), s. VIII.
- al-Ḥuṭay'a (30/650), 12, 23, 79.
- Huzayl (Banū-), 45.
- İbn 'Abd Rabbihi (328/940),
42, 63-64, 70.
- İbn Abî Rabî'a (101/712), 90.
- İbn al-A'rābî (231/845), 8,
27-28.
- İbn al-Carrāḥ (Abū 'Abdal-
lāh Muḥammed b. Dā'ūd,
ölm. 296/908), 38.
- İbn Cinnî (Abu'l-Faṭḥ 'Og-
mān, ölm. 392/1001-2), 30.
- İbn Ḥabîb (Muḥammed, ölm.
245/860), 28, 38.
- İbn Harma, 7-8.
- İbn Hizām veya İbn Ḥumām,
71.
- İbn Ḥumām veya İbn Hizām,
71.
- İbn Kays ar-Ruḳayyāt ('U-
baydallāh), 87.
- İbn Kaysān (Abu'l-Ḥasan
Muḥammed b. Aḥmed,
ölm. 320/932), 63.
- İbn Kūṭayba ('Abdallāh b.
Kūṭaybat ad-Dīnavarî.
ölm. 276/889), 7, 11, 21,
26, 39, 42, 73, 77.
- İbn Kuzmān (Abū Bakr, ölm.

555/1160), 74.

İbn Mayyāda (ar-Rummāḥ b.

Abrad, ölm. 149/766), 7.

İbn al-Muʿtazz (296/908), 7,

38, 69, 85, 86, 91.

İbn an-Nadīm, 29, 30.

İbn ar-Raṣīḳ (Abū ʿAlī al-

Hasan b. ʿAlī), 5-6, 12, 82.

İbn Sallām al-Cumaḥī (232/

847), 20, 23, 37-38, 67.

İbn as-Sarrāc (Muḥammed

b. Sarī, ölm. 316/929), 63.

İbn as-Sikkīt (Abū Yūsuf

Yaʿkūb b. İshāq, ölm.

246/861), 28.

İbn aş-Şacarī (Abu's-Saʿādāt

Hibatallāh b. ʿAlī, ölm.

542/1147), 36, 85.

İbn Ṭabāṭaba'l-ʿAlavī (Abu

'l-Hasan Muḥammed b.

Aḥmed, ölm. 322/934), 81.

İftihār, bk. *faḥr*.

al-İcāz va'l-icāz (aṣ-Ṣaʿālibī-

'nin), 41.

al-İhtiyārāt veya *al-Mufazzzālī-*

yāt, 31.

K. al-İkāʿ (al-Ḥalīl'in), 62.

al-İkād al-farīd (İbn ʿAbd Rab-

bihī'nin), 42-43, 63-64.

ikṭişāş al-aḥbār, 80, 88.

ikṭişāş maʿāṣir al-aslāf, 81,

88.

ikṭizāʿ, 83.

İmrūʿulḳays, 10, 31, 56, 71.

al-ināba, 85.

inşād, bk. *anşada*

inzār, 83.

İran, 92.

İran edebiyatı, 74, 77.

İran nazmı, İran şiiri, 56, 64,

65, 68.

al-irtiyāḥ ʿinda ḥubūb ar-

riyāḥ, 85.

irz, 89.

İslām ansiklopedisi, s. IX, X.

islāmī, *İslāmīyūn*, İslâm

devri şâirleri, 5-6, 41.

İsmāʿīl b. İbrāhīm (Peygam-

ber), 52.

işṭināʿ al-maʿrūf, 85.

istincāz, 83.

istiʿāf, 82, 87.

al-iştiyāḥ ʿinda lamaʿān al-bu-

rūḥ, 85.

al-İtāb, 82, 85, 86.

İtīzār, 80-83, 86, 88.

Kaʿb b. Zuhayr, 23.

kadīm, cm. *ḳadamāʿ*, 7.

ḳāfiya, 59.

kāhin, 13.

al-Kalbī (Abu'n-Naẓr Muḥam-

med b. as-Sāʿib, ölm.

146/763), 26.

al-Ḳālī (Abū ʿAlī İsmāʿīl b.

al-Ḳāsim, ölm. 356/976),

43.

Kalīla va Dimna, 68.

kāmil, 60, 64-66, 70.

al-Kāmil (al-Mubarrad'in), 42.

- karīn*, 12.
karīz, 70.
kaşid, 60, 64-66, 70.
kaşida, 70-74.
K. al-ḳavāfī (al-Cavharī'nin), 63.
Ḳavā'id aş-şi'r (Sa'lab'in), 80.
Ḳays (Banū-), 45.
Ḳays b. al-Mulavvaḥ, 89.
al-kibar, 85.
Kirdīn (Misma' b. 'Abdalmalik), 21, 52.
ḳism, cm. *aḳsām*, 81, 82.
ḳiṭ'a, 74.
al-Kitāb (Sībavayhi'nin), 29.
koīnā (lehçeler üstü müste-rek edebî dil), 44, 54.
Krenkow (F.), 2.
Ḳudamā', mf. *ḳadīm*, 7.
Ḳudāma b. Ca'far (h. 320'den sonra), 80.
Kûfe, 7.
Kumayt, 5.
Kur'an, 2, 18, 44, 46, 52.
Kurayş (Banū-), 45.
Kugayyir 'Azza, 12, 76, 89.
al-Ḳuṭrub (Abū 'Alī Muḥammed b. al-Mustanīr, ölm. 206/821-22), 62.
Labīd b. Rabī'at al-'Āmirī, 31, 52.
lafz, 59.
Laḥmī'ler, Laḥmī sarayı, 16, 47.
lahv, *al-malāhī*, 81, 84, 87.
lavm, 85.
Littérature arabe (C. Huart'ın), s. VIII.
Lyall (Ch.), 49.
Ma'add b. 'Adnān, 52.
K. ma'āni'l-kabīr, 42.
ma'āni 'ş-şi'r adlı eserler, 35, 41, 84.
K. ma'āsīr Banī Asad va aş-ʿārihā, (al-Asadī'nin), 30.
Macmū'at al-ma'ānī, 36, 84, 91.
madḥ, *madīḥ*, 72, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87.
madīd, 60, 64, 66.
madīḥ. bk. *madḥ*,
Makīn al-'Uzrī, 7.
al-malāhī, bk. *lahv*.
man aş'aru 'ş-şu'arā' ? ve mān aş'aru 'n-nās ?, 78.
Man nusiba ilā ummihi minna'ş-şu'arā' (İbn Ḥabīb'in), 38.
Man summiya mina'ş-şu'arā' 'Amr^{an} fi'l-Cāhilīya va'l-İstām, 38.
ma'nā, 59, 84.
al-marāḡī, bk. *risā'*
Margoliouth, 49,
al-Marzubānī (Abū 'Abdallāh

- Muhammed b. 'İmrān, ölm. 384/994), 40, 51.
maṣnavī (mesnevî), 68.
muṣīb, *şayb*, 85, 86.
Mâverâünnehr, 41.
mazammāt an-nisā', 84.
al-Māzinī (Abū 'Ogmān, ölm. 249/863), 63.
Medeniyet-i islâmiye tarihi (C. Zaydān'ın), s. VIII.
Medîne, 45.
Medresetü'l-Arab (Abdurrahman Fehmi'nin), s. VII.
Mehmed Fehmi, s. VIII.
Mekke, 45.
mersige, bk. *risā'*.
Micannat aş-Şahr, 15.
K. al-miṣal minnāl-'arūz (al-Halil'in), 62.
Misma' b. 'Abdalmalik (Kirdin), 52.
Mu'allaka ('Ainr b. Kulgūm'un), 10, 56, 72.
Mu'allaka ('Abid'in), 65.
Mu'allaka, al-Mu'allakāt, s. VIII, 31, 32.
mu'atabāt, 86.
Mu'āviya (bilâfeti : 41-60/661-680), 24.
al-Mubarrad (Abu'l-'Abbās Muhammed b. Yazîd, ölm. 285/698), 42, 63.
al-Mu'cam fî ma'āyir aş'ūr al-'Acam (Şams-i Kays'ın), 64.
Mu'cam aş-şu'arā' (al-Marzubānī'nin), 40.
mucn, 86.
al-Mufaẓẓal az-Žabbī (168/785), 26-27, 31, 42, 52-53, 60.
al-Mufaẓẓalīyāt veya *al-lḥtiyārāt*, 31.
K. al-muġtālīn minnāl-aşrāf fi 'l-Cāhilīya wa'l-İslām wa asmā' man ḳatila minnāl-aş-şu'arā', 38.
al-Muhalhil b. Rabī'at at-Taġlibī, 71.
Muhammed b. 'Abdalmalik al-Asadī (II. asrın ikinci yarısı), 30.
Muhammed b. Ahmed b. Ṭabāṭaba'l-'Alavī (322/934), 81.
Muhammed b. 'Alī b. al-Ḥusayn b. 'Alī b. Abī Ṭalib (Abū Ca'far al-Bākir, ölm. 114/732), 52.
Muhammed b. İshāk b. Yasār, 51.
muḥazram, Muḥazramūn, 5-6, 31, 32, 41.
muḥazram ad-Davlatayn, 6.
Muḥdaş, Muḥdaşūn, 5-7.
al-Muhtār b. Abī 'Ubayd aş-Şakafī (67/687), 23.
Muir (M.), 49.
Muḳaddima fi'n-naḥv (Ḥalaf'in ?), 29.
malaḥ, 84, 85, 86, 87.

- munsariḥ*, 60.
al-Muntaḥal (aṣ-Ṣaʿālibī'nin), 41.
murāʿa, 87.
Musʿab b. az-Zubayr (71/690), 87.
Mutaʿahḥirūn, 6.
mutadārik, 61, 62, 64.
Mutaḥaddimūn, 5-6.
al-Mutāḥaddimūn min al-ʿIslām, 6.
mutaḥārib, 60.
al-Mutalammis, 16.
al-Muʿtaliḥ vaʿl-muḥtaliḥ (al-Āmidī'nin), 51.
al-Mutanabbī (354/955), 6, 74.
muḥallad, *Muḥalladūn*, 5-7.
muḥaṣṣaḥ, 74.
muzdavic, *muzdavica*, 68-69.

an-Nābiḡa adlı şâirler, 51.
an-Nābiḡat al-Caʿdī, 78.
an-Nābiḡat az-Zubýānī, 15, 16, 31, 66, 79, 82, 88.
K. an-naḡam (al-Ḥalīl'in), 62.
naḡl, 53.
Naḡd aṣ-ṣīr (Ḳudāma b. Caʿfar'in), 80.
naḡīza, cm. *naḡāʾiz*, 86, 89.
nasīb, 71, 72, 80, 81, 83, 84, 86.
navādir, 46.
Necd, 45.
an-nizāʾ ʿinda *navḥ al-ḥa-*
- mām*, 85.
Nöldeke (Th.), 49.
an-nuʾās, 84.
an-Nuʿmān b. al-Munzir III. (602m.), 16, 23.

ʿOmar b. Abī Rabiʿa (101/712), 90.
ʿOmar b. al-Fāriḡ (632/1235), 91.
ʿOmar b. al-Ḥaṭṭāb (hilāfeti: 13-23/634-644), 1-2, 18.

Pehlevî devri, *Pehlevî dili*, 68.
Peygamber (Hz.), 17, 44.
Racaz, *recez*, 60, 64-65, 70, 89.
rāciz veya *raccāza*, 67.
raḡba, 82.
rahba, 82.
ramal, 66.
rāviya, 26.
rāvī, 22-23.
riṣāʾ marṣiya, *al-marāṣī*, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88.
Ruʾba b. al-ʿAccāc (145/762), 7, 67.
rubāʿī, 92.
aṣ-Ṣaʿālibī (Abū Maṣṣūr ʿAbdalmalik b. Muḥammed, ölm. 429/1037), 40-41, 92.
sac, 13.

- Şadraddīn b. 'Alī b. Abī'l-
Faracal-Baṣrī (656/1258),
37-85.
saḥāʾ, 85.
ṣāḥib, 12.
Şāʾib (1081/1670-71), 65.
Şaʿlab (Abu'l-'Abbās, ölm.
291/904), 80.
Şālīḥ b. Abī'l-Ḥasan 'Alī b.
aṣ-Şarīf, 64.
Samūd, 51.
saggid, 11.
Sībavayhi (1807/7967), 29.
Sicistan, 40.
şifāt, bk. *vaşf*.
as-sigar 84.
Suḥar, 15.
aṣ-Sukkarī (Abū Saʿīd al-Ḥa-
san b. Ḥusayn, ölm. 275/
888), 28, 30, 43.
aṣ-Şulī (Abū Bakr Muḥammed
b. Yahyā, ölm. 335/946),
39.
suʿlūk, 10.
sunna, 90.

şaʿara(u), 2.
şāhid cm. *şavāhid*, 7.
şāʿir, şâir, 2-4.
aṣ-Şammāḥ, 23.
Şams-i Kays (Şamsaddīn
Muḥammed b. Kays ar-
Rāzī), 64.
aṣ-Şanfarā, 10, 75.

- şarāb*, bk. *ḥamrīyāt*.
Şarḥ aṣ-ʿār al-Ḥuzalīyīn (as-
Snkkarī'nin), 40.
aṣ-Şarīf ar-Raḏī (Muḥammed b.
Ṭāhir al-Ḥusayn al-Mū-
savī, ölm. 406/1016), 50.
şaṭr, 66, 68, 70.
şaʿura(u), 2.
aṣ-şavḥ ʿinda ḥanīn al-ibil, 85.
aṣ-şayb, *maşīb*, 85, 86.
aṣ-Şaybānī (Abū 'Amr, ölm.
213/828), 27, 43.
şīʿr, şiir, 2-4.
şiir mecmuaları, 31.
şiir müسابakaları, 15.
şīr, 3.
aṣ-Şīʿr al-Cāhilī (Cāhiliyye şi-
iri, Ṭāḥā Ḥusayn'in), 49.
şīʿr al-ḥurr, 92.
K. aṣ-Şīʿr va 'ş-şuʿarāʾ (İbn
al-Carrāḥ'ın), 38.
K. aṣ-şīʿr va 'ş-şuʿarāʾ (İbn Kū-
tayba'nin), 39.

Taʾabbāṭa Şarran, 10.
at-Taʿāzī, 86.
ṭabaḳa, c. *ṭabaḳāt*, 4.
Ṭabaḳāt fuḳāl aṣ-Şuʿarāʾ
(al-Cumaḥī'nin), 38.
*Ṭabaḳāt aṣ-şuʿarāʾ al-muḥ-
daşīn* (İbn al-Muʿtazz'ın),
38.
tagazzal, bk. *ğazal*.
Tağlib (Banū-), 10, 71-72.

- Ṭāhā H̱usayn, 49, 56.
at-tahānī, 81, 86.
Talkīb al-ḳavāfī va talkīb harakātihā (İbn Kaysān'ın), 63.
at-Tamām fī aṣḥār Huzayl mimmā aḡḡalahu Abū Sa'īd as-Sakkarī, 30.
 Tamīm (Banū-), 45, 77.
ṭarab, 82.
ṭarad, *ṭardī gāt*, 86, 91.
 Ṭarafa, 20-21, 31, 66.
ṭardī gāt, bk. *ṭarad*.
Tarih-i edebiyāt-ı arabīye (Mehmed Fehmi'nin), s. VIII.
 Taşm (Banū-), 69.
taşvīr, bk. *vaşf*.
taşabbub, 80, 82, 86.
taşbīh, *taşbīhāt*, 80, 85, 87.
Tatimmat al-Yatīma (aṣ-Ṣa'ālībī'nin), 41.
ṭavīl, 60, 64, 66.
aṭ-Tagf, 85.
 Ṭayy (Banū-), 45.
taẓmīn, 65.
Teshilū'l-arūz (Ahmed Hamdī'nin), 64.
 Ṭufayl al-Ġanavī, 23.
 Ṭufayl al-Kinānī, 7-8.
aṭ-Ṭūsī (Abu'l-Ḥasan 'Alī b. 'Abdallāh, ölm. 246/861), 28.
 Türk edebiyatı, 74.
 Türk şiiri, 55, 65, 77.
 'Ubaydallāh b. Ḳays ar-Ruḳayyāt, 87.
K. al-ʿumda (İbn Raşīḳ'in), 82.
urcūza, cm. *arācīz*, 67-68.
 'Ukāz, 15.
'Uyūn al-aḥbār (İbn Ḳutayba'nin), 42.
K. al-vāḡ fī fi'n-naẓm va'l-ḳavāfī (Şāliḥ b. Abī'l-Ḥasan b. aṣ-Şarīf'in), 64.
vāfir, 60, 64, 66.
al-Vaḥşī gāt vega Ḥamāsat aṣ-şuġrā, 34-35, 83, 84.
va'īd, 83.
 Valīd b. 'Abdalmalik (hilāfeti : 86-96/705-715), 24.
 Valīd b. Yazīd (hilāfeti : 125-126/743-744), 69.
al-Varaḳa (İbn al-Carrāh'ın), 38.
vaşf, *avşāf*, *şifāt*, *taşvīr*, 80-81, 83, 85, 86, 87, 90.
vazn, 59.
Yatīmat ad-dahr (aṣ-Ṣa'ālībī'nin), 40-41.
 Yūnus b. Ḥabīb (183/799), 52.
Zacal, 74.
az-Zaccāc (Abū İshāk İbrāhīm b. Sarī, ölm. 311/923), 63.
az-Zamaḡgarī (Abu'l-Ḳāsim Muḥammed b. 'Omar, ölm.